

ISSN:1309-887X / E-ISSN: 2149-0465

CİLT 11 SAYI 1 2020

VOL. 11 ISSUE 1 2020

EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

ESAD
EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt 11 Sayı 1 – 2020

EGE STRATEGIC RESEARCH JOURNAL

Vol. 11 Issue 1 – 2020

ISSN:1309-887X / e-ISSN: 2149-0465

www.esam.ege.edu.tr

dergipark.gov.tr/esam

ESAD
EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Ege Strategic Research Journal
ESAD yılda iki kez yayınlanır / ESRJ is published two times a year

EDİTÖRLER / Editors

Dr.Öğr.Üyesi Aytekin ERDOĞAN

Arş.Gör. Burak ARSLAN

DANIŞMA KURULU / Editorial Advisory Board

(Alfabetik Sıra ile / In Alphabetical Order)

A. Özlem Önder, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Aydın Çevirgen, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye.
Aykut Lenger, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Aydanur Gacener Atış, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Aykan Candemir, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Ayla Özhan Dedeoğlu, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Birgitta Olsson, Stockholm Üniversitesi, İsveç.
Carlos E. Frickmann Young, Universidade Federal do Rio de Janeiro de Economia Industrial, Brezilya.
Chris Ryan, Waikato Üniversitesi, Yeni Zelanda.
C. Michael Hall, Canterbury Üniversitesi, Yeni Zelanda.
David Lamond, David Lamond & Associates, Avusturalya.
Francis Lobo, Edith Cowan Üniversitesi, Avusturalya.
Haiyan Song, Hong Kong Politeknik Üniversitesi, Hong Kong.
Haluk Soyuer, Ege Üniversitesi, Türkiye.
James Kirkbride, Liverpool John Moores Üniversitesi, İngiltere.
John Fletcher, Bournemouth Üniversitesi, İngiltere.
Juergen Gnoth, Otago Üniversitesi, Yeni Zelanda.
Joyce Liddle, Nottingham Üniversitesi, İngiltere.

Jülide Kesken, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Luiz Moutinho, Glasgow Üniversitesi, İngiltere.
Lydia Makrides, Creative Wellness Solutions, Kanada.
Metin Karadağ, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Michael R. Powers, Temple Üniversitesi, ABD.
Mohsen Bahmani-Oskooee, Wisconsin Üniversitesi, ABD.
Neşe Kumral, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Oğuz Karadeniz, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye.
Pan Jiahua, Chinese Academy of Social Sciences (CASS), Çin.
Paul Leonard Gallina, Bishop's Üniversitesi, Kanada.
Slawomir Magala, Rotterdam Erasmus Üniversitesi, Hollanda.
Tanju Tosun, Ege Üniversitesi, Türkiye.
Thomas N. Garavan, Limerick Üniversitesi, İrlanda.
Vahap Tecim, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye.
Wesley J. Johnston, Georgia Devlet Üniversitesi, ABD.
William Gartner, Minnesota Üniversitesi, ABD.
Yılmaz Gökşen, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye.
Zahir Irani, Brunel Üniversitesi, İngiltere.

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi. Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalanma sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır. Aksi belirtilmediği sürece **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**'nde yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Yayıncıları, diğer yazarları ve editörleri bağlamaz.

ISSN:1309-887X / e-ISSN: 2149-0465

www.esam.ege.edu.tr

dergipark.gov.tr/esam

EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Ege Strategic Research Journal

ESAD yılda iki kez yayınlanır. / ESRJ is published two times a year.

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAD) hakemli ve bilimsel bir dergi olup, Uluslararası İlişkiler, Siyaset Bilimi, İktisat, İşletme ve Tarih alanları ile stratejik temalı alanlarda çalışan akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüşlerini paylaştıkları bir forum oluşturmak amacıyla, bu alanlarda yapılmış olan ulusal ve uluslararası çalışmaları kapsamaktadır. Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda iki kere yayınlanan Dergimiz, EconLit tarafından taranmaktadır.

Dergimize, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere gönderilmemiş çalışmalar ile kongre vb. bilimsel toplantılarda sunulmuş çalışmalar bu durum belirtilmek koşulu ile kabul edilmektedir. Yazarın/yazarların göndermiş oldukları çalışmayı yayın sürecinden çekebilmesi için sorumlu yazarın bir dilekçe ile başvurması gerekir. Dergi Editörler Kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek ve biçimce düzenleme talebinde bulunma yetkisine sahiptir. Dergimize çalışmalarını sunan yazar/yazarların belirtilen şartları kabul ettikleri varsayılır. Dergimizce telif hakkı ödenmemektedir.

Dergimize gönderilen çalışmalar alanında bilimsel çalışma yapan en az iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları beş yıl süre ile dergi arşivinde tutulur. Yazım kuralları ile ilgili detaylar aşağıda verilmiştir. Söz konusu şartlara uygun çalışmalarınızı dergipark.gov.tr/esam üzerinden gönderebilirsiniz.

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAD) İdare Merkezi ve Editör Ofisi / Editorial Office

Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ege Üniversitesi Kampüsü, 35100 Bornova-İZMİR, TÜRKİYE

Telefon / Fax: +90 (232) 3114105 / 4106

E- mail: esam@mail.ege.edu.tr

Yayın Sahibi: Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi adına,

Müdür V. Prof. Dr. Mustafa MUTLUER

Yazı İşleri Müdürü / Assisting Editor

Dr. Öğr. Üyesi Aytekin ERDOĞAN

Yayın Sıklığı ve Türü: Yılda 2 defa yayınlanan, çevrimiçi, açık erişime sahip, süreli yayın.

Yayın Dili: Türkçe ve İngilizce

Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, ESAD, Cilt 11, Sayı 1 – 2020

Ege Strategic Research Journal, ESAJ, Vol. 11, Issue 1 –2020

BU SAYININ HAKEMLERİ / Referees

Prof. Dr. Volkan ALPTEKİN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇETİN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe Ömür ATMACA (Hacettepe Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Gökhan ERDEM (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TORUN (İnönü Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇAKIR (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas ŞIKLAR (Anadolu Üniversitesi)	Prof. Dr. Özcan DAĞDEMİR (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali OZAN (Pamukkale Üniversitesi)	Doç. Dr. Erim KONAKÇI (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem DUĞAN (Uşak Üniversitesi)	Dr. Öğr. Üyesi Aysun KAHRAMAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / Contents

ARAşTIRMA MAKALELERİ (RESEARCH ARTICLES)

Gelişen Piyasa Ekonomilerinde Konjonktür Karşıtı Para Politikası Counter-Cyclical Monetary Policy in Emerging Market Economies Can KARABIYIK, Coşkun ÇILBANT	1 – 20
İki Adam Bir Kuram: Haas Ve Schmitter ile Neofonksiyonlizmin Karayipler Topluluğu’na Yansımasi Two-Man One Theory: The Reflection of Neofunctionalism with Haas and Schmitter to the Caricom Fulya KÖKSOY	22 – 41
Türkiye-ABD-Rusya İlişkilerinde Karadeniz, 2000-2010 Black Sea in Turkey-USA-Russian Federation Relations, 2000-2010 Ali BAşARAN	43 – 64
Türkiye’de Karbon Emisyonlari, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Carbon Emissions, Renewable Energy and Economic Growth in Turkey Bilge Kağan ÖZDEMİR, Kübra KOÇ	66 – 86
Hitit Devletinin Krallik Dönemi Kuzey Suriye Politikasi The North Syria Policy of the Hitite State During Kingdom Period Fulya DEDEOğLU, Bora TEMÜR	88 – 97
The Impacts of Online Social Networks on Accommodation Preferences: The Case of Turkey Çevrimiçi Sosyal Ağların Konaklama Tercihleri Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği Burcu TÜRKCAN	99-115

EGE STRATEJİK ARAşTIRMALAR DERGİSİ YAZIM KURALLARI

Lütfen makalenizi, dergi yazımı ile ilgili kuralları ve aşağıdaki örnek makaleyi dikkate alarak dergimize gönderiniz. Makalenin ilk gönderiminde ve hakem değeriendirilmesinden sonra kabul edilen çalışmaların,

- i. Yazım kurallarına uygun hale getirilmesi
- ii. Formatının düzenlenmesi
- iii. Son “.pdf” dosyasının oluşturulması yazarın / yazarların sorumluluğundadır.

1. Makale Başlığı – Yazar Bilgileri

- Makale başlığı 14 punto, tümü büyük harfli, koyu ve ortalanmış olarak yazılmalıdır.
- Türkçe yazılmış makalelerde Türkçe başlığın altında İngilizce, İngilizce yazılmış makalelerde İngilizce başlığın altında Türkçe başlığa yer verilmelidir. İngilizce alışmalar için verilen Türkçe başlık 12 punto; Türkçe alışmalar için verilen İngilizce başlık 12 punto olmalıdır.
- Çalışmanın başlığından sonra yazarın adı soyadı 12 punto, adın ilk harfi büyük, soyadın tamamı büyük harflerle, ortalanmış ve kalın olarak; yazar birden fazla ise, adlar çalışmaya katkılarına göre alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın unvanıyla birlikte, çalıştığı yer ve varsa araştırmanın yapıldığı üniversite, laboratuvar ya da kuruluşun açık adı, yazarın e-posta adresi ile uluslararası geçerliliğı olan ORCID bilgisine yer verilmelidir. Eğer araştırma bir tez çalışmasından, bir projeden ya da daha önce sunulmuş bir bildiriden türetilmiş ise ilgili çalışmaya gönderme yapılmalı, göndermeler dipnotta özel imle (τ) belirtilmelidir. Yazarlara dair dipnotlar Roman rakamları ile (i,ii,iii,.....) sıralanmalı, Times New Roman 10 punto olarak yazılmalıdır.

2. Öz

- Hem Türkçe hem İngilizce özete yer verilmelidir.
- Öz, Abstract ve Anahtar Kelimeler başlıkları koyu, ilk harfi büyük ve italik olarak yazılmalıdır. Öz ve Abstract başlıkları sayfada ortalanmalıdır.
- Yazı tipi Times New Roman 12 punto italik olmalıdır.
- Tek (1) satır aralıklı ve iki yana yaslı yazılmalıdır.
- En az üç anahtar kelime ilgili özün altında italik, ilk harfleri büyük yazılarak verilmelidir.

3. Ana Metin

- Ana metnin tablo, şekil ve referanslar dahil 25 sayfayı aşmamasına özen gösterilmelidir.
- Makalede yazı tipi olarak Times New Roman 12 punto kullanılmalıdır. Makaleler 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı ve A4 boyutunda, sağı, sol, alt ve üst boşlukları 2,5 cm olacak şekilde yazılmalıdır.
- Paragrafların arasında 1 (bir) satır boşluk olmalıdır. Tüm paragraflar iki yana yaslı olarak biçimlendirilmelidir. Paragrafların ilk satırlarında girinti olmamalıdır. Paragraflar içinde 1,15 satır aralığı bulunmalıdır.
- 1. Basamak başlıklar, 12 punto, hepsi büyük harf, koyu ve sola yaslı olarak yazılmalıdır. 1. Basamak başlıklardan önce 2 satır boşluk bırakılmalıdır.

- 2. Basamak başlıklar, 12 punto, her kelimenin ilk harfi büyük, koyu ve sola yaslı olarak yazılmalıdır. 2. Basamak başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılacaktır.
- Diğer alt Basamak başlıklar, 12 punto, her kelimenin ilk harfi büyük, koyu, italik ve sola yaslı olarak yazılmalıdır. Diğer alt başlıklardan önce 1 satır boşluk bırakılacaktır.

4. Tablo ve Şekiller

- Tablo ve şekiller metnin uygun yerlerinde ardışık numaralandırılmış bir şekilde gösterilmelidir.

Tablolarda, tablo başlığı üstte sola yaslı, koyu ve ilk harfleri büyük, Times New Roman 10 punto olmalıdır.

Şekil başlığı ise, şekil altında sola yaslı, koyu ve ilk harfleri büyük, Times New Roman 10 punto olmalıdır.

Tablo ve şekiller başka bir yerden alındığı takdirde kaynak gösterilmelidir.

Tablo içi yazılar Times New Roman 10 punto ve satır aralığının 1 olması önerilir. Büyük tabloların metne yerleştirilmesi için punto büyüklüğü değiştirilebilir.

5. Kaynaklar

- Kaynakların gösterimi açısından APA formatına uyulmalıdır. Kaynakların paragraf biçimlendirilmesinde satır ve paragraf sonu boşluğu olmamalı, paragraf içinde satır aralıkları tek satır olarak biçimlendirilmelidir. Her bir kaynak arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır. Kaynaklar iki yana yaslı olmalı, ilk satırında bir girinti olmamalıdır.

6. Son Notlar

- Lütfen son not yerine dipnot kullanınız. Dipnotlar metnin ilgili yerinde üst simge halinde ardışık rakamlar kullanılarak ilgili sayfanın sonuna yerleştirilmelidir.

ETİK KURALLAR

Yazarlar için:

1. Yapılan makale başvuruları özgün olmalı ve kullanılan kaynak ve dokümanlara uygun şekilde atıf verilmelidir. Herhangi bir intihal durumunda makale başvurusu reddedilecektir.
2. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere gönderilmemiş olması gerekir.
3. Daha önce konferanslarda sunulmuş ve özeti yayınlanmış çalışmalar, bu durum belirtilmek üzere kabul edilebilir.
4. Birden çok yazarlı çalışmalarda sorumlu yazarın başvuru sürecinde bildirilmesi gerekmektedir.
5. Yazarın/yazarların göndermiş oldukları çalışmayı yayın sürecinden çekebilmesi için sorumlu yazarın bir dilekçe ile başvurması gerekir.
6. Dergiye gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez.

Hakemler için:

1. Hakemler yazar/yazarların gönderdiği makalelere dair bilgiyi gizli tutmalıdır.
2. Makaleler değerlendirilirken hakemler ve editörler yalnızca entelektüel ve bilimsel içerikle sınırlıdır.
3. Hakemler yazar/yazarların herhangi bir kötüye kullanım durumunda (örn, intihal ya da benzer etik dışı faaliyetler) ilgili editörü hemen bilgilendirmeleri gerekmektedir.

Yayın (Editörler) Kurulu için:

1. Yayın Kurulu, yayın koşullarına uymayan yazıları yayınlamamak, düzeltmek üzere yazarına geri vermek, biçimce düzenlemek yetkisine sahiptir.
2. Yayın Kurulu ve hakem raporları doğrultusunda editör makaleleri kabul ve reddedebilir, değişiklik yapılmasını isteyebilir. Reddedilen makaleler yazar/yazarların yazılı izni olmadan başka bir amaçla kullanılamaz.
3. Editörler basılına kadar makalelerin gizliliğini sağlarlar, bu durum aynı anda birden fazla yere yapılan başvurular için geçerli değildir.
4. Yalnızca yayın kurulunun ilk değerlendirmesinden geçen makaleler hakem sürecine alınır ve en az iki hakeme gönderilir.
5. Editör bütün makalelerin adil ve nesnel olarak incelenmesinden sorumludur, kabul ya da ret kararı yalnızca makalenin önemi, özgünlüğü, açıklığı ve dergiyle alakasına dayanır.
6. Editör hiçbir yazar/yazarlara ırk, din, cinsiyet, yaş, etnisite, inanç, cinsel yönelim ve geldiği ülke temelinde ayrımcılık uygulayamaz.

GELİŞEN PİYASA EKONOMİLERİNDE KONJONKTÜR KARŞITI PARA POLİTİKASI

COUNTER-CYCLICAL MONETARY POLICY IN EMERGING MARKET ECONOMIES

Can KARABIYIKⁱ
Coşkun ÇILBANTⁱⁱ

Öz

Gelişmiş ölkeler genel olarak konjonktör karşıtı para politikasıyla ekonomi yavaşladığında gevşek, ekonomi hızlandığında ise sıkı para politikası uygulamaktadırlar. Böylelikle iktisadi dalgalanmalardaki çöküş ya da patlama engellenmekte ve ekonomik istikrar sağlanmaktadır. Aksine, gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan para politikaları genellikle konjonktör yanlısı niteliktedir. Bir başka deyişe, gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan makro iktisadi tedbirler çoğunlukla iktisadi dalgaları güçlendirmektedir. Sonuç olarak parasal otoriteler, önemli bir strateji olan konjonktör karşıtı para politikasını uygulayamamakta ve ekonomik istikrarsızlık ile etkin bir şekilde mücadele edememektedirler. Bu çalışmada, Türkiye gibi gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde konjonktör karşıtı para politikasının uygulanmasını güçleştiren etmenlerin ortaya konulması ve bu konudaki çözüm önerilerinin sunulması amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda söz konusu etmenlerin üretimde, tüketimde ve finansmandaki dış bağımlılıktan kaynaklandığı ve etkisini döviz kuru üzerinden gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konjonktör Karşıtı Para Politikası, Para Politikasının Avantajları, Para Politikasının Limitleri, Gelişen Piyasa Ekonomileri, Ekonomik İstikrar.

JEL Sınıflaması:E12, E42, E63, E32

Abstract

Developed countries generally implement loose monetary policy when the economy slows down and tight monetary policy when the economy accelerates. Thus, the collapse or explosion of economic fluctuations is prevented and economic stability is achieved. On the contrary, monetary policies in emerging market economies are generally pro-cyclical. In other words, implemented macroeconomic measures in developing market economies often strengthen economic fluctuations, turning sunny days into scorching heat and rainy days into

Makale Gönderim Tarihi: 09.11.2019

Makale Kabul Tarihi: 16.12.2019

ⁱ Bu çalışma Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Coşkun ÇILBANT danışmanlığında Can KARABIYIK tarafından "Türkiye'de Uluslararası İktisadi Dalgalanmaların Yayılma Etkisi ve Para Politikası Asimetrisi" ismiyle tamamlanarak 27.06.2019 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

ⁱ Dr. Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, İktisat Bölümü, c_karabiyik@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7255-7946.

ⁱⁱ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, İktisat Bölümü, coskun.cilbant@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7406-423X.

heavy torrential rains. Consequently, monetary authorities are unable to implement an important strategy, the counter-cyclical monetary policy, and cannot effectively fight economic instability. In this study it is aimed to reveal the factors that make it difficult to implement counter-cyclical monetary policies in emerging market economies such as Turkey and to suggest solutions on this subject. As a result of the study, it is determined that these factors stem from external dependency in production, consumption and financing and show their effect through exchange rate.

Keywords: Counter-Cyclical Monetary Policy, Advantages of Monetary Policy, Limitations of Monetary Policy, Emerging Market Economies, Economic Stability.

JEL Classification: E12, E42, E63, E32.

1. GİRİŞ

Pek çok iktisatçı, çıktının uzun dönemde sabit olduğu ve para politikası değişikliklerinin sadece fiyatlar üzerinde etki yaratabileceği konusunda hemfikirdir. Ancak kısa dönemde, fiyatların ve ücretlerin hızlıca uyarlanamamasından dolayı, para politikası reel etkiler oluşturabilmektedir. Bu nedenle, genellikle merkez bankaları tarafından yürütülen para politikaları, enflasyon ve büyüme için önemli bir araç niteliğindedir. Örneğin, ekonominin daralma döneminde tüketiciler harcamalarını azaltmakta, üretim düşmekte, kapasite artırımları ve yatırım projeleri ise askıya alınmaktadır. Özetle, toplam talep düşmektedir. Bu noktada politika yapıcılar, ekonominin gittiği yönün tersine ilerlemesine yardımcı olacak politikalar geliştirerek tepki vermektedirler. Konjonktür karşıtı politikalar olarak adlandırılan bu müdahalenin en önemli enstrümanlarından birisi de para politikasıdır.

İktisadi dalgalanmalar ve para politikası kavramları, uzun zamandır iktisatçılar arasındaki teorik ve politik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu durum, para politikasının etkin bir şekilde yürütülmesi için iktisadi döngülerin ortaya çıkardığı sorunların karmaşıklığını yansıtmaktadır. Tüm zamanlar boyunca geçerliliğini koruyabilecek, evrensel bir iktisadi politika formülü bulunamamıştır. Bunun bir nedeni, iktisadi dalgalanmaların büyüklüğünü ve süresini belirleyen faktörler ve süreçler hakkındaki kusurlu bilgimizdir. Bir diğer sebep ise, para politikasının ekonomik faaliyet üzerindeki etkisinin gecikme ile ortaya çıkmasıdır (Papademos, 2003). Parasal eylemler, ekonomik koşulları ancak uzun ve değişken bir gecikmeden sonra etkileyebilmektedir (Friedman, 1961, s. 447). Uzun gözlemler sonucu elde edilen tecrübeler göstermektedir ki, para politikasının doğrudan etkileri üç ila altı aylık bir dönem sonrasında ortaya çıkmaktadır (Friedman, 1961, s. 466). Bununla birlikte, artık, para politikasının bir kurala bağlı olarak yürütülüp yürütülmemesi hakkındaki tartışmalar son bulmuştur. Para politikasının, ekonominin mevcut durumu ve gerçekleşmesi muhtemel olan durumlar hakkında elde edilen tüm bilgilerin bir fonksiyonu olan bir kurala bağlı olarak uygulanması gerekliliği, yaygın kabul görmektedir (Sargent ve Wallace, 1976, s. 169).

Bu noktada, ülkenin iktisadi durumunun, takip eden dönemlerde ne şekilde olacağının tahmin edilmesi ve hatta mevcut durumunun ne olduğunu iyi bir şekilde anlaşılabilmesi, teşhis ve uygulama gecikmelerinin önüne geçilebilmesi ve etkin döngüsel politikalar geliştirilebilmesi açısından büyük önem kazanmaktadır. Bu bağlamda iktisadi dalgalanmaların tarihsel döngülerinin ve iki döngü arasında geçen sürenin saptanması gerekmektedir (Özkan ve Erden, 2007). Ancak ekonomik sistemin tabiatı gereğince bu koşulların belirlenebilmesi ve tahmin

edilebilmesi, iktisatçıların farklı dünya görüşlerine sahip olmaları ve ülkeleri yansıtan verilerin her zaman mevcut olmaması gibi gerekçelerle zor bir hal almaktadır.

İktisadi dalgalanmaların öngörülebilmesi için, istatistiksel yöntemler kullanılabileceği gibi, öncü göstergeler de kullanılabilmektedir. Dönüm noktaları, ekonomik değişkenlerin dönüm noktalarından (dip-zirve) daha önce olan öncü iktisadi değişkenler, öncü göstergeler¹ olarak adlandırılmaktadır (Ünsal, 2017, s. 18). Finansal göstergeler de bu amaçla kullanılabilmektedir. Son yıllarda, finans sektöründeki gelişmeler, geniş bir ülke yelpazesinde makroekonomik sonuçların şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Finansal gelişmeler, temel ekonomik döngülerin ivmesini güçlendirmekte ve bazı durumlarda ekonomik faaliyetlerde aşırı dalgalanmalara neden olarak, tasarruf sahipleri ve yatırımcılar arasındaki bağlantıların bozulmasına neden olabilmektedir. Bu deneyimler, finansal sistemin konjonktür yanlısı olduğu ve reel ekonomideki dalgalanmaları güçlendirdiğine dair tartışmalara neden olmuştur. Bu kaygılar, hem finansal sistemi geliştirmek hem de makroekonomik istikrarı artırmak amacıyla makro ihtiyati düzenlemelerde, muhasebe standartlarında, risk ölçüm uygulamalarında ve para politikasının yürütülmesinde değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir (Borio, Furfine, ve Craig, 2001, s. 1).

Bu bağlamda, iktisadi koşulların ön görülmesi ile müreffeh bir toplum oluşturma amacını güden iktisat politikasının, daha hızlı netice verme özelliğine sahip olan para politikası kolu, daha etkin bir şekilde uygulanabilecektir. Politika yapıcılar, iktisadi dalgalanmaların istikrarsızlığı göz önüne alındığında, sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için hızlı genişleme dönemlerinde ekonomiyi yavaşlatmaya, durgunluk dönemlerinde ise ekonomiyi hızlandırmaya çabalamaktadırlar. Bir başka deyişle iktisadi dalgalanmaların çöküşe ya da patlamaya gitmeden yumuşatılmasıyla ekonomik istikrar sağlanmaktadır. Ancak gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan makro iktisadi tedbirler iktisadi dalgaları yumuşatmamakta aksine güçlendirerek, güneşli günleri kavurucu sıcağa, yağmurlu günleri ise şiddetli sağanak yağışlara dönüştürmektedir. Parasal otoriteler, bu sürecin sonunda önemli bir strateji olan konjonktür karşıtı para politikasını uygulayamamakta ve ekonomik istikrarsızlık ile etkin bir şekilde mücadele edememektedirler. Ancak gelişen piyasa ekonomilerinde, konjonktür karşıtı para politikasının terkedilerek, konjonktür yanlısı para politikasının uygulanması bir tercihten ziyade bir zorunluluk halindedir.

Bu çalışma ile özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde, ekonomik istikrara katkı sağlayabilen konjonktür karşıtı para politikasının terk edilerek, konjonktür yanlısı politikaların uygulanmasına neden olan faktörlerin ortaya konulması ve bu faktörlerin elimine edilmesine yardımcı olabilecek politikaların belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma kapsamında konjonktür karşıtı iktisat politikasının, para politikası özelinde ele alınmasının altında yatan sebepler çalışmanın 2. bölümü olan “Para Politikasının Avantajları ve Limitleri” kısmında açıklanmaktadır. Çalışmanın izleyen bölümlerinde sırasıyla; “Konjonktür Karşıtı Politikaların Uygulanmasını Güçleştiren Etmenler”, “Optimal Konjonktür Karşıtı Para Politikası İçin Gerekli Koşullar” ve son olarak sonuç ve önerilere yer verilecektir.

¹ Elektrik üretim miktarı, ara malları ithalatı, hazine ihalesi faiz haddi, yeni sipariş beklentisi, ihracat beklentisi, istihdam beklentisi vb.

2. PARA POLİTİKASININ AVANTAJLARI VE SINIRLARI

İktisat politikasının iki enstrümanından birisi olan maliye politikasının, makro iktisadi istikrarın sağlanması ve gelirin yeniden dağıtılması gibi hedefler üzerinde önemli rol oynadığı gerek iktisatçılar gerekse politikacılar tarafından kabul edilmektedir. (Ricci-Risquete, Ramajo, ve De Castro, 2016, s. 597). Maliye politikası gerekli olduğu durumlarda iktisadi faaliyeti, vergiler vasıtasıyla piyasayı yavaşlatarak ve otoyol yapımı gibi kamu harcamalarıyla piyasayı canlandırarak etkileyebilmektedir (De Long vd., 1988, s. 482). Öte yandan, iktisat politikasının bir diğer enstrümanı olan ve merkez bankalarının uygulayabildiği para politikası, iktisatçıların ve politikacıların iktisadi durgunluğa karşı uyguladığı ilk tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü merkez bankalarının para politikalarını uygulama süreleri, hükümetin maliye politikasını belirleyip yürürlüğe sokabileceği zaman aralığından daha kısa olabilmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik maliye politikalarının uygulanması aylar sürebilirken, para politikası değişiklikleri politika kararının verildiği gün içerisinde bile uygulanabilmektedir (Welch ve Welch, 2009, s. 249). Örneğin, bir mali teşvikin mecliste tartışılarak yasalaştırılması ve daha sonra yürürlüğe konulması uzun bürokratik süreçler nedeniyle zaman aldığı gibi, arttırılan kamu harcaması, vergi indirimi vb. şeklinde uygulanan genişletici maliye politikalarının tüketici gelirine yansiyarak ekonomiyi canlandırması da geniş bir zaman dilimi gerektirmektedir. Bu koşullar altında hane halkı geliri veya iş çevreleri üzerindeki maliye politikası hedeflerinin gerçekleşmesi için çok geç kalınmış olabilmektedir. Diğer taraftan, merkez bankaları faiz aracını kullanarak tüketim, yatırım, kredi hacmi ve sermayenin maliyeti gibi önemli makro iktisadi değişkenleri hızlı bir şekilde etkileyerek, daha hızlı sonuç alınmasına olanak sağlamaktadır. Merkez bankaları sahip oldukları eşsiz ve bağımsız yapıları sayesinde, iktisadi olumsuzluklara hızlı ve kararlı bir şekilde tepki verebilmekte, uyguladığı politikaların cari dönemde olumsuz etkilerinin ortaya çıkacak olması durumunda bile, bu olumsuzlukları gelecek yıllarda ülkeye fayda sağlayacak avantajlara dönüştürerek uzun vadeli planlama yapabilmektedirler (Bartels, 1985, s. 41). Para politikası; vergi değişimi ve kamu harcaması politikaları için gerekli olan uzun, zorlu ve tahmin edilmesi güç yasama süreçlerine tabi olmadığı için hızlı, hesaplı ve esnek bir şekilde uygulanabilmektedir (Bartels, 1985, s. 36). Bu bağlamda, mali eylemlerin iktisadi iyileşmeye olan katkısının oldukça kısıtlı kaldığı ve sadece para politikasının durgunlukları sona erdirmek için yeterince güçlü ve esnek bir araç olduğu iddia edilmektedir (Romer ve Romer, 1994, s. 55). Maliye politikası gibi para politikasının da ekonomi üzerindeki etkileri gecikmeli olarak ortaya çıkabilmektedir. Ancak bu gecikme, genellikle maliye politikasında olduğu gibi bürokratik süreçlerin uzun olması veya politik kararların çatışması gibi sebeplerden ziyade, teşhis gecikmesi ve uygulama gecikmesi olarak adlandırılan zincirleme süreçten kaynaklanmaktadır.

Para politikası uygulamalarının bir başka avantajı ise izlenmesinin kolaylığıdır. Merkez bankasının hedefine uygun davranıp davranmadığı konusundaki bilginin hemen hazır bulunmasından (parasal toplamlar için reel rakamlar tipik olarak birkaç hafta içinde bildirilmektedir) dolayı, para politikasının etkilerinin takip edilmesi kolaydır. Böylece hedeflenen ve gerçekleşen para toplamları arasındaki karşılaştırmalar, para politikasının durumu ve enflasyonu kontrol altına alacak olan otoritelerin tutumu hakkında kamuoyuna ve

piyasalara zamanında ve periyodik sinyaller göndererek, enflasyon beklentilerinin pekiştirilmesine ve az enflasyon üretilmesine yardım edebilmektedir. (Mishkin, 2014, s. 306). Uygulanacak olan iktisat politikasının seçilmiş politikacılar tarafından mı yoksa bağımsız bürokratlar tarafından mı belirleneceği sorusu, para politikası ve maliye politikası karşılaştırmasının bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bürokratlar, yeteneğin çabadan daha önemli olduğu teknik görevler için ya da politika yapıcının gerekli yeteneklere sahip olup olmadığı konusunda büyük bir belirsizlik varsa tercih edilmektedir (Alesina ve Tabellini, 2007, s. 169). Ekonomik istikrar politikalarının içerisinde barındırdığı teknik hususlar göz önüne alındığında, bağımsız bürokratların geliştireceği politikaların daha etkin olabileceği iddia edilebilir. Bu iddiayı destekleyebilecek olan bir başka husus ise, gerçekleştirilecek olan uygulamaların siyasi boyutudur. Örneğin, siyasetçiler oy kaybetmekten korktukları için kemer sıkma politikaları uygulamaktan kaçınırlar. Bununla birlikte hükümetler, seçim dönemlerinde kamu harcamalarını arttırarak halkın sempatisini kazanmaya çalışabilmektedirler (Eğilmez ve Kumcu, 2008, s. 330). Öte yandan para politikası siyasetten büyük oranda arındırılmıştır. Merkez bankası yöneticileri, her ne kadar hükümetler tarafından atanıyor olsalar da, meclis üyeleri kadar siyasi baskı altında değildirler. Bu, kısmen merkez bankası yöneticilerinin belirli bir süre için atanmaları ve yeniden seçilebilmek için kampanya yürütmemeleri gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Merkez bankaları kararlarını siyasi değil iktisadi gerekçelerle almaktadırlar (Welch ve Welch, 2009, s. 249).

Friedman (1968)'e göre parasal sistem sadece bir mekanizmadır, ancak olağanüstü derecede verimli bir mekanizmadır. Para olmadan, geçtiğimiz iki asırda başarılı olan üretim ve yaşam standardı artışları gerçekleştirilemezdi ya da bu performansı yakalayabilmek için çok daha büyük maliyetlere katlanmak gerekirdi. Öte yandan bu ilerleme, diğer fevkalade mekanizmaların iktisadi sisteme yaptığı katkılar olmaksızın da sağlanamazdı. Ancak paranın, diğer mekanizmalardan bir farkı mevcuttur. Para, ekonominin her yanına nüfuz eden yapısı sebebiyle hizmet dışı kaldığında, diğer mekanizmaların işleyişine de çomak sokmaktadır. Bu nedenle iktisadi istikrar için iyi bir para politikası gerekli koşuldur. Bir başka deyişle, “Para politikası, iktisadi istikrar için ne yapabilir?” sorusundan çıkarılabilecek en önemli ders, para politikasının, paranın kendisini ekonomik istikrarsızlık kaynağı olmaktan koruyabilme özelliğinin olmasıdır (Friedman, 1968, s. 12).

Para politikası, bünyesinde bir takım avantajları barındırmaktadır ancak iktisat politikası için sihirli değnek niteliğinde de değildir. Bir başka deyişle, para politikasının limitleri de vardır. Özellikle de genişletici para politikasının limitleri, “Likidite Tuzağı” kavramının yaratıcısı olan Keynes'den bu yana bilinmektedir (Florio, 2004, s. 409). Likidite tuzağı kavramı, faiz oranlarının iktisadi koşulların düzeltilmesi amacıyla daha fazla düşürülemeyeceği düzeyi ifade etmektedir. Büyük Buhranla beraber, para politikasının ekonomiyi düzeltmedeki etkinliği sorgulanmaya başlamıştır. Çünkü söz konusu dönemlerde uygulanan para politikaları etkin sonuç verememiştir (Morgan, 1993, s. 22). Bu ise para politikasının asimetric etkilerinin varlığına dair tartışmalara yol açarak, “İpi Çekme” benzetmesinin yapılmasına neden olmuştur. İpi çekme benzetmesi, para politikasının sınırları ve merkez bankasının yetersizliğini ifade etmektedir. İpi çekme benzetmesini Barnichon, Matthes, ve Sablik (2017) bir benzetme yardımıyla açıklamıştır: “Bir ucunda para politikası diğer ucunda ise ekonomi olan bir ip olduğunu varsayalım. Ekonomi enflasyonist bir sürece girdiğinde, ekonomiyi soğutmak amacıyla daraltıcı para politikası uygulamak, fiyat istikrarını sağlamak için

ekonominin bağı olduğu ipin para politikası tarafından çekilmesine benzemektedir ve işe yarar bir politikadır. Öte yandan yavaşlamakta olan bir ekonomiyi canlandırmak için genişletici para politikası uygulamak ise ipi itmeye benzer ve çok etkili değildir”. Buna göre para politikasının etkileri simetrik değildir ve bazı zamanlarda tek yönlü çalışmaktadır. İp benzetmesi, para politikasına ilişkin tartışmanın kalıcı bir özelliğidir: borçlanma maliyetlerinin artırılması, bir genişlemeyi güvenilir bir şekilde yavaşlatabilir, ancak ucuz sermayenin iktisadi faaliyeti hızlandırabileceği kesin olmamaktadır (Angrist, Jordà, ve Kuersteiner, 2013, s. 2). Bunun nedeni ise, para politikasının etkilerinin bir bakıma, toplumsal yapı ve güven ile alakalı olmasıdır. Genişletici para politikası sermayenin maliyetini azaltmaktadır ancak, işletmelerin ve hane halklarının istemedikleri takdirde harcama yapmaya zorlanmaları mümkün değildir. Merkez bankaları ekonomik aktiviteyi canlandırmak amacıyla para rezervlerini arttırabilirler ancak, toplam harcamanın artması için birileri ödünç almaya, bankalar da ödünç vermeye istekli olmalıdırlar (Welch ve Welch, 2009, s. 249).

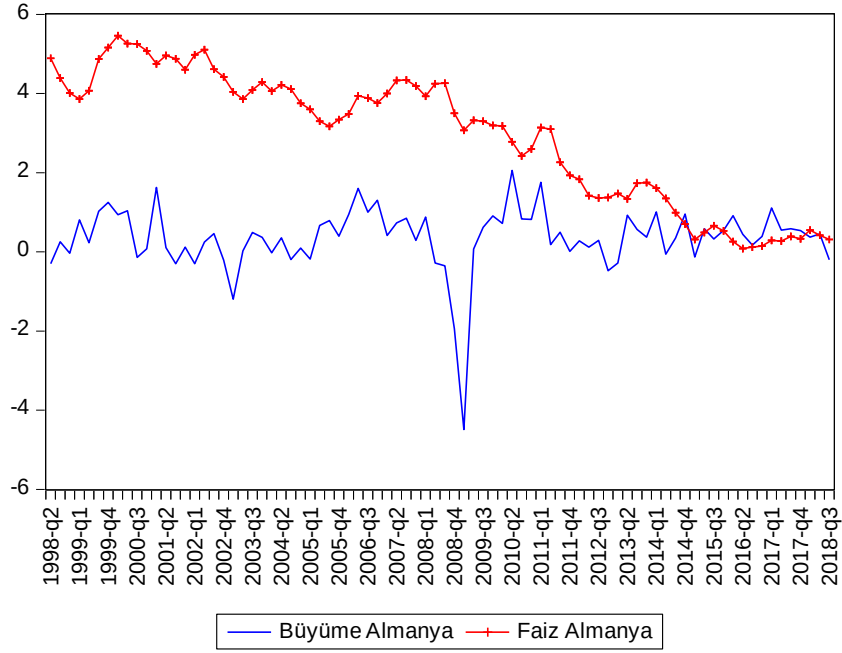
Friedman (1968)’e göre, para politikasının iki limiti tartışmaya değerdir: (1) para politikası, faiz oranlarını oldukça sınırlı bir dönemden daha uzun bir süre boyunca sabit tutamaz; (2) para politikası, işsizliği oldukça sınırlı bir dönemden daha uzun bir süre boyunca sabit tutamaz. Para politikasının faiz oranlarını sabit tutataması şu örnek ile açıklanmaktadır: Para miktarında artışa gidilmesi, faiz oranları üzerinde aşağı yönlü baskı oluşturacaktır. Ancak bu, sürecin sadece başlangıcıdır. Parasal büyüme hızındaki artış, toplam harcamayı düşük faiz oranları ile yatırım ve diğer harcamalar üzerinden arttıracaktır. Bir kişinin harcamasının iktisadi döngü gereği bir başkasının geliri olduğu düşünüldüğünde, harcamalar ile birlikte artan gelir, likidite tercihini etkileyerek kredi talebini arttıracaktır. Kredi talebindeki artış ise, fiyatları arttırarak reel para arzını azaltacaktır. Bu etkiler birleşerek, faiz oranlarındaki ilk aşağı yönlü baskıyı, bir yıldan kısa bir süre içinde, tersine çevirecektir. Dahası, parasal büyüme oranının yükselmesiyle ortaya çıkan enflasyon, halkın fiyat artışı beklentisine neden olur. Sonuç olarak Irving Fisher’ın yıllar önce işaret ettiği üzere, borç verenler artan enflasyon nedeniyle daha yüksek faiz talep edeceklerdir. Para politikasının işsizlik oranını sabit tutataması ise şöyle açıklanmaktadır: Parasal büyüme istihdamı teşvik etme, parasal sıkılaştırma ise, istihdamı geriletme eğilimindedir. O halde merkez bankaları niçin bir işsizlik oranı hedefi belirleyerek, işsizliğin o oranın üstüne çıkması durumunda genişletici, işsizliğin o oranın altına inmesi durumunda ise daraltıcı para politikası uygulamamaktadırlar? Parasal otoritenin işsizlik oranını doğal işsizlik oranının altında bir düzeyde sabit tutmaya çalıştığını varsayalım. Hedef işsizlik oranının yüzde 3 ve doğal işsizlik oranının yüzde 3'ten daha yüksek olduğunu varsayalım. Ayrıca, fiyatların istikrarlı olduğu ve işsizliğin yüzde 3'ün üzerinde olduğu bir dönemde başlayacağımızı varsayalım. Bu durumda, merkez bankası, parasal büyüme oranını arttıracaktır. Para arzı para talebini aşacağından, insanlar tutmak istediklerinden daha fazla nakit tutuyor olacaklardır ve sonuç olarak faiz oranları düşecektir. Bu ise, harcamaların ve gelirin artmasına yol açacaktır. Başlangıç aşamasında nominal gelirde meydana gelen artış, çoğunlukla fiyatlar genel seviyesindeki artıştan daha ziyade çıktı ve istihdamdaki artış nedeniyle meydana gelecektir. Bekleyişler fiyat istikrarının korunacağı yönünde olacaktır ve fiyatlar ile ücretler bu doğrultuda belirlenecektir. İnsanların yeni talep koşullarına uyum sağlaması zaman alacaktır. Üreticiler toplam talepteki genişlemeye çıktıyı arttırarak, işçiler daha uzun saatler çalışarak, işsizler ise geçerli ücret düzeyinden emek arz ederek tepki verme eğiliminde olacaklardır. Fakat bunlar sadece başlangıçtaki etkilerdir.

Ürünlerin satış fiyatları nominal talepteki beklenmedik bir artışa genellikle üretim faktörlerinin fiyatlarından daha hızlı yanıt verdiğinden, fiyatlar genel seviyesi artacaktır. Çalışanlar önceki fiyat seviyesinde sunulan ücretleri değerlendirdikleri için reel ücretlerinin arttığını düşünmektedirler ancak reel ücretler düşmüştür. Reel ücretlerdeki düşüş, bir süre sonra beklentileri de etkileyerek işgücünün artan fiyatlar karşısında daha yüksek nominal ücret talep etmelerine neden olacaktır. İşsizlik oranı, doğal işsizlik oranının altında olduğu için emek talebi fazlası oluşacaktır ve bu nedenle reel ücretler ve işsizlik kendi içsel düzeylerine yükselme eğiliminde olacaktır. Özetle, faiz oranlarının ve işsizliğin, para politikası tarafından sabit tutulamayacağı gerçeği aynı nedene dayanmaktadır. Para politikaları sonucu ortaya çıkan etkiler gecikmekli olarak ortaya çıkmaktadırlar ve bu etkiler zamanla kaybolmaktadır.

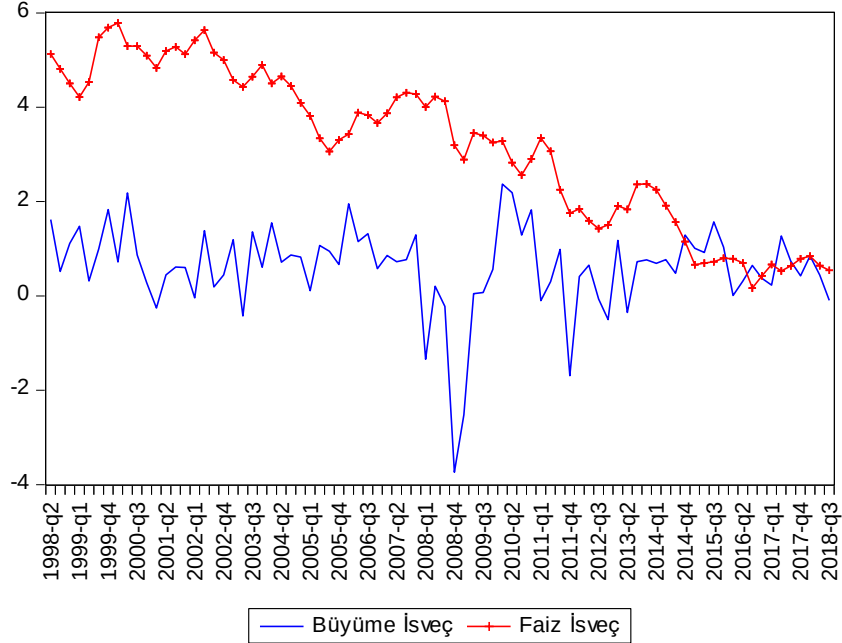
3. KONJONKTÜR KARŞITI POLİTİKALARIN UYGULANMASINI GÜÇLEŞTİREN ETMENLER

Parasal otoriteler, bir değişkeni hedef olarak belirlediklerinde, bu hedefe ulaşmalarına yardımcı olacak bir strateji de seçmek durumundadırlar. Pek çok iktisatçı, kısa dönem faiz oranlarının belirlenmesi sürecinde Taylor Kuralı'nın² uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu kurala göre, örneğin, enflasyon oranı ya da çıktı hedeflenen oranın üzerine çıktığında, parasal otorite faiz oranını arttıracak, aksi durumda ise faiz oranını düşürecektir. Rüzgâra karşı durmak olarak nitelendirilebilecek olan bu politika ile, çıktı ve enflasyon istikrarı mümkün mertebe sağlanmış olacaktır (Ball, 2002, s. 52). Günümüz sanayileşmiş ekonomileri Taylor Kuralı'na uygun olarak konjonktür karşıtı para politikası uygulamaktadırlar. Bir başka deyişle ekonomik büyüme değerleri ile politika faizi aynı yönde değişmektedir. Bu ilişkinin gözlemlenebilmesi açısından faiz-büyüme ilişkisi çok sayıda sanayileşmiş ülke için incelenmiştir ve bu çalışma kapsamında tamamının verilmesi imkansız olduğundan örnek olarak Alman ve İsveç ekonomileri seçilmiştir (bkz: Şekil 1 ve Şekil 2).

² Taylor Kuralı, nominal faiz oranının gerçekleşen ve hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen ve hedeflenen toplam üretim arasındaki sapmalara bağlı olarak değiştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

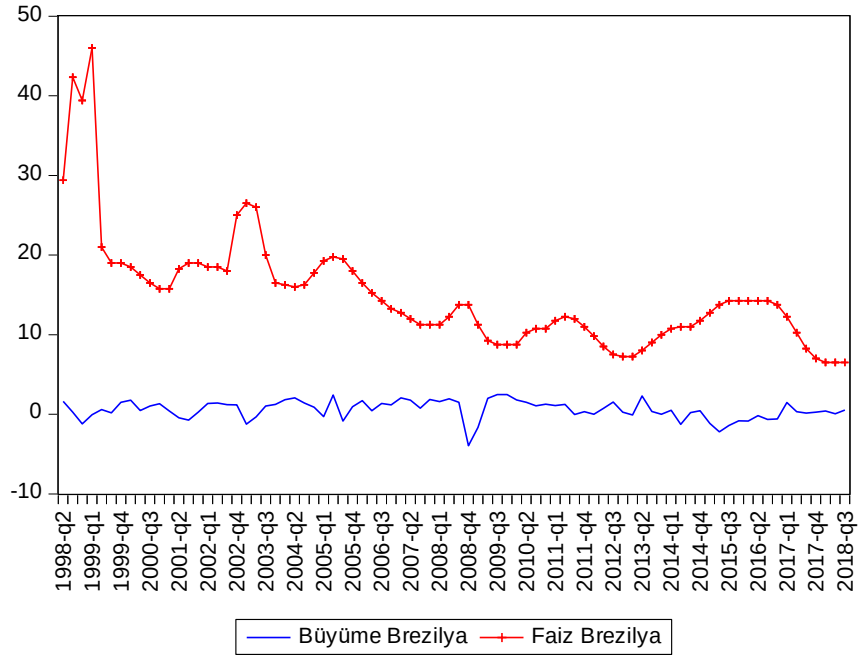

Şekil 1: Almanya Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve Faiz Oranlarının Genel Görünümü. (Veri Kaynağı: OECD)

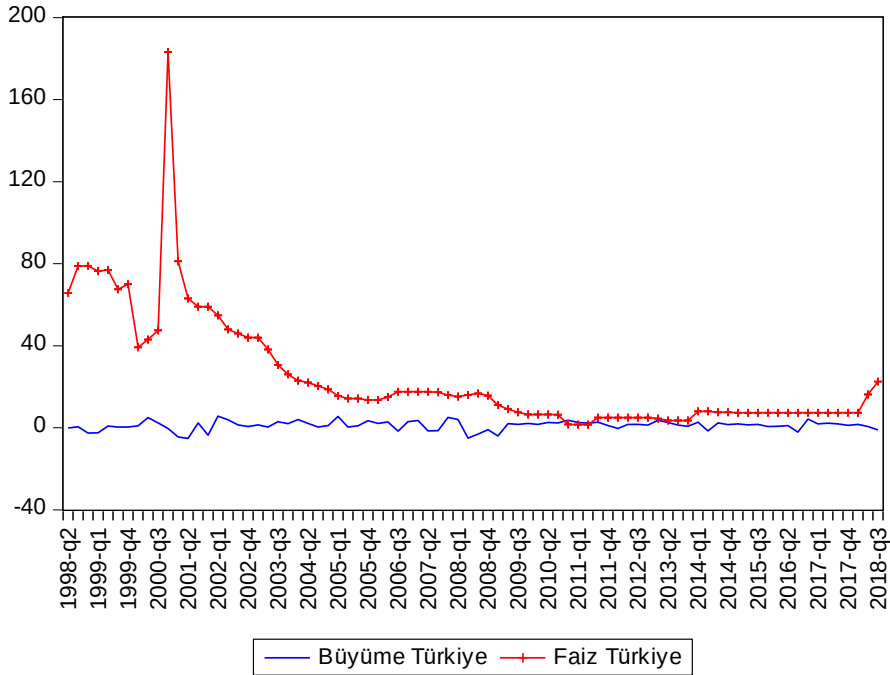
Şekil 2: İsveç Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve Faiz Oranlarının Genel Görünümü. (Veri Kaynağı: OECD)

Öte yandan, yükselen piyasa ekonomilerinin konjonktür karşıtı iktisat politikalarını uygulamakta yetersiz oldukları ve hatta konjonktür yanlısı politikalar uyguladıkları sıklıkla iddia edilmektedir. İncelenmiş çok sayıda gelişen piyasa ekonomisi arasından örnek olarak seçilmiş olan Türkiye ve Brezilya'da politika faizi ile ekonomik büyümenin genel görünümünü gösteren Şekil 3 ve Şekil 4 incelendiğinde, bu ekonomilerin daraldığı dönemlerde faiz artırımına gidildiği açıkça görülmektedir. Bunun altında yatan sebep ise yükselen piyasa ekonomilerinin ekonomik istikrar politikalarını uygulamakta çeşitli nedenlerle başarısız olmalarıdır (Calderón, Duncan, ve Schmidt-Hebbel, 2003, s. 1).

Şekil 3: Brezilya Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve Faiz Oranlarının Genel Görünümü. (Veri Kaynağı: OECD)

Yükselen piyasa ekonomilerinin, konjonktür yanlısı iktisat politikası tuzağına düşmelerinin en temel sebeplerinden birisi, bu ekonomilerin yeterli finansal derinliğe ulaşamaması ya da uluslararası kredi piyasasına erişiminin yetersiz olmasıdır (Gavin ve Perotti, 1997, s. 55–56). Ekonomik işleyişin kötü olduğu daralma dönemlerinde artan finansman ihtiyacı, uluslararası kredi piyasalarına erişilememesi veya yeterli finansal derinliğe sahip olunamaması nedeniyle merkez bankalarının daraltıcı politikalar uygulayarak sermayeyi cezbetmeye çabalamalarına neden olabilmektedir.

Şekil 4: Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve Faiz Oranlarının Genel Görünümü. (Veri Kaynağı: OECD)

Alternatif olarak hükümetler, kamunun sahip olduğu işletmeleri finanse etmek veya bütçe açığını desteklemek için merkez bankası kredisine bağlı olmak zorunda kalabilirler. Bu mali

bağımlılık, merkez bankasının bağımsız para politikası uygulamasını güçleştirmektedir. Mali baskınlığın varlığında, para politikası genellikle, genişletici bir maliye politikasının gerekliliklerine ayak uydurmak durumundadır. Öte yandan ekonominin daralma döneminde, uluslararası kredi piyasalarına sınırlı erişimi olan bir hükümet, kamu harcamalarının önemli bir kısmını finanse etmek için iç ve dış kredi arzını arttırmak amacıyla, faiz oranlarını yükseltici baskı yaparak parasal otoriteyi konjonktür yanlısı para politikası yürütmeye zorlayabilmektedir (Sargent ve Wallace, 1981, s. 1–2).

Devereux ve Lane (2003) üretimde kullanılan ithal ara mallarının stratejik önem taşımasının yaratacağı sorunların altını çizmiştir. Bu durumda, yerel paranın değer kaybetmesi yatırımın maliyetini doğrudan arttırarak çıktının azalmasına neden olacaktır. Buna ilave olarak, finansmanın yabancı para cinsinden borçlanma yoluyla sağlanması durumunda, yerli paranın değerinde meydana gelebilecek sert düşüş, yabancı para cinsinden borçlanmış olan firmaların borç yükünü arttırarak firmaları iflasa sürükleyebilecektir. Bu koşullar ekonominin daralma dönemine girdiğini işaret etmektedir ve merkez bankasının döviz üzerindeki yukarı yönlü baskıyı azaltmak için konjonktür yanlısı daraltıcı para politikası uygulamasına neden olmaktadır.

Esnek döviz kuru rejiminin dış ekonomilerden gelen şokların etkilerini yumuşatma becerisi, konjonktür karşıtı para politikasının etkin bir şekilde yönetilme kapasitesine bağlıdır. Aktif bir şekilde konjonktür karşıtı politika uygulayan bir merkez bankası yönetimi, döviz piyasasında sterilizasyon uygulayarak döviz kurunu dengeleyebilecektir. Ancak bu seçenekle ilgili temel sorun, sterilizasyon sonucu yükselen (düşen) faiz oranları, döviz kurları üzerinde ilave baskılar oluşturan kısa vadeli sermaye girişlerini (çıkışlarını) tetikleyerek politika hedeflerini kısmen sekteye uğratabilmektedir (Ocampo, 2002, s. 13).

4. OPTİMAL KONJONKTÜR KARŞITI PARA POLİTİKASI İÇİN GEREKLİ KOŞULLAR

Konjonktür karşıtı para politikasının kullanımının uygunluğunu değerlendirmek için, optimal bir konjonktür karşıtı para politikasının kullanımına izin veren koşulların nasıl oluşturulduğunun anlaşılması önemlidir (Bank of Zambia, 2013, s. 4). Bu amaçla literatür araştırılarak, başarılı bir döngüsel politikanın geliştirilmesine olanak sağlayan koşullar belirlenmiş ve izleyen paragraflarda açıklanmıştır.

Öncelikle iktisat politikalarının, politik kurumlar tarafından şekillendirilmesi, kurumsal altyapının politika geliştirilmesi sürecinde önemli rol oynamasına sebep olmaktadır. İktisat literatürü, düşük kredibilitateye sahip zayıf kurumların, kamuoyuna ilan ettikleri para ve maliye politikası duruşlarını sürdürmekte yetersiz olduklarını göstermektedir (Persson, 2002). Güçlü kurumsal altyapının eksikliği, sağlam ekonomik temellerin oluşturulamaması, sağlam politik kuralların oluşturulamaması ve düşük kredibilite, ülke risk priminin artmasına neden olarak, ülkelerin konjonktür yanlısı politikalar uygulamasına yol açmaktadır (Calderón vd., 2003, s. 2). Bir başka deyişle ülkeler, ekonomilerinin daralma dönemlerinde sıkılaştırıcı, genişleme dönemlerinde ise gevşek iktisat politikaları uygulamaktadırlar. Bu görünüm ise genel olarak gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde hâkimdir ve daha düşük ülke risk primlerine sahip olan sanayileşmiş ülkelere aksine, konjonktür karşıtı politikalar benimsenmektedir (Calderón ve Schmidt-Hebbel, 2003, s. 918).

Geleneksel Mundell-Fleming Modeli, fiyat ve ücretlerin katı olması ve ekonominin genel olarak reel şoklar tarafından yönlendirilmesi durumunda, esnek döviz kuru sisteminin arzu edilen bir sistem olduğunu ima etmektedir (Lane, 2003, s. 95). Bununla birlikte, esnek döviz kuru rejimi, konjunktür karşıtı para politikası uygulamasının olmazsa olmazıdır. Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı ekonomilerde konjunktür karşıtı para politikasını uygulamak mümkün değildir³ (N'Diaye, 2009, s. 1).

Ampirik bulgular göstermektedir ki, gelişen piyasa ekonomilerindeki çıktı ve gelir dalgalanmalarının oynaklığı, sanayileşmiş ekonomilerden yüksek olmaktadır. Yüksek oynaklığın altında yatan temel sebep ise, politikalar tarafından uyarılan ülke risk primidir. Ekonomideki belirsizliği arttıran bu unsurun şiddeti ise, konjunktür yanlısı politikalar tarafından arttırılmaktadır. İktisat politikalarının yürütülebilmesi için gerçekleştirilecek olan kurumsal reformlar, bu politikaların istikrar sağlayıcı özelliğini iyileştirmek için önemli rol oynayabilecektir. Kararlı bir makroekonomik ortam oluşturmak ise, yüksek kaliteli bir kurumsal altyapıyı geliştirmenin ilk adımıdır (Lane, 2003, s. 104). Sağlam bir kurumsal altyapı, şeffaflık, güvenilirlik, hukuki sistem ve iyi işleyen bir finansal sektör gibi faktörleri içermektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise, bazı spesifik koşullar altında konjunktür karşıtı politikaların optimal olmayacağıdır. Örneğin, bir ülkedeki banka harici finansal kuruluşların ve firmaların bilançolarındaki kısa vadeli borçların büyük bir bölümünün yabancı para cinsinden olduğu ve ekonominin ters bir şokun etkisi altında kaldığı bir durumu ele alalım. Uygulanan konjunktür karşıtı para politikasının döviz kurunu arttırıcı etkisi olması durumunda, firmaların bilançoları olumsuz etkilenecek ve firmaların yerel para cinsinden borçları artmış olacaktır. Bu, firmaların kurumsal performansına ve dolayısıyla reel ekonomiye olumsuz etki edecektir. Bu durum, konjunktür karşıtı yaklaşımların, ülkenin finansal istikrar görünümünün göz önünde bulundurularak değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, konjunktür karşıtı politika eylemleri ile başarılı olacak ülkeler, finansal istikrar analizleri yardımıyla bir geri bildirim mekanizması olarak hareket edecek iyi işleyen bir makro-ihtiyati çerçeveye sahip olmalıdırlar. Finansal istikrar analizi, birçok ülke ekonomisinin çeşitli sektörleri arasındaki bağlantıların anlaşılması ile değerlendirilebilmesine yardımcı olmaktadır ve bir sektördeki dengesizliklerin başka sektörleri nasıl etkileyebileceğine ışık tutmaktadır. Bir başka deyişle, finansal istikrar, sağlam bir makro ihtiyati araştırma gerçekleştirilmeksizin sağlanamamaktadır (Bank of Zambia, 2013, s. 6). Bu bağlamda, kredi ve varlık fiyatı döngülerinin rüzgarına karşı durmak amacıyla olan konjunktür karşıtı makro ihtiyati politika araçlarının, sektörlerle özgü olarak geliştirilmesi de büyük önem taşımaktadır (Turner, 2010, s. 8). İktisat politikası hedeflemesi yapan bir parasal otorite, konjunktür karşıtı para politikası uygulayabilmek için bu koşulları sağlamak durumundadır.

Yukarıda açıklanan etmenler incelendiğinde, finansman ihtiyacı ve gerek ara mallar gerekse de nihai mallar için dışa bağımlılığın yüksek olması, konjunktür karşıtı politikaların uygulanmasını etkilediği gibi, pek çok makroekonomik soruna da neden olmaktadır. Bu bağlamda öncelikle, büyüme hızı yüksek olan gelişen piyasa ekonomilerinin artan fon

³ Söz konusu ülkede tam sermaye hareketliliğinin olduğu varsayımı altında, imkansız üçlü hipotezine göre aynı anda bağımsız para politikası ve sabit kur sistemi uygulanamamaktadır.

taleplerini karşılayabilmek amacıyla tasarruflarını arttırması gerekmektedir. Tasarruflarla ilgili dikkat çekilmesi gereken bir başka husus ise, finansal sisteme aktarılmayarak ekonomiden sızan birikimlerdir. Bunun önlenmesi amacıyla, finansal okuryazarlığa ve finansal sisteme erişime önem verilmesi gerekmektedir. Gelişmiş bir eğitim sistemi vasıtasıyla da, hem yenilikler yapılabilecek hem de marka yaratılarak üretimde dışa bağımlılık en aza indirgenebilecektir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya finansal liberalizmin ve küreselleşmenin hızla yayıldığı 20. yüzyılın son çeyreğinde, pek çok ekonomik ve finansal kriz yaşamıştır. Yaşanan krizlerin büyüklüğü ve sıklığı giderek kötüleşen sosyoekonomik sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Meydana gelen ekonomik krizlere karşı alınan ilk önlemler, genellikle iktisat politikasının daha hızlı netice verme özelliğine sahip kolu olan para politikası uygulamalarıdır. Ancak fiyat istikrarı, finansal istikrar ve üretim üçgeninde ortaya çıkabilen politika açmazları, para politikalarının uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Dış ülkeler kaynaklı iktisadi dalgalanmaların ve ekonomik şokların iç ekonomiye yayılımı ve daha pek çok etken sonucu para politikalarının arzu edilen sonuçları verememesi, para politikasına ve parasal otoritelere yöneltilen eleştirilerin artmasına yol açmıştır.

Parasal otoriteler kısa vadeli nominal faiz oranlarını, merkez bankası tepki fonksiyonları ile ayarlamaktadırlar ve bu fonksiyonun temelinde Taylor Kuralı vardır. Taylor Kuralı ise özünde, rüzgara karşı durmak olarak nitelendirilebilecek konjonktür karşıtı para politikasını ifade etmektedir. Buna göre faiz oranları; çıktı açığı ve enflasyondaki değişimler doğrultusunda belirlenmektedir. Gelişmiş ülkeler genel olarak konjonktür karşıtı para politikası uygulamakta, ekonomi yavaşladığında gevşek, ekonomi hızlandığında ise sıkı para politikası uygulamaktadırlar (bkz. Şekil 1 ve Şekil 2). Böylelikle iktisadi dalgalanmaların çöküşe ya da patlamaya gitmeden yumuşatılması sağlanmaktadır. Aksine, gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan para politikaları genellikle konjonktür yanlısı niteliktedir. Bir başka deyişle, gelişen piyasa ekonomilerinde uygulanan makro iktisadi tedbirler çoğunlukla iktisadi dalgaları güçlendirmekte, güneşli günleri kavurucu sıcağa, yağmurlu günleri ise şiddetli sağanak yağışlara dönüştürmektedir (bkz. Şekil 3 ve Şekil 4).

Parasal otoriteler, bu sürecin sonunda önemli bir strateji olan konjonktür karşıtı para politikasını uygulayamamakta ve ekonomik istikrarsızlık ile etkin bir şekilde mücadele edememektedirler. Konjonktür karşıtı para politikası, çıktı açığının minimize edilmesi sürecinde hayati rol oynamaktadır ve bunun bir takım faydaları vardır. Gerçekleşen ve potansiyel milli gelir arasında kalıcı bir farkın olmadığı ekonomilerde, enflasyonun oynaklığı azalmaktadır. Bu sayede hane halkları ve firmalar kendilerini işsizlik ve enflasyon karşısında daha güvende hissedeceklerdir. Sonuç olarak toplumsal refah artmaktadır. Bunun gibi faktörler göz önüne alındığında, konjonktür karşıtı para politikası bir ülkenin kalkınması için büyük önem taşımaktadır.

Ancak gelişen piyasa ekonomilerinde, konjonktür karşıtı para politikasının terkedilerek konjonktür yanlısı para politikasının uygulanması bir tercihten ziyade bir zorunluluk halindedir. Enflasyonist, reel ve finansal koşullar parasal otoriteleri konjonktür yanlısı politikalar uygulamaya zorlamaktadır. Bu noktada, bu koşulların ortaya konularak bunların önüne geçilmesini sağlayacak politikaların geliştirilmesi, daha müreffeh bir toplum

yaratmanın yolunu açabilecektir. Bu amaçla, literatür derinlemesine araştırılmış ve parasal otoritelerin konjonktür karşıtı para politikası uygulamasını engelleyen koşullar saptanmıştır ve bu doğrultuda politika önerileri sunulmuştur. Bu koşullar genel olarak üretimde, tüketimde ve finansmanda dış bağımlılıktan kaynaklanmaktadır ve etkisini döviz kuru üzerinden göstermektedir. Örneğin Türkiye gibi finansal kısıtları ve yabancı para cinsinden borçluluğu yüksek olan bir ekonomide, parasal otoriteler yerel paranın değerini korumak için daralma rejiminde olsalar bile faiz artırımını yoluna gidebilmektedirler. Söz konusu koşullar; dış borç, bilanço etkisi, ara mallarında/nihai mallarda dışa bağımlılık, uluslararası sermaye hareketliliği, mali disiplin ve güven faktörü şeklinde dir.

Türkiye gibi hızlı büyüyen gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin finansman ihtiyacı da büyüme hızıyla paralel olarak yüksektir. Yetersiz finansal kalkınmışlık, düşük düzeyde finansal okuryazarlık ve yetersiz tasarruf düzeyi gibi nedenlerle finansman ihtiyacı iç piyasadan karşılanamamaktadır ve yatırımlar dış borç ile finanse edilmektedir. Bu durum uluslararası kredi piyasasına kısıtlı erişim, kırılğan bir finansal sistem ve yetersiz finansal derinlik gibi unsurlarla birleştiğinde parasal otoriteleri konjonktür yanlısı politika uygulamaya zorlamaktadır. Böylelikle, ekonominin ihtiyacı olan finansman ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla kötü ekonomik koşullarda dahi faiz artırımını yoluna gidilebilmektedir. Bununla birlikte dış borcun başarılı bir şekilde yönetilememesi, iktisadi sorunların derinleşmesine yol açabilmektedir. Ekonomik krizler ile döviz kuru arasındaki etkileşim incelendiğinde, Türkiye gibi yabancı para cinsinden borçların yüksek düzeyde olduğu ekonomilerde gerçekteşen ani kur artışlarının yıkıcı olduğu görölmektedir. Sonuç olarak, parasal otoriteler bu yıkımdan kaçınmak amacıyla ekonomik durgunluk dönemlerinde sıkı para politikası uygulayarak kuru dizginlemeye çabalamaktadırlar.

Bu sürecin altında yatan sebep “Temel Günah” olarak isimlendirilmektedir ve ölkelerin uluslararası piyasalardan yerel paraları ile borçlanamaması ve/veya iç piyasadan sabit faiz ile uzun vadeli finansman kullanamaması olarak tanımlanmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere temel günah, yetersiz finansal gelişmişlik ve/veya yetersiz iç tasarruflardan kaynaklanmaktadır. Döviz cinsinden borçlanmaya dair en ciddi sorun, para birimi uyumsuzluğu olarak adlandırılan olgudur ve varlıklarla yükümlölükler arasındaki uyumsuzluğu ifade etmektedir. Buna göre, yabancı para cinsinden yükümlölükleri yabancı para cinsinden varlıkları ile uyumlu olmayan ekonomiler, döviz kurunun artması durumunda yabancı para cinsinden borçlarını ödemekte zorluk yaşamaktadırlar. Bu durum ise, genellikle ekonomik darboğaz anlarında yaşanmaktadır ve merkez bankalarının ulusal parayı korumak amacıyla faiz artırımını yapması ile sonuçlanmaktadır. Uyumsuzluk ve temel gūnahtan kaynaklanan sorunların önüne geçilebilmesi amacıyla finansal kalkınmışlığın desteklenmesi ve iç piyasadan borçlanma imkanlarının arttırılması gerekmektedir. Sanayileřmiř ölkelerdeki kalkınmış finansal sistemler, yüksek tasarruflar ile para birimi uyumsuzluğunu engelleyerek istikrarlı bir finansal sistemin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Bu noktada finansal kalkınmanın, döngüsel iktisat politikalarının geliştirilmesi için hayati öneme sahip olduğu iddia edilebilmektedir. Finansal sistemdeki iyileşmeler ve ölkenin finansal sisteminin yabancı sermaye piyasaları ile bütünleşik hale gelmesi, gelişen piyasa ekonomilerinin ulusal paraları ile borçlanmasına olanak sağlayarak, temel günah sorununu önleyebilecektir. Toplam borç içerisindeki yabancı para cinsinden borçların payının azaltılmasıyla, hızlı sermaye çıkış riski

ve para birimi uyumsuzluğu riski düşürülerek konjonktür karşıtı politikaların izlenmesini kolaylaştırılabilecektir.

Ulusal paranın değer kaybetmesi, ülkeye dış ticaret avantajı kazandırarak artan ihracat vasıtasıyla ekonomik büyümeyi arttırabilmektedir. Öte yandan ulusal paranın değer kaybı, firmaların kısa dönemli ve yabancı para cinsinden yükümlülükleri vasıtasıyla firma bilançolarında bozulmaya sebep olmakta, firmaların net değerlerini dolayısıyla da yatırımlarını ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Firmaların kısa dönemli ve yabancı para cinsinden yükümlülüklerinin toplam yükümlülükleri içerisindeki payının çok büyük olduğu gelişen piyasa ekonomilerinde, kur artışının neden olduğu negatif bilanço etkisi, pozitif dış ticaret avantajı etkisinden büyük olmaktadır. Türkiye Ekonomisinde de diğer gelişen piyasa ekonomilerinde olduğu gibi ulusal paradaki değer kaybının yarattığı negatif bilanço etkisi, pozitif ticaret avantajı etkisini bastırmaktadır ve net etki negatif olmaktadır.

Yabancı para cinsinden borçlanan firmaların kur riskinden korunmak için, hedging tekniklerinden ya da türev finansal ürünlerden faydalanmaları ve/veya gelirleri de döviz cinsinden olan ihracatçı bir firma olmaları firma için koruyucu niteliktedir. Aksi takdirde ulusal paradaki değer kaybı sonucu ortaya çıkan negatif bilanço etkisi ile firmaların net değerleri azalacak, kredi kısıtları artacak ve sonuç olarak yatırımları düşecektir. Bu olumsuzluğun önüne geçmek isteyen parasal otoriteler ise, konjonktür yanlısı politikalar uygulayarak kur üzerindeki yukarı yönlü baskıyı azaltabilmek için, daralma dönemlerinde para politikasını sıkılaştırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu sürecin altında yatan temel sebep yukarıda da anlatıldığı üzere, gelişen piyasa ekonomilerinin yerel paraları ile uluslararası piyasalarda uzun vadeli borçlanamamalarıdır. Sonuç olarak reel sektör firmalarında borç dolarizasyonu gözlemlenmekte, borç dolarizasyonu ise ülkeleri finansal şoklara, kur şoklarına ve uluslararası sermaye hareketlerindeki ani duruş ve çıkışlara karşı kırılganlaştırmaktadır. Türkiye gibi ekonomilerde, dış borç stokunun ekonomik krizleri tetiklememesi için, varlık ve yükümlülükler arasındaki para birimi uyumsuzluğunun giderilmesi ve çeşitli finansal enstrümanlar yardımıyla dış borç stokunun ortaya çıkardığı risklerin azaltılması gerekmektedir. Bunun için öncelikle iç tasarruf oranlarının arttırılması, iç borçlanma imkanlarının geliştirilmesi ve son olarak da para uyumsuzluklarına karşı önlem olarak tercih edilen modern dış borç yönetim ve denetim tekniklerinin uygulanması gerekmektedir. Hedging metotları ya da türev ürünler kullanılarak, kur vb. nedenlerle ortaya çıkabilecek risklere karşı güvence sağlamak mümkündür.

Borç dolarizasyonu ve firmaların negatif bilanço etkisi sonucu bir uygulama zorunluluğu olarak ortaya çıkan konjonktür yanlısı para politikası, döviz kurunu kontrol altına alarak ortaya çıkabilecek olumsuzlukları asgari düzeye indirmeyi amaçlamaktadır. Buraya kadar anlatılanlar, finansmandaki dışa bağımlılık ile ilgilidir ve döviz talebini etkileyerek döviz kurunu, kur vasıtasıyla da dış borcun ulusal para cinsinden değerini ve firmaların bilançolarını etkilemektedir. Döviz talebini ve döviz kurunu etkileyen dolayısıyla da konjonktür yanlısı politikaların uygulanmasını zorunlu kılan bir başka etmen ise, nihai mallardaki ve hatta ara mallarındaki dışa bağımlılıktır. Örneğin Türkiye Ekonomisi gelişmiş sanayisi ve dinamik yapısına rağmen sermaye yoğun pek çok malın ithalatçısı durumundadır. Bununla birlikte çok zengin doğal kaynaklarına rağmen, yenilenebilir enerji kaynaklarından yeterince yararlanamamakta ve enerji ithalatı için ciddi bir bütçe ayırmak durumunda kalmaktadır. Yakın zamana kadar bir tarım ülkesi konumunda olan Türkiye, günümüzde kendisine yeterli

olabilme özelliğini yavaş yavaş kaybetmekte, tarımsal ürünlerde bile ithalat yapmaktadır. Buna ilave olarak, iç piyasada üretilen mallarda kullanılan ara mallarında bile dışa bağımlılık ciddi düzeylere ulaşmıştır. Günümüz Türkiye'sinde 100\$ değerindeki ihracat için yaklaşık 70\$ değerinde ara malı ithalatı yapılması gerekmektedir. Bu durum da, döviz kuru dolayısıyla da yabancı para cinsinden borçların TL değeri ve firma bilançoları üzerinde baskı yaratarak parasal otoriteleri içinden çıkılması güç durumlara sokmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Ekonomisinin üretimdeki ve tüketimdeki dışa bağımlılığını azaltacak önlemler, etkin döngüsel para politikalarının uygulanabilmesine de zemin hazırlayacaktır.

Parasal otoritelerin elini kolunu bağlayan bir başka unsur ise, uluslararası sermaye hareketliliğidir. Yabancı yatırımcılar ellerindeki sıcak parayı kar elde etmek amacıyla portföy yatırımı niteliğinde ülkeden ülkeye aktarmaktadırlar. Gelişen piyasa ekonomileri ise, kendi iç koşullarını cazip hale getirerek, yatırımlarını finanse edebilmek için bu fonları çekmeye çabalamaktadır. Parasal otoriteler, yüksek finansman ihtiyacının ve yabancı para cinsinden borçların varlığında, üretimi desteklemek ve finansal istikrarı sağlamak için kredibilitesini korumak isteyecektir. Bir ülkenin kredibilitesi ise, serbest dalgalanma korkusu ve devlet kredi derecelendirmesini de içeren çeşitli yollarla etkilenebilmektedir. Dalgalanma korkusu olgusuna göre, parasal otoriteler döviz kurunun serbestçe dalgalanmasından borç dolarizasyonu ve yetersiz sermaye gibi nedenlerle endişe etmektedirler. Genel olarak ulusal para, hızlı sermaye çıkışlarından ötürü değer kaybetmektedir ve bu durum parasal otoriteyi ulusal parayı savunmak için faiz artırımına zorlamaktadır. İktisadi kriz zamanlarında sermaye girişlerinin bir anda durması olarak tanımlanan ani duruş olgusu ise, dalgalanma korkusunu şiddetlendirmektedir. Sonuç olarak, ülke risk primleri dolayısıyla da dış borcun maliyeti artmaktadır. Bununla birlikte, devlet kredi derecelendirmeleri de ülkelerin risk primlerini etkileyerek sermaye girişlerini veya çıkışlarını tetikleyebilmektedir. Tüm bu etkiler bir araya geldiğinde, konjonktür yanlısı politikalar kaçınılmaz olmaktadır. Gelişen piyasa ekonomilerinde gerçekleştirilen ve Türkiye Ekonomisini de kapsayan ampirik çalışmalar, risk priminin yüksek olduğu ekonomilerde konjonktür yanlısı iktisat politikalarının uygulandığını göstermektedir. Buraya kadar önerilen politikalar, borç dolarizasyonu ve temel (orijinal) günah problemi için çözümler sunmaktadır. Öte yandan devlet kredi derecelendirme puanlarının yükseltilmesi dolayısıyla da sermaye çıkışlarının ve ani duruşların önlenmesi için, ülkenin hukuki, siyasi ve ekonomik açıdan kurumsal altyapısının güçlendirilerek şeffaf ve istikrarlı bir sistem kurulması hayati önem taşımaktadır. Çünkü sermaye ancak kendisini güvende hissedebileceği piyasalara doğru hareket etmektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda, güçlü kurumları olan ülkelerin konjonktür karşıtı politikalar ile ekonomik istikrara katkıda bulunabildiğini göstermektedir. Siyasi istikrar, sosyoekonomik koşullar, hukuki düzen, bürokratik kalite ve yolsuzlukla mücadele konjonktür karşıtı politikaların uygulanabilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Ana akım iktisat, portföy yatırımlarının iktisadi büyüme için önemini vurgulamaktadır. Öte yandan portföy yatırımlarının, bilinçli bir şekilde kullanılmadığı müddetçe, ekonomik istikrarı bozduğunu iddia eden pek çok çalışma ve örnek bulunmaktadır. Günümüz sanayileşmiş ülkelerinin iktisat tarihleri incelendiğinde, pek çoğunun sermaye hareketlerine çeşitli kısıtlar koyduğu, bu sayede gelişebildiği gözlemlenmektedir. 2008 Küresel Finansal Krizi sonrası FED, Avrupa Merkez Bankası ve Japonya Merkez Bankası tarafından uygulanan parasal kolaylık politikası ile söz konusu merkez bankaları bilançolarını büyütmüş ve

piyasalara ciddi miktarda likidite enjekte etmiştir. Bu politika sonucu piyasalar bol likidite ve düşük faiz ile rahatlamış olsalar da, portföy yatırımlarının Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomilerinde iktisadi bozulmalara yol açtığı yönünde ciddi tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu bozulmaların nedeni olarak ise, eldeki bol fonun sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekler nitelik taşımaksızın kullanılması gösterilmektedir. Örneğin Asya ülkeleri, düşük faiz oranları ile elde ettikleri bol likiditeyi genel olarak teknolojik gelişim, eğitim ve Ar-Ge çalışmaları için kullanmış ve iktisadi avantaj elde etmişlerdir. Öte yandan, son on yılda Türkiye Ekonomisinde gerçekleştirilen yatırımların ciddi bir kısmının inşaat sektöründe yapıldığı, reel sektör aktörlerinin bile yüksek kar iştahı ile üretimi terk ederek inşaaat yöneldiği ve sonuç olarak konut sektöründe balon oluştuğuna dair eleştiriler yapılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye Ekonomisi'ne gelen yabancı sermayenin değerlendirilmesi aşamasında iki kere düşünülmesi ve yapılacak yatırımın döviz gelirlerini arttırıcı nitelikte olması Türkiye'nin kalkınması açısından büyük önem taşımaktadır. Böylelikle, döviz kuru üzerindeki ilave baskılar engellenerek kur riski önlenmiş olacaktır.

Ancak bu koşulları saptayabilmek her zaman mümkün olmamaktadır. Bu nedenle borç dolarizasyonunu ölçecek ve gerektiğinde sermaye hareketlerinin kısıtlanma zamanının yaklaştığını haber verecek bir erken uyarı sistemi, ani duruşlar ve hızlı sermaye çıkışları gibi finansal riskler sonucu derinleşen krizlerin ortaya çıkmasını engelleyebilecektir. Bu amaçla uyarı göstergeleri (trip wires) ve hız kasisleri (speed bumps) yaklaşımı geliştirilmiştir ve gelişen piyasa ekonomilerindeki finansal kırılganlıkların önlenmesi için önerilmektedir⁴. Bu yaklaşıma göre, merkez bankası resmi rezervlerinin kısa dönemli dış borçlara oranı ile birlikte merkez bankası resmi rezervlerinin cari hesaplar açığına oranı birer uyarı göstergesi olarak ele alınmalı ve yakından takip edilmelidir. Uyarı göstergeleri, ekonominin zafiyetlerinin ciddi düzeye geldiğine dair sinyal verdiğinde, hız kasisleri olarak adlandırılan regülasyonlar, kademeli olarak uygulanmaya başlamalıdır. Bu çalışma kapsamında dile getirilen ekonomik istikrarsızlıkların tamamı, kur riski vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Kur riski, döviz kurundaki dalgalanmayı sınırlayan ya da ulusal paranın konvertibilitesini çeşitli mekanizmalarla kısıtlayan hız kasisleri ile yönetilebilmektedir. Döviz kurunun dalgalanması, kısa vadeli bir sterilizasyon müdahalesi ile yönetilebilir. Tarihsel deneyimler, ulusal paranın konvertibilitesinin yönetilebileceği çeşitli yöntemler olduğunu göstermektedir. Bu yöntemler genel olarak, yabancıların ulusal para birimine ulaşımının kısıtlanarak ulusal paraya karşı spekülasyon hareketleri engellemeyi amaçlamaktadır. Örneğin, ulusal para birimine erişmek isteyenlerin döviz lisansı için başvurmasını zorunlu kılarak, ulusal paranın konvertibilitesi yönetilebilir. Bu yöntem, yetkililerin kur değişiminin hızını etkilemesine ve işlemle ilişkili kur ve finansal risk derecesine göre işlemler arasında ayırım yapılmasını sağlar. Hükümet, uyarı göstergeleri kur riskinin yaklaştığını gösterdiğinde, bir hız kasisi olarak döviz lisansını askıya alabilir veya kolaylaştırabilir. Diğer bir hız tümseği, hükümetin, yerleşik olmayanların ulusal paraya erişimini kontrol ederek ulusal para birimine karşı spekülasyon yapma ihtimalini azaltmasına (ancak ortadan kaldırmamasına) olanak sağlayabilmektedir. Bu, yerel bankaların yerleşik olmayanlara borç vermelerini engelleyerek ve / veya ülkede banka hesabı açmalarını engelleyerek başarılabilmektedir. Bu ve benzeri uygulamalar, geçmişte günümüzün

⁴ Bkz. Chang ve Grabel (2004) ve Grabel (2004)

sanayileşmiş ülkeleri tarafından uygulanmıştır ve günümüzde ise, hızla gelişen bazı Asya lkeleri tarafından başarıyla uygulanmaktadır.

Mali disiplinin sağlanamaması, konjonktür yanlısı para politikalarının bir başka sebebi niteliğindedir. Ekonomik gidişatın kötü olduğu zamanlarda, pek çok gelişen piyasa ekonomisi borç bulmakta zorlanmakta ya da çok yüksek faizler ile borç bulabilmektedir. Bu nedenle hükümetler bte açıklarını kapatmak için ya da kamu harcamalarını finanse etmek için merkez bankasının yardımına ihtiyaç duyabilmektedir. Bu durumda para politikası genellikle genişletici maliye politikasının gereksinimlerini karşılayacak doğrultuda yürütülebilmektedir. Örneğin, özellikle ekonominin darboğaza girdiği dönemlerde, uluslararası kredi piyasalarına yeterli erişimi olmayan hükümetler, kamu harcamalarını finanse etmek için parasal otoriteleri konjonktür yanlısı para politikası uygulamaya zorlayabilmektedir. Böylelikle ekonomik durgunluk dönemlerinde faiz arttırılarak portföy yatırımları iç piyasaya çekilmeye çalışılmakta ve borçlanma imkanlarının artırılması hedeflenmektedir. Uygulanan sıkı para politikası, aynı zamanda döviz kuru üzerindeki baskıların azaltılmasıyla kur riskini önlemeyi de hedeflemektedir. Öte yandan ekonomik durgunluk zamanlarında uygulanan faiz arttırımı, iç piyasadaki hane halkları ve firmalar için iyi olmayan sonuçlar doğurmaktadır. Bu olumsuzlukların engellenebilmesi için hükümetler mali disiplinden ödün vermemelidirler.

Altyapısı yeterince geliştirilemeyen kurumlar ile uygulanan politikalara güvenilmemesi, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinin konjonktür karşıtı para politikaları uygulamalarını engelleyebilmektedir. Kurumsal altyapının kalitesi, yabancı yatırımcının güvenini kazanmak için büyük önem taşımaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere kurumsal altyapı, yabancı yatırımcının risk algısı için önemli bir göstergedir ve sermaye girişinin belirleyicilerinden birisidir. Kurumlara duyulan güvenin düşük düzeyde olması, yabancı yatırımcının iktisadi karar alma sürecini etkilediği gibi, yurtiçi yerleşiklerin de kararlarını etkilemektedir. Örneğin, yurtiçi yerleşiklerde merkez bankasının enflasyon ile yeterli düzeyde mücadele etmediği şeklinde bir algının oluşması, iç piyasada ulusal paranın terk edilmesine ve dolarizasyona neden olabilmektedir. Artan döviz talebi ise, kur üzerinde baskıya neden olarak para politikasının etkinsizleşmesine yol açacaktır. Bu bağlamda kurumsal altyapının geliştirilmesi, ülke ekonomisine duyulan güveni de destekleyecektir.

Güven faktörü de konjonktür karşıtı para politikalarının etkinsizleşmesine yol açabilmektedir. Bireylerin ve firmaların güven seviyelerinin konjonktürün farklı dönemlerinde çeşitlilik gösterebilmektedir. Hane halkları ve firmaların ekonominin genişleme döneminde iyimser, daralma döneminde ise kötümser olmaları beklenir. Bununla birlikte hane halkları ve firmaların ekonominin daralma fazındaki kötümserlik düzeyinin, ekonominin genişleme fazındaki iyimserlikten daha yüksek olması, uygulanan para politikasının asimetrik etkiler yaratabilmesine yol açacaktır. Yukarıdaki rnek, ekonominin genişleme döneminde uygulanan daraltıcı para politikasının, ekonominin daralma döneminde uygulanan genişletici para politikasından daha etkin sonuçlar doğuracağını ifade etmektedir. Kötümserlik, genişletici para politikasının etkinsizliğini açıklamak için en sıklıkla başvurulan gereklerden birisi olmuştur. Genişletici para politikasının etkinsizliğini kötümserlik yardımıyla açıklamak için ise, “bir atı suya götürebilirsiniz ancak ona zorla su iiremezsiniz” benzetmesi kullanılmaktadır. Bu benzetme piyasadaki likidite ile yatırımlar arasında birebir ilişki olmadığı anlamına gelmektedir. Biraz açıklamak gerekirse, durgunluk döneminde ekonomiyi canlandırmak amacıyla piyasaya likidite enjekte edebilir ya da faiz oranlarını düşürebilirsiniz

ancak, bireyleri o fonu kullanıp yatırım yapmaya zorlayamazsınız. Bu durum ise, merkez bankasının beklentileri etkilemedeki, dolayısıyla da karar alma sürecindeki başarısızlığını göstermektedir. Politik baskının olmadığı bağımsız merkez bankacılığı ile hesap verebilir ve şeffaf para politikası yürütülmesi, ekonomide güven duygusunun tesis edilmesi için gereklidir. Ancak tüm bireyler merkez bankasının koyduğu hedeflere ulaşabileceğine ve ekonomik istikrarın gelecekte beklenen düzeyde olacağına inandığı takdirde iktisadi sistem en iyi şekilde işleyecektir. Burada önerilen politikalar üretimde, tüketimde ve finansmanda dışa bağımlılığın azaltılmasına yöneliktir. Böylelikle iktisat politikasının önemli bir kolu olan para politikası, ekonomik istikrarın sağlanması için daha etkin bir şekilde kullanılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Alesina, A., & Tabellini, G. (2007). Bureaucrats or Politicians ? Part I: A Single Policy Task. *The American Economic Review*, 97(1), 169–179.
- Angrist, J. D., Jordà, Ò., & Kuersteiner, G. M. (2013). Semiparametric Estimates of Monetary Policy Effects: String Theory Revisited (Working Paper Series No. 24).
- Ball, L. (2002). Policy Rules and External Shocks. In N. Loayza & K. Schmidt-Hebbel (Eds.), *Monetary Policy: Rules and Transmission Mechanisms* (pp. 47–63). Santiago, Chile: Central Bank of Chile.
- Bank of Zambia. (2013). Countercyclical Monetary Policy Interventions in an Economy. A Paper Presentation to the Committee of Central Bank Governors in SADC, 1–18.
- Barnichon, R., Matthes, C., & Sablik, T. (2017). Are the effects of monetary policy asymmetric (Richmond Fed Economic Brief No. EB17- 03).
- Bartels, A. H. (1985). Volcker's Revolution at the Fed. *Challenge*, 28(4), 35–42.
- Borio, C., Furfine, C., & Craig, L. (2001). Procyclicality of the financial system and financial stability: issues and policy options. *Bank For International Settlements Papers*.
- Calderón, C., Duncan, R., & Schmidt-Hebbel, K. (2003). The Role of Credibility in the Cyclical Properties of Macroeconomic Policies in Emerging Economies (No. N° 237 Noviembre). Central Bank of Chile Working Papers.
- Calderón, C., & Schmidt-Hebbel, K. (2003). Macroeconomic policies and performance in Latin America. *Journal of International Money and Finance*, 22(7), 895–923.
- Chang, H.-J., & Grabel, I. (2004). *Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı* (2nd ed.). Ankara: İmge Kitabevi.

- De Long, J. B., Summers, L. H., Mankiw, N. G., & Romer, C. D. (1988). How Does Macroeconomic Policy Affect Output? *Brookings Papers on Economic Activity*, 1988(2), 433–494.
- Devereux, M. B., & Lane, P. R. (2003). Understanding bilateral exchange rate volatility. *Journal of International Economics*, 60(1), 109–132.
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2008). *Ekonomi Politikası* (12. Basım). Etiler-İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Florio, A. (2004). The asymmetric effects of monetary policy. *Journal of Economic Surveys*, 18(3), 409–426.
- Friedman, M. (1961). The Lag In Effect of Monetary Policy. *Journal of Political Economy*, 69(5), 447–466.
- Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. *American Economic Review*, 58(1), 1–17.
- Gavin, M., & Perotti, R. (1997). Fiscal Policy in Latin America. *NBER Macroeconomics Annual*, 12, 11–61.
- Grabel, I. (2004). Trip Wires and Speed Bumps: Managing Financial Risks and Reducing The Potential for Financial Crises in Developing Economies. G-24 Discussion Papers 33, United Nations Conference on Trade and Development.
- Lane, P. R. (2003). Business cycles and macroeconomic policy in emerging market economics. *International Finance*, 6(1), 89–108.
- Mishkin, F. S. (2014). *Para Politikası Stratejisi*. (Ö. F. Çev. Editörü Çolak & A. Zengin, Eds.). Ankara: Efil Yayınevi.
- Morgan, D. P. (1993). Asymmetric effects of monetary policy. *Federal Reserve Bank Of Kansas City Economic Review*.
- N'Diaye, P. (2009). Countercyclical Macro Prudential Policies in a Supporting Role to Monetary Policy (No. WP/09/257). IMF Working Paper.
- Ocampo, J. A. (2002). *Developing Countries' Anti-Cyclical Policies in A Globalized World*. Santiago, Chile: United Nations Publications.
- Özkan, İ., & Erden, L. (2007). Türkiye Ekonomisinde İş Çevrimlerinin Tarih ve Süre Aralıklarının Tespiti. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (14), 1–19.

Papademos, L. (2003). Economic Cycles and Monetary Policy. Retrieved September 13, 2018, from https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2003/html/sp030307_1.en.html

Persson, T. (2002). Do Political Institutions Shape Economic Policy ? *Econometrica*, 70(3), 883–905.

Ricci-Risquete, A., Ramajo, J., & De Castro, F. (2016). Time-varying effects of fiscal policy in Spain: a Markov-switching approach. *Applied Economics Letters*, 23(8), 597–600.

Romer, C. D., & Romer, D. H. (1994). What Ends Recessions ? In S. Fischer & J. J. Rotemberg (Eds.), *NBER Macroeconomics Annual 1994* (Vol. 9, pp. 13–80). Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Sargent, T. J., & Wallace, N. (1976). Rational expectations and the theory of economic policy. *Journal of Mo*, 2, 169–183.

Sargent, T. J., & Wallace, N. (1981). Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review*, 5(3), 1–17.

Turner, A. (2010). What do Banks do? Why do Credit Booms and Busts Occur and What can Public Policy Do about it? In A. Turner, A. Haldane, P. Woolley, S. Wadhvani, C. Goodhart, A. Smithers, ... R. Layard (Eds.), *The Future of Finance*. London School of Economics Report.

Ünsal, E. (2017). *Makro İktisat* (11th ed.). Ankara: Murat Yayınları.

Welch, P. J., & Welch, G. F. (2009). *Economics: Theory and Practice* (9th ed.). New Jersey: John Wiley & Sons.

EGE STRATEJİK ARAşTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

İKİ ADAM BİR KURAM: HAAS ve SCHMITTER İLE NEOFONKSİYONALİZMİN KARAYİPLER TOPLULUĞU'NA YANSIMASI

TWO-MAN ONE THEORY: THE REFLECTION OF NEOFUNCTIONALISM WITH
HAAS AND SCHMITTER TO THE CARICOM

Fulya KÖKSOY*

Öz

Supranasyonel ve hükümetlerlerarası özellikleri içinde taşıyarak nev-i şahsına münhasır bir yapı olan Avrupa Birliği'nin, topluluktan birliğe evrilirken geçirdiği dönüşüm sürecinin analizi geçmişten günümüze önem arz etmektedir. Bu noktada, kökeni çok eskiye dayansa da II. Dünya Savaşı sonrasındaki konjontür doğrultusunda somut olarak 1950'lerde Avrupa bütünleşmesine yönelik başlayan sürecin teorik bir zeminde incelenmesi, topluluktan birliğe dönüşen ve içinde birbiriyle etkileşim içinde olan farklı niteliklere sahip bir yapının geçirdiği değişim sürecinin gözler önüne serilmesine yol açmaktadır. Ekonomik bütünleşmeden, siyasi bütünleşmeye evrilme hedefiyle yola çıkan, son dönemde tüm Avrupa'yı etkileyen çeşitli problemler yaşayan, henüz siyasi bütünleşme hedefine ulaşamayan ve yakın gelecekte bu hedefi gerçekleştirme olasılığı bulunmayan Birliğin kuruluşunda ve derinleşme döneminin ortaları (1950 ve 1960'lar) boyunca neofonksiyonalizm kuramının etkin olduğu bilinen bir realitedir. Bu minvalden hareketle çalışmada Avrupa bütünleşmesinde önem arz eden neofonksiyonalizm kuramı, kuramın iki önemli teorisyeninin varsayımları ekseninde analiz edilip, akabinde kuramın Avrupa dışındaki bir bölgede bulunan Karayipler Topluluğu (Caricom)¹ üzerindeki işlerliği test edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Neofonksiyonalizm, Avrupa Bütünleşmesi, Ernst. B. Haas, Philippe Schmitter, Karayipler Topluluğu

Abstract

The analysis of the transformation process of the European Union evolving from Community to Union, which is a sui-generis structure with its supranational and intergovernmental characteristics, is important from past to present. In this point, although its origin is very old, examining the process of European integration, that began in the 1950s in line with the conjuncture after Second World War, on a theoretical basis leads to come to light to the process of change of a structure which is transforming from community to unity and where the different qualities interacting with each other. It is a well-known reality that neo-functionalism theory has been effective in the establishment and mid-deepening period (1950s and 19600s) of the Union which has set out with the aim of evolving from economic

Makale Gönderim Tarihi: 06.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 25.12.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler A.B.D., fulya.koksoy@batman.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-2345-6789

¹ Çalışmada Karayipler Topluluğu'nun kısaltması olan Caricom kullanılmaktadır.

integration to political integration, has recently experienced various problems affecting the whole of Europe, has not yet reached the goal of political integration and is not likely to realize this objective in the near future. From this point of view, the theory of neofunctionalism, which is important in the European integration, will be analyzed especially through the light of the assumptions of two important theorists of it and then the functioning of the theory will be tested on the Caribbean Community which takes part in a region outside of Europe.

Keywords: Neofunctionalism, European Integration, Ernst B. Haas, Philippe Schmitter, Caricom

1. GİRİŞ

Tarihsel bir perspektiften Avrupa'yı ortak bir çatı altında bütünleştirme fikrinin kökensel olarak ortaya çıkışı Eski Yunan'a dayansa da fikrîsel bazda söz konusu bütünleşmenin daha somut olarak ifade edilmeye başlaması, Orta Çağ dönemine uzanmaktadır. Ne var ki 19. yüzyıla² gelinceye dek "Birleşik Bir Avrupa'nın" yaratılmasına dönük görüşler reel olarak hayata geçirilememiştir. Bu bağlamda, 19. ve özellikle 20. yüzyıla kadar birleşik bir Avrupa'nın oluşturulmasında salt düşünsel ama söz konusu dönemlerde atılan adımları etkileyecek fikirlerin ortaya konduğu bir süreç yaşanmıştır. Öte yandan, II. Dünya Savaşı Avrupa bütünleşmesi fikrinin somutlaşmasında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Öyle ki savaşın Avrupa coğrafyasında sosyal, ekonomik, askeri, siyasi ve psikolojik kırılmalara ve yıkıma neden olması ve siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilişkili çıkarları bağlamında Avrupa bütünleşme projesinin yaratılmasında büyük rolü ve desteği olan ABD'nin uygulamaya koyduğu mekanizmalar -Marshall Planı, Truman Doktrini, NATO'nun kurulması- çerçevesinde Batı Avrupa devletleri arasında işbirliği ortamı tesis edilmiş ve Avrupa bütünleşmesine hız kazandırılmıştır. 1950'lerde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve siyasetçi Jean Monnet'in hazırladığı savaş sanayisinin iki önemli hammaddesi ve Fransa ve Almanya'nın sanayilerinin temeli olan kömür ve çelik üretimin üst bir otorite altında yönetilmesi bağlamında uluslararası bir yapının öngörüldüğü Schuman Bildirisi akabinde Paris Antlaşması ile Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) ve Roma Antlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun (AAET) kurulması, bütünleşme yolunda atılan önemli adımları teşkil etmektedir. Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması-ABA) ile topluluktan birliğe evrilen yapı içerisinde ise ekonomik bütünleşmeyi giderek dış politika, adalet ve iç işleri, güvenlik gibi alanlarda siyasi entegrasyona doğru eklemlenme çabaları geçmişten günümüze devam etmektedir.

² 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar birleşik bir Avrupa'nın yaratılmasına ilişkin çeşitli fikirler ortaya konmuştur. Bu bağlamda, Dante 1310 yılında yazmış olduğu "Monarchia" isimli eserinde Birlik düşüncesine yer verirken aynı dönem Pierre Dubois de Birlik yaratılması düşüncesini önceliklendirmiştir. Öte yandan, William Penn'in 1693 yılında yazdığı "Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekte Barışı" isimli çalışma ve 1713 yılında Abbe de Saint Pierre'in "Avrupa'da Kalıcı Barışın Sağlanması İçin Bir Proje" başlıklı çalışması, Hristiyan devletler arasında kurulacak bir üst örgütlenmeye çağrıda bulunmaktadır. Diğer taraftan, Avrupa coğrafyasında oluşturulacak bir uluslararası yapının istikrarı sağlayacağını öngören Jean Jacques Rousseau ve ünlü eseri "Edebi Barış" ile Avrupa birleşik devletlerinin kurulmasından bahseden Immanuel Kant, Avrupa bütünleşmesinin fikrîsel altyapısı bağlamında önem arz etmektedir. 19. yüzyılla beraber, Avrupa bütünleşmesi fikrinin somut olarak hayata geçirilmesi sürecinde ise daha reel adımların atıldığı görülmektedir. Mevzubahis adımlara örnek olarak 1819 yılında Prusya'da ticarete yönelik engellerin kaldırılması ve 1834 yılında Alman Gümrük Birliği'nin hayata geçirilmesi verilebilir.

Görüldüğü gibi Avrupa bütünleşme süreci, muazzam bir dinamizmi ve fikri temelleri bağlamında tarihsel bir derinliği içerisinde barındırmaktadır. Coğrafi, ekonomik ve siyasi bütünleşmenin hedeflendiği mevzubahis bütünleşme girişiminin başlangıç noktasını ise ekonomik bütünleşme aşaması oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye doğru gidilmesi hedefiyle yola çıkılan Avrupa entegrasyonunun teorik bir zeminde analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu noktada her ne kadar bazı eleştiriler yapılsa da genel kabul gören, 1940'lı yılları etkisi altına alan fonksiyonalizm kuramının temsilcisi David Mitrany'nin çalışmaları üzerine inşa edilen³ Neo-Fonksiyonalizmin, Avrupa Birliği'nin varoluşundaki bütünleşme sürecinin analizi ekseninde son derece önemli bir kuramı teşkil etmesidir. Teorinin varsayımına göre ekonomik alanda bütünleşme sağlayan devletler, siyasi bütünleşme aşamasına çok daha kolay bir şekilde evrilebileceklerdir. Bu noktada ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye geçişin otomatik olarak⁴ gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Nitekim bu varsayım, Schuman Deklarasyonu bağlamında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlayan Avrupa bütünleşme sürecini doğrular niteliktedir.

Bahsedildiği üzere Avrupa'da siyasi birlik oluşturma çabaları çok eskiye dayanmaktadır. Yakın dönem zarfında bu konuda gerçekleştirilen en önemli adım ise Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın Deklarasyonu ve sonrasındaki girişimlerdir. Öyle ki Schuman'ın uluslarüstü bir yapıyı öngörmesi ve siyasi birliğe evrilmeyi amaçlaması önem arz etmektedir. Ernst B. Haas, Schuman Deklarasyonu'nda ortaya konan bu iki amacı neofonksiyonalizm adı altında teorik bir yapıya entegre etmiştir. Bu bağlamda, Ernst B. Haas'ın Avrupa bütünleşmesi içinde geliştirilen neofonksiyonalizmin kurucu babası olması abartılı bir ifade değildir (Rosamond, 2005:238). Öte yandan Leon Lindberg, Lawrence Scheinman ve Amitai Etzioni gibi kuramın etkin teorisyenlerinden biri olan Philippe Schmitter'in teoriye göz ardı edilemeyecek katkıları bulunmaktadır. Bu noktada Ernst B. Haas ve Philippe Schmitter'in kuramın geliştirilmesine dönük yapmış oldukları katkı ve sunmuş oldukları bakış açıları ele alınırken karşılaştırmalı bir profil oluşturma yöntemine başvurulmakta ve Haas ile ilgili "tam anlamıyla teknokrat Avrupa yanlısıdır ve Avrupa federalizmine tamamen karşıdır" görüşünün de esas olarak söz konusu olmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, "aslında temel hedefinin Avrupa Entegrasyon teorisi yaratmak değil, bütünleşme dinamikleri hakkında çok üretken bir portfolyoya ulaşmak" (Rosamond, 2005: 243) olduğunu belirten ve Avrupa bütünleşmesini en iyi açıklayan Neofonksiyonalist kuramın fikir babası olarak kabul edilen Ernst B. Haas ve yine teoriye önemli katkılarda bulunan Philippe Schmitter'in neofonksiyonalist kurama ilişkin bakış açılarını, katkılarını ve bir bütün olarak teorinin temel çıktılarını analiz ederek, söz konusu kuramın Avrupa dışındaki bir diğer topluluğa -Karayipler Topluluğu (Caricom)- uygulanıp uygulanamayacağı sorusuna cevap aramaktır. Topyekün olarak Avrupa entegrasyon teorileri, AB dışındaki diğer birliklerin analizinde uygun bir seçimi yansıtmaktadır. Neofonksiyonalizm ise Avrupa

³ Neofonksiyonalizm salt fonksiyonalizm teorisi üzerine tesis edilmeyip, içerisinde transaksyonalizm ve federalizmin de izlerini taşımaktadır. Bu noktada, neofonksiyonalizmin amalgam bir kuram olduğu görülmektedir. Ancak, söz konusu teorinin fonksiyonalizmin üzerine kurulduğuna yönelik genel bir görüş bulunmaktadır.

⁴ Ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye geçişin yayılma etkisiyle (spill-over) otomatik ve tek yönlü olarak gerçekleşeceği savı zaman içerisinde terk edilmektedir. Bu noktada, ulusalcılığın entegrasyon süreci üzerinde ve ulusal hükümetlerin supranasyonel aktörler üzerindeki sınırlayıcı etkisi kabullenilmektedir (Haas, 1975).

bütünleşmesinin başlangıç aşaması noktasını ortaya koymaktadır. Bu minvalden hareketle, neofonksiyonalizm kuramının Coricom'a yansıtılarak söz konusu topluluğun bütünleşme sürecinin mevzubahis teori çerçevesinde test edilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus ise söz konusu kuramın ve teorisyenlerin ortaya koyduğu tüm varsayımların Caricom ile tamamen örtüşmesine yönelik bir beklentinin olmamasıdır. Nitekim nev-i şahsına münhasır bir birliğin kuruluş deneyimini en iyi şekilde açıklayan bir teorinin özellikle Avrupa dışı bir coğrafyada kurulmuş olan bir topluluğa tam anlamıyla genellenmesi büyük zorlukları içermektedir. Yine de mevzubahis teorinin ilgili varsayımlarını Caricom'a yansıtarak, neofonksiyonalizm-Avrupa Bütünleşmesi ve Caricom bütünleşmesi ekseninde ortaya çıkacak bir denklemin analiz edilmesi hedefi söz konusu olmaktadır.

2. NEOFONKSİYONALİZM VE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Tarihsel kökeni Eski Yunan'a kadar götürülebilen Avrupa bütünleşmesine yönelik fikir ve adımların, 20. yüzyılla beraber somut bir zemine oturarak kurumsal bir nitelik kazandığı görülmektedir. Bütünleşme veya entegrasyon “siyasi aktörlerin bağlılıklarını, beklentilerini, sadakatlerini ve eylemlerini ulus devletler üzerinde yetkiye sahip yeni bir merkeze kaydırma süreci” olarak tanımlanırken (Haas, 1958:16) benzer bir diğer tanımda entegrasyon, “devletlerin birbirlerinden bağımsız olarak dış ve ulusal politikalarını yürütme isteği ve yeteneğinden vazgeçmeleri, bunun yerine ortak kararlar almayı ve karar alma sürecini yeni merkezi organlara delege etmeyi tercih ettikleri bir süreç” şeklinde ifade bulmaktadır (Lindberg, 1963:6). Bir başka tanımda ise bütünleşme, “farklı devletlerden oluşan bir kurumun, zorlama araçlarını kullanma yetkisini ele geçirmesi, karar verme mekanizmasına sahip olması ve söz konusu devletlerin vatandaşları için bir kimlik oluşturabilmesi süreci” olarak ortaya konmaktadır (Etzionai, 1962:45). Bu tanımlamalardan hareketle, içerisinde II. Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribatların bir daha yaşanmamasına dönük idealist, Almanya'nın yeniden güçlenme olasılığının devletlerin yetki devrettikleri bir üst mekanizma içinde eritilmesi bağlamında pragmatik (Açıkmeşe, 2004:2) hedefleri barındıran Avrupa bütünleşmesi, Almanya ve Fransa arasında yaşanan sorunlara mutlak çözüm sağlanmasına dönük siyasi, Sovyet tehdidinin bertaraf edilmesine ilişkin askeri, refahın sağlanmasına yönelik ekonomik olan sacayağına dayanmakta ve bütünleşmenin hayata geçmesinde büyük rolü olan bir dış gücün -ABD- etkisi ve desteğiyle hayata geçmiş bulunmaktadır. Bir bütün olarak “bütünleşme/entegrasyon” kavramı analiz edilirken devletlerin niçin bu entegrasyona yöneldikleri ve neden ulusal egemenliklerini kendilerinin üzerinde bir topluluğa devretme gerekliliği içine girdikleri sorularına yoğunlaşılmaktadır. Bu soruların Avrupa düzlemindeki cevabının teorik bir zeminde ele alınmasında ise 1950'lerde başlayıp 1960'larda derinleşen Avrupa bütünleşmesinin analizinde önem arz eden Neofonksiyonalizm kuramı devreye girmektedir. Nitekim söz konusu teori, Avrupa entegrasyon sürecine ve bu sürecin siyasi bir aşamaya evrileceğine yönelik varsayımlarda bulunmaktadır. Öncelikle Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) üzerine yoğunlaşan teori, akabinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) düzleminde yaşanan “uluslarüstü” entegrasyon sürecine odaklanmaktadır. Öte yandan, 1960'lı yılların sonuyla beraber durgunluk dönemine

giren Avrupa bütünleşme süreci bağlamında kuram, kendine öz eleştiri oklarını yönelterek revize edilmeye çalışılsa da 1970'lerin sonlarıyla beraber güncelliğini kaybetmeye ba lamı tır. Ancak bu duruma rağmen neofonksiyonalizm kuramı, Avrupa b t nle mesinin tarihsel gelişimi ekseninde ortaya çıkan ilk ve bir topluluğun birliğe dönüşüm deneyimini en iyi şekilde ortaya koyan teori olması bağlamında önem arz etmektedir.

Neofonksiyonalizm kuramının varsayımlarının doğrulandığı ve Avrupa Entegrasyon sürecinin hız kazandığı 1950'lerin sonu ve 1960'lı yılların ortaları arasında geçen dönem, söz konusu teorinin altın çağını teşkil etmektedir. Mevzubahis teori doğrultusunda çeşitli varsayımların ortaya konduğu görülmektedir. Bu bağlamda, genel bir çerçevede neofonksiyonalizm kuramının varsayımlarını analiz etmek gerekirse teorinin  u özellikleriyle kar ıla ılmaktadır:

- 1-Entegrasyon bir durum değil, bir s rec  olarak anlaşılmaktadır. S rec  olgusu ise bütünleşme sürecinin zamanla ve kendi dinamikleri ile geliştiği varsayımına işaret etmektedir.
- 2-Entegrasyon çok yönlü, farklı ve çeşitli aktörler ( zellikle ulusal hükümetler üzerinde yer alan supranasyonel aktörler) tarafından karakterize edilmektedir (Bergmann ve Niemann, 2013:4-5)
- 3-Kararlar, işbirliğine dayanan karar alma süreçlerinde kendi deneyimlerinden öğrenme ve tercihlerini değiştirme kapasitesine sahip rasyonel ve kendi-çıkarlarına dayanan aktörler tarafından alınmaktadır (Haas, 1958:291; Haas, 1970:627).
- 4-Topluluğun oluşumunda ortak çıkarlarda uzla ıdan/uyumdan yana olan katılımcıların/aktörlerin yer aldığı supranasyonel düzlemde karar verme, karşılıklı etkileşimin önemli bir formunu teşkil etmektedir (Haas, 1964:66).
- 5- Kuramın teorisyenleri, teori ekseninde temel hedeflerden birinin de Avrupa entegrasyonu deneyimini diğer bölgelere/çevrelere genişletmek olduğunu belirtmektedir (Barrera ve Haas, 1969, Haas, 1961; Haas ve Schmitter, 1964; Rosamond, 2005).

Söz konusu özelliklerine ek olarak, Neofonksiyonalizmin odak noktası ekonomik ve siyasi entegrasyon arasındaki denklemdir (Eilstrup-Sangiovanni, 2006:89). Bu noktada, teknik baskıların sektörler arasında yayılma etkisi yaratacağı ve entegrasyonun faydasını görüp, devam etmesini isteyen devlet-dışı aktörlerin (süreçte aktif katılan sosyal aktörlerin), süreçteki değişim ve işlemlerin etkisi doğrultusunda siyasi bir sürece evrileceği varsayılmaktadır. Ayrıca, entegrasyon sürecini salt siyasile tirmeyip aynı zamanda kurumsalla tıran Neofonksiyonalizm kuramı ekseninde siyasi aktörlerin ulusal    mlere kıyasla uluslarüstü/supranasyonel    mleri kendi öz-çıkarları bağlamında daha faydalı olarak görmeleri ve bu algı çerçevesinde söz konusu aktörlerin sürece aktif olarak katılarak bir öğrenme sürecinin oluşması önem arz etmektedir (Kahraman, 2014:73-74).

Entegrasyon süreci bağlamında ulusal hükümetlerin ilk adımı attıktan sonra sürecin söz konusu aktörlerin istekleri ve beklentilerinin daha ötesine geçmesi durumu, kuram çerçevesinde yayılma (*spill-over*) etkisiyle analiz edilmektedir ki bu noktada Jeppe Tranholm-Mikkelsen tarafından ortaya konan fonksiyonel (sektörel) *-functional-*, siyasi *-political-* ve işlenmiş *-cultivated-* olmak üzere üç t r⁵ yayılmadan bahsedilmektedir (Kahraman, 2014:76;

⁵ Bu üç çeşit yayılma etkisine ek olarak 1997 yılında Christopher Preston'ın ortaya koyduğu "coğrafi yayılma" etkisi de bulunmaktadır. Avrupa düzleminde söz konusu kavram, Birlik politikalarının  evre (komşu) devletlere

Tranholm-Mikkelesen, 1991:1-21). Birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş, birbirlerinden izole edilemeyen sektörlerden oluşan modern ekonomilerde, bir sektörde meydana gelen olumlu ve/veya olumsuz gelişmelerin bir diğeri üzerinde etki yaratmasını ortaya koyan fonksiyonel yayılmada, bir sektörde alınan entegrasyon kararının diğer sektörlerle doğru yayılması ele alınmaktadır (Lindberg, 1963:10; Haas, 1958:297, 383; Bergmann ve Niemann, 2013:5; Kahraman, 2014:76). Avrupa Kömür Çelik Topluluğu ile başlayan Avrupa Entegrasyon deneyiminin Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğuna evrilmesi veya tek pazardan adalet ve iç işleri alanına doğru yayılması fonksiyonel yayılmanın Avrupa düzleminde kanıtlanmasına dönük örnekleri teşkil etmektedir. Bununla beraber, ulusaltı ve uluslararası alanda ortaya çıkan siyasi yayılmada entegrasyondan fayda sağlayan siyasi elitler ve çıkar gruplarının isteklerini, beklentilerini, faaliyetlerini ve bağlılıklarını ulusal düzlemde uluslararası düzleme aktararak bir öğrenme süreci ekseninde ulusal seviyedeki çözümlere kıyasla uluslararası çözümlere yönelmelerinin ve bütünleşmede kolaylaştırıcı rol oynayan ve ortak çıkarları ön plana koyan supranasyonel kurumların altı çizilmektedir (Niemann, 2016:4-5; Haas, 1958:283-350). İşlenmiş yayılmada ise supranasyonel kurumların⁶ entegrasyonun hızlanmasında takip ettikleri bütünleştirici girişimler, karar alma sürecindeki etkileri ve hem çıkar grupları hem de siyasi elitlerle giriştikleri işbirliği ön plana çıkmaktadır (Niemann, 2016:5). Birlik içinde tarife dışı ticaret engellerinin kaldırılmasına dönük iç pazarın tesisi için 1985 yılında Komisyon tarafından yayınlanan Beyaz Kitap sonrasında Avrupa Tek Senedi üzerinde anlaşılması ve söz konusu senedin 1987 yılında yürürlüğe girmesi ise işlenmiş yayılma için verilebilecek bir örneği oluşturmaktadır.

Neofonksiyonalistler bağlamında ele alınması gereken bir diğer husus da başlangıçta siyasallaşma -*politicisation*- sürecine yeterince önem verilmezken 1960'ların sonları itibarıyla söz konusu kavrama ve bu bağlamda kamuoyunun rolüne daha fazla dikkat çekilmeye başlamasıdır (Niemann, Lefkofridi ve Schmitter, 2018:6). Ekonomik ve siyasi entegrasyon arasında müdahale edici bir değişken olarak görülen siyasallaşma (Haas ve Schmitter, 1964:707), "ortak karar alma konusundaki tartışmaların arttığı bir süreç" olarak ifade edilmektedir (Schmitter, 1969:166). Öte yandan, kurumsal adaptasyonun sağlanması ve dış etkilerden korunmak için strateji oluşturulması (Faber, 2010) gerekliliğini vurgulayan "Doğal Entropi" -*Natural Entropy*- hipotezi, kuram çerçevesinde ortaya konmaktadır. Söz konusu hipotez ekseninde adaptasyonun ve dışsal durumların etkisinin ön planda olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Neofonksiyonalizm kuramı ve Avrupa Bütünleşmesi üzerine yoğunlaşılacak bu bölüm akabinde mevzubahis teorinin önemli teorisyenlerinin ortaya koyduğu çıktılarla genelden özele bir analiz yapılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda teorinin kurucusu olarak kabul gören Ernst B. Haas ve bir diğer önemli teorisyen Philippe Schmitter'in varsayımları ekseninde neofonksiyonalizm teorisi daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

yayılmaya ve başarılı olarak değerlendirilen Avrupa entegrasyon sürecine diğer devletlerin katılım sağlamaya yönelik istekliliklerine işaret etmektedir (Berran'dan akt, Mercan, 2011:71).

⁶ Her ne kadar Ernst Haas, salt Yüksek Otorite ve Avrupa Komisyonuna vurgu yaparken, daha sonra teori ekseninde daha genel bir perspektifle tüm supranasyonel kurumların rolü üzerinde durulmaktadır.

2.1. Ernst B. Haas ve Neofonksiyonalizm

Neofonksiyonalizmin kurucu babası olarak kabul edilen Ernst Haas'ın, Avrupa bütünleşmesi üzerine çalışmalar yaptığı görülmektedir. Haas, amacının Avrupalı, Amerikalı, ulusal, uluslararası veya refah devleti değerlerine göre Birleşik bir Avrupa'nın erdem ve eksikliklerini değerlendirmek olmadığını belirtmiştir (Haas, 1958:xi). Bu noktada Haas'ın amacı, bütünleşmenin doğası hakkındaki savları elde etmek için entegrasyon sürecini parçalara ayırarak incelemek olmuştur (Mason, 1959:173). Bu bağlamda, Haas'ın analizi seçilmiş gruplar, kurumlar ve ideolojiler üzerine odaklanmıştır (Haas, 1958:xii). Öte yandan, ulusal düzeyin üzerinde yeni bir alan yaratma konusundaki tepkileri ölçmek için siyasi aktörlerin (siyasi partiler, Avrupa Kömür  elik Topluluğu  alı anları, sendikacılar, sanayiciler) tutum ve davranışlarını incelemiştir (Mason, 1959:174). Bununla beraber, doktora tezini AKÇT  zerine yazan Haas'ın neden bu konu üzerine yo unla tığını hiç bir zaman belirtmedi i ifade edilse de (Schmitter, 2005:256) bütünleşme sürecini icra etmek konusunda söz konusu kurumun yeterli g   ve işlevlere sahip olmasından dolayı bu kurum üzerine yo unla tıldığı vurgulanmaktadır (Mason, 1959:173; Haas, 1958:xii). Diğer taraftan, Avrupa bütünleşme süreci dinamiklerini açıklama noktasında bilinen en yetkin teorisyen olmasına rağmen, ünlü eseri *"The Uniting of Europe"* dışında Neofonksiyonalizme ilişkin çok daha etkili bir katkı sa lamadı ı da ifade edilmektedir (Schmitter, 2005:255).

Haas, Neofonksiyonalizmin Uluslararası İlişkiler disiplinin hakim teorilerine yönelik bir alternatif olduğunu belirtmiştir (Rosamond, 2005:239). Aslında söz konusu teori, liberal paradigmaya yaslanmaktadır. Ancak buna rağmen uluslararası sistemde barış ve uzla ının tesisini sınırlı bir çerçevede öngörmektedir. Bununla beraber Haas, Avrupa'ya ihtiya ı olan düzenlemelerin yapılabilmesi için önceliklerin olduğunu ve söz konusu önceliklerin uyumla tırılmasının gerekliliğini vurgulaması çerçevesinde sıra dışı bir argüman ortaya koymaktadır.

Eklektik bir yaklaşım ortaya koyan Haas, Neofonksiyonalizmi David Mitrany'nin fonksiyonalizmi ve AKÇT'na giden yolda önemli bir kişi olan Jean Monnet'nin stratejileri üzerine inşa etmiştir (Schmitter, 2005:256). Neofonksiyonalizm, siyasi birlik oluşturma amacının sağlam bir temele oturması için çok daha hassas ve kırılgan olan siyasi alandan ba lamak yerine ekonomik b t nle meden ba layarak Avrupa entegrasyonunun uluslarüstü bir örgütün altında sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca söz konusu teori, Jean Monnet ve Robert Schuman'ın görüşlerini yansıtması açısından da önem arz etmektedir. Sonuç olarak, Avrupa b t nle mesinin teorik bir zemine oturtulması noktasında Neofonksiyonalizm, ( zen, 1998:1-4)  ok önemli bir başlangıç aşamasını temsil etmektedir. Başarılı bir bütünleşmenin analizinde çeşitli gösterge ve ölçümler önemli bir rol oynamaktadır. Söz konusu göstergeler; bölge içi etkileşimlerin artması, ortak bir uzla ı ekseninde aktörlerin sürece uyum göstermesi, ba lılık ve beklentilerin uluslarüstü bir alana aktarılması ve söz konusu uluslarüstü alanın geniş ölçüde kabul görmesidir (Mattli, 2005:329). Haas, bütünleşme için gerekli koşulları 1)  o ulcu sosyal yapı, 2) yeterli seviyede ekonomik ve endüstriyel gelişimin sağlanması 3) katılımcılar arasında ortak ideolojik yaklaşımların oluşması 4) parlamenter demokrasi olarak belirtmiştir (Haas, 1958:143). Öte yandan, bütünleşmenin ilerleyen aşamasında yeni bir siyasi topluluk olu aca ından bahseden Haas, bu siyasi toplumun federal bir devlet oluşumuna evrilece i beklentisinde olmadığını

ifade etmiştir. Ancak bu durumu, bütünleşmenin son aşamasında gerçekleşebilecek bir olasılık olarak da ifade etmesi (Haas, 1958:7), Haas'ın federalizme ihtiyatlı olduğunu fakat tamamen karşıt olmadığını göstermektedir.

Avrupa bütünleşmesi açısından Haas tarafından David Mitrany'nin "dallanma" (*ramification*) kavramının bir adım daha ileri seviyeye taşınıp "yayılma etkisinin" (*spill-over effect*) geliştirilmesi, (Arı, 2010:444) Avrupa Entegrasyonu'nun daha somut bir çerçevede algılanması açısından önem arz etmektedir. Ancak Haas tarafından geliştirilen bu kavram, içeriksel bir açıklamaya sahip olmaması noktasında eleştiriye uğramaktadır (Schmitter, 2005:258).

Haas iki çeşit yayılma'dan bahsetmektedir. Bu noktada, "ekonomi'nin (veya toplum) belirli sektörlerindeki işbirliği, bitişik sektörler için teknokratik bir baskı yaratmaktadır" hususunu ifade eden ilk çeşit, fonksiyonel yayılma (*functional spill over*) iken; ikinci çeşit ise politik yayılma'dır (*political spill over*). Bu ise, bazı alanlarda devam eden işbirliği, diğer alanlarda resmi olmayan müteşebbisler olarak hareket etmeleri için uluslararası yapılara yetki verildiği zaman oluşmaktadır (Moravcsik, 2005:352). Ekonomik entegrasyondan siyasi entegrasyona doğru yol alacak yapı çerçevesinde siyasi bütünleşme, Haas tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: "Siyasi bütünleşme süreci, farklı bölgelerdeki politik aktörlerin bağılıklarını, beklentilerini yeni bir merkeze kaydırma sürecidir. Bu yeni merkezin kurumları, yasama gücünü önceki ulus devletlerin üstüne taşımaktadır. Sonuç olarak, önceden var olanların üzerinde yeni bir siyasi toplum oluşacaktır" (Haas, 1958:16). Bununla beraber, ekonomik entegrasyonun siyasi nedenlere dayanabileceği gibi siyasi sonuçlara da yol açabileceği ifade edilmektedir. Eğer kömür ve çelik gibi belirli bir alanda veya bir bütün olarak ekonomideki bir bütünleşme, merkezi karar alma alanının etkisinin artmasıyla aynı doğrultuda ilerliyorsa, bu durum siyasi işbirliğinin ve siyasi toplumun da büyümesine neden olmaktadır (Haas, 1958:12-13). Öte yandan, bağıklık/sadakat kavramının Haas'ın çalışmalarında önem arz ettiği görülmektedir. Bu noktada Haas siyasi toplumu, özel gruplar ve bireylerin belirli zaman ve alanlarda herhangi bir diğer siyasi otoritedense onların merkezi siyasi kurumlarına daha fazla sadakat gösteren grup olarak tanımlamaktadır (Haas, 1958:5).

Neofonksiyonalist teoride bütünleşmenin amacı, yeni bir siyasi toplum yaratmaktır. Bir başka ifadeyle, bütünleşme sonucunda siyasi topluma ulaşmak hedeflenmektedir. Nitekim burdaki hedef yeni, geniş ve bölgesel olarak örgütlenen siyasi bir toplumun oluşmasıdır. Bu bağlamda, bütünleşme ilk olarak teknik ve ekonomik sektörde başlayıp ekonomik anlamda refah sağlandıktan sonra yayılma etkisiyle otomatik olarak (Moravcsick, 2005:353) siyasi sektöre kayacaktır (Özen, 1998:41-42; Gehrels, 1960:196).

Ekonomik entegrasyondan siyasi entegrasyona geçiş aşamasında gerekli koşulları araştıran Haas, bu süreçte çeşitli zamanlarda etkin olan üç farklı değişken olduğunu ifade etmiştir. Bu değişkenlerden ilkinde, üye devletlerin büyüklüğü, söz konusu devletlerin ilişkileri ve ulusal elitlerin bütünleyiciliği ele alınırken; ikinci değişkende hükümetlerin benzer hedefleri ile bölgesel organlara verilen gücün derecesi belirtilmektedir. Son değişkende ise, bölgesel problemlere dair kararların işbirliği ile alınması, bölgelerde iletişim ve etkileşimin olması ve bölgedeki ulusal hükümetin sorunların çözümünde etkin olması olarak belirlenen ve bütünleşmenin somut olarak ortaya konulmasını sağlayan özellikler bulunmaktadır (Canbolat'tan akt. Yapıcı, 2007:144).

Kurumsal  er eve de sağlanacak işbirliği ve etkileşimin gerekliliğinin, kurumların sağlıklı işleyişi için bir ön koşulu oluşturduğu, Neofonksiyonel teorisinin önemli bir varsayımını teşkil etmektedir. Bir başka ifadeyle fonksiyonların iyi bir şekilde icra edilmesi için farklı çıkarların uyumlaştırılması gerekliliği teorisinin ana iddiasıdır. Haas'ın teorisi bir bölgesel bütünleşme teorisidir.  nce bölgeler, sonra uluslar ve daha sonra supranasyonallige gidilebileceği ifade edilmektedir. Bölgeselcilik bağlamında 1) yerel yönetimlere vurgu yaparak, söz konusu yerel yönetimler arasında sağlanacak işbirliği ile tabandan bütünleşmeyi sağlamak 2) bölgeler ile Avrupa kurumları arasında iletişim ve etkinliği arttırma yoluyla bütünleşmeyi sağlamak şeklinde iki hususdan bahsetmektedir. Yeni işbirliği alanları ve bu alanların devamlılığı ise 1) bölgeler 2) uluslar 3) Avrupa'da bulunan değişik firmalar arasında gerçekleştirilen hamlelerle yayılarak sağlanacaktır. Ancak Haas teknik ve ekonomiyle sınırlanan bir Avrupa düşünmemektedir.

Ernst Haas ve Neofonksiyonalizm ile ilişkili tüm bu analizlerle beraber, Haas'ın kendi teorisine yönelik ilgisini kaybetmesi ise bir ironiyi oluşturmaktadır. Haas'ın kendi teorisine yönelik ilgisini kaybetmesi ise, 1970'li yıllarda Avrupa'da entegrasyon sürecinin durgun bir şekilde seyir etmesine bağlanmaktadır. Öte yandan, C. De Gaulle'in genişlemeyi ve hükümranlığı durdurup mevzubahis entegrasyon sürecini Fransız dış politikasının bir aracı haline getirmesi ekseninde Birleşik Avrupa'nın geleceğinin milliyetçi ve agresif bir yapıya d n seceği ihtimali Haas'ı endişelendirmiştir. Bu noktada Haas'ın, nicelik olarak bütünleşme sağlansa dahi nitelik olarak sağlanamayacağından yola çıkarak farklı konularda çalışmalara yöneldiği belirtilmektedir. Son tahlilde, Neofonksiyonalizm teorisi ve teorisinin kurucu babası Ernst Haas'ın Avrupa bütünleşmesi açısından önemli olduğu ve olmaya devam edeceği vurgulanmaktadır (Schmitter, 2005:264-265).

2.2. Philippe Schmitter ve Neofonksiyonalizm

Neofonksiyonalist teorisyenlerden biri olan Philippe Schmitter'in, teoriye önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim, Haas tarafından geliştirilen yayılma etkisi Schmitter tarafından aktör bütünleşme stratejilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca söz konusu yayılma etkisi kümülatif bir eğilime sahiptir. Öyle ki siyasi alanlarda ve ortak karar alma düzeylerinde çok daha fazla ulusal aktörün yer alması bu eğilimi açıklamaktadır (Schmitter, 1969:165-166). Schmitter, dinamik bir bütünleşme sürecinin aktör stratejilerine dayandığını ifade etmektedir. Öte yandan Schmitter'a göre her ne kadar yayılma etkisi (*spill over*) siyasi bir topluluğun ortaya çıkmasında önemli bir strateji olsa da aktör stratejileri diğer seçeneklerle birlikte yayılmanın karışmasıyla oluşmaktadır (Rosamond'dan akt. Yapıcı, 2007:144). Mevzubahis aktör stratejileri Schmitter tarafından şu şekilde ortaya konmaktadır:

- *Spill-Over*: Hem fonksiyonların/sadakatin/bağlılıkların alanı hem de düzeyinin artması anlamına gelmektedir.
- *Spill-Around*: Sadece fonksiyonların alanının artması ancak otoritenin düzeyinin sabit kalması anlamına gelmektedir.
- *Build-Up*: Ortak kurumların kapasitesi ve karar verme otonomisinde artış fakat onların yeni sorunsal alanlara girişinin kabul edilmeyişi anlamına gelmektedir.
- *Retrench*: Ortak dayanışma düzeyinin artması, fakat kurumların belirli alanlardan geri çekilmesi.

- *Muddle-About*: Çeşitli sorunlar üzerinde bölgesel bürokratların tartışması, öneride bulunması ve karşı çıkması fakat değerleri tahsis ederken onların gerçek kapasitelerindeki azalmadır.
- *Spill-Back*: Kurumların hem fonksiyonlarının alanı hem de otoritesinin azalarak bir önceki duruma dönmesidir.
- *Encapsulate*: Marjinal değişimler tarafından oluşan krizlere cevap vermektir (Schmitter, 1970:846).

Bu aktör stratejileri devletler için seçim yapabilecekleri bir tipoloji ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Schmitter'in yayılma kavramı üzerinde değişiklik yaptığını görmekteyiz.

Schmitter, bütünleşme teorilerinin varsayımlarından da sıklıkla bahsetmektedir. Bu bağlamda, Avrupa bütünleşme sürecinin karşılıklı anlaşmaya dayandığını, ulusal ve uluslararası hiçbir aktörün fiziksel güce başvurmayacağını, temel problemin de Avrupalı olmayanlar dışında Avrupa'nın nasıl oluşturulacağı olduğunu ve herkese eşit davranılırsa Avrupalı olmayan Avrupalıların kendi benliklerinden Avrupa kimliğini ayırt etmeyeceklerini belirtmiştir (Schmitter, 2005:258).

Öte yandan, Schmitter'in kurama katkı sağlamaya dönük çabaları Neofonksiyonalizmi bir bütünleşme olduğu kadar parçalanma/dağılma teorisi olarak mükemmelleştirmektedir (Rosamond, 2005:249; Schmitter ve Letkofridi, 2016). Bu noktada Schmitter, son dönemlerde neofonksiyonalizm'in orijinal görüntüsü içinde parçalanma sonuçlarının açıklanmasının onun benzersiz bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır (Schmitter, 2004:47). Ona göre, neofonksiyonalizm diğer bütünleşme teorilerine bir alternatif olmaktansa oldukça kompleks bir süreci açıklamaya çalışan bir teoridir (Schmitter, 2004:69). Diğer taraftan Schmitter, dışsal faktörler hipotezini ortaya koymakta ve söz konusu dışsal durumlar bağımsız değişkenler olarak ifade edilmektedir. Bölgesel entegrasyon sürecinde dışsal faktörlerin etkisine işaret eden söz konusu hipotez bağlamında Schmitter, ulusal yapı ve değerlerdeki değişikliklerin öngörülebileceğini ancak devletlerin küresel konumları ve statülerinin dışsal faktörlerle belirlenmeye devam edeceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca istisnai dışsal faktörler oluşmadıkça, tüm entegrasyon süreçlerinin bir durgunluk dönemi yaşayacağı vurgulanmaktadır (Schmitter, 2002:21-22; Schmitter ve Letkofridi, 2016:21). Ek olarak dışsallaşma hipotezi, devletlerin (topluluğa ve/veya birliğe üye devletlerin) ortak müzakerelerini küresel bağlamdan izole etme teşebbüslerinin büyük zorluklara yol açacağını ortaya koymaktadır (Schmitter, 2002:9).

Schmitter, Neofonksiyonalizmi açıklarken Haas'ın söz konusu açıklamayı "*Beyond The Nation State*" isimli çalışmasının giriş kısmında oldukça detaylandırması sebebiyle geniş kapsamlı bir açıklamaya gerek olmadığını ancak kuramın dikkat çekici özelliklerinin belirtilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Schmitter, 2005:258). Bu özellikler şunlardır:

- Devletler, bölgesel ve uluslararası sistem içinde "yegane" aktör değildir. Schmitter bu açıklama çerçevesinde sistem içinde devlet dışı aktörlerin de olduklarını belirterek çoğulcu yapıdan bahseder. Ayrıca dinamik bir entegrasyonun sağlanmasında devlet dışı aktörlerin rolünün önem arz ettiğine işaret etmektedir (Schmitter, 2005:257).
- Kimlik veya ortak ideallerden farklı olarak çıkarlar, bütünleşme sürecinde önemli bir itici güçtür. Ancak bütünleşme süreci başladığından beri "çıkar" kavramının aynı kalmasından bahsetmek mümkün değildir. Zira aktörler deneyimleri etrafında pek çok şey öğrenirler ve bu noktada onların beklentileri de değişebilir.

- İşlevler (fonksiyonlar) bütünleşmede önemli bir odak noktasıdır. İşlevsel alanların birbirinden ayrılması noktasında karşılıklı anlaşmaya dayalı işlerin ifa edilmesi ve ilerleme kaydedilmesi noktasında aktör sayısındaki artış nedeniyle bir anlaşmazlık yaşanabilir.
- Uluslarüstü yapıdan bahsederek, uluslarüstü aktörlerin artan bir birlik ruhu geliştirebileceklerini, düşünce ve planlarını bu sürece enjekte edebileceklerini vurgular.
- B t nleşmeyle ilgili stratejiler bir noktada birleşebilirler ancak aynı değillerdır. Aktörlerin kurallar ve politikalarda hemfikir olmaları, onların hedeflerinin aynı olmasından değil sahip oldukları farklı beklentilerin  rt şmesindendir (Schmitter, 2005, 259-260).

Schmitter Neofonksiyonalizmin bu varsayımlarını Haas ve ondan etkilenen Neofonksiyonalistlerin çalışmalarından elde ettiğini belirtip, tüm bu varsayımların orjinal kökeninin, AKÇT içinde bulunacağı Avrupa bütünleşmesi deneyimi tarafından eşit ölçüde doğrulandığının ve yarar sağladığının söylenemeyeceğini de ifade etmiştir (Schmitter, 2005:260-261).

Schmitter bütünleşme sürecini anlatırken ‘‘karar döngüleri’’ kavramını ortaya koymaktadır. Karar döngüleri, başlangıç (*initiation*), ateşleme (*priming*) ve dönüştürücü (*transformative*) olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabii tutulmuştur. Bu bağlamda başlangıç döngüsünde, AKÇT’den AET’ye giden s rec  anlatılmaktadır. Ayrıca, müzakere içindeki ve çeşitli motivasyon ve beklentilere sahip tarafların bu döngüde yayılma stratejisini benimseyecekleri belirtilmiştir. Ateşleme döngüsünde, AET’nin kurulduğu, bölgesel konuların çok daha fazla oturduğu/kökleştiği, bölgesel çıkar teşekküllerinin katılımı, yoğunluğu ve kapsamının genişlediği ve farklı bölgesel kimliklerin geliştiği dönemleri ele almaktadır. Ayrıca söz konusu döngünün, kriz durumlarında olumlu etki yaparak bütünleşmeyi devam ettirmesi beklenmektedir. Dönüştürücü aşamada ise ekonomik bütünleşmeden siyasi bütünleşmeye doğru bir evrimin tam olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Schmitter, 1970:851-865).

Schmitter döngüler etrafında oluşturduğu söz konusu modelin varsayımlarını şu şekilde sıralamaktadır:

- Bölgesel bürokratların rolünde bir artış olacaktır.  st ne üstlük, bu aktörlerin bölgesel süreçleri etkilemedeki kapasiteleri artacaktır. Kendi etkilerinin resmi katılımcılar gibi tanınması konusunda ısrarcı olacaklardır.
- Yeni bölgesel s rec , yerel statü etkisine neden olacaktır. Bölgesel kurumların revize edilerek tanımlanmış düzeyi, yerel politikalar içindeki statüleri ve etkileri tanımaya başlayacaktır. Bakanlıkların, siyasi partilerin, kurumların bölgesel karar vermede sahip oldukları kaynaklar diğer ulusal kurumları da teşvik edecektir.
- Ulusal aktörlerin doğasında önemli bir değişim olacaktır. Herhangi bir kriz durumunda bütünleştirici veya ayrıştırıcı stratejilerle tek bir birim olarak d ş n leceklerdir.
- Ulusal hükümet aktörleri, stratejileri birleştirirken baskın rollerini devam ettirebilirler fakat onlar alt ulusal gruplarla diğer hükümet aktörlerinin koalisyonu tarafından da sınırlandırılabilirler.
- Bölgesel bürokratlar tarafından güçlendirilen aktivizm, onların tam olarak aktör statüsü kazanma konusundaki teşebbüsleri, ulusal aktörlerin parçalanması ve

farklılıkların oluşması, bütünleşme süreci içinde ateşleyici döngünün çok fazla tartışılmasına sebep olmaktadır (Schmitter, 1970:862-865).

3. NEOFONKSİYONALİZMİN KARAYİPLER TOPLULUĞU'NA YANSITILMASI

Karayıpler Topluluğu (Caricom) isimli bölgesel örgüt, 1973 yılında Chaguarmas Antlaşmasının Barbados, Guyana, Jamaika, Trinidad ve Tobago tarafından imzalanmasıyla kurulmuştur. Günümüzde 15 asil ve 5 ortak üyeye sahip olan söz konusu topluluk kurulmadan önce, Karayip bölgesindeki devletler, serbest ticaret alanı oluşturan Karayip Serbest Ticaret Birliği (Carifta) altında birleşmekteydiler (Caricom_a, 2017; Hey, 2003:34). Bu minvalden hareketle Caricom'un, Carifta'dan doğduğu/evrimleştiği görülmektedir.

Sağlık, ulaşım, eğitim gibi alanlarda da aktif olan, temel hedefleri arasında üçüncü devletlerle ekonomik ilişkiler geliştirmek ve üye devletler arasında dış ve ekonomi politikalarına yönelik eşgüdümün sağlanması bulunan ve kuruluşundaki hedefi ekonomik entegrasyonun sağlanması olan Caricom, (Caricom_b, 2017) 1990'larla beraber çok daha etkin ve derin bir entegrasyon süreci içerisine girmiştir. Bu bağlamda takip edilen politikalarla beraber söz konusu topluluk, Chaguarmas Antlaşması'nın 2001 yılında dokuz protokolün birleştirilerek revize edilmiş şekliyle Karayıpler Topluluğu Tek Pazarı ve Ekonomik Birliği'ne (CSME)⁷ evrilmiştir. 1 Ocak 2006 tarihinde Barbados, Beliz, Guyana, Jamaika, Suriname, Trinidad ve Tobago'nun yer aldığı mevzu bahis CSME mekanizmasının uygulama alanı 1 Temmuz 2006'da Antigua ve Barbuda, Dominik, Grenada, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia ve St. Vincent ve Grenadinler'in katılımıyla 6 devletten 12 devlete genişlemiştir (Caribbean Elections, 2019). CSME mekanizmasının oluşturulmasındaki nihai amaç ise bölgeyi, küresel piyasalarla rekabet edebilir hale getirmektir.

Barışçıl bir entegrasyonun başarılması konusunda AB, tüm bölgesel bütünleşme teşebbüsleri arasında en önemli ve geniş kapsamlı girişimdir (Malamud ve Schmitter, 2011:135). AB ekseninde yaşanan ilk bütünleşme çabalarında önem arz eden ve söz konusu bütünleşmenin teorize edilmesinde somut ve anlamlı bir başlangıç noktasını oluşturan Neofonksiyonalizm teorisi ekseninde ortaya konan çıktıların, Avrupa dışında bir coğrafyada bulunan Karayıpler Topluluğu'na (Caricom) yansımalarının analiz edilmesi, söz konusu teorinin dünyanın başka bölgelerinde model alınıp alınamayacağının incelenmesi bağlamında önem arz etmektedir. Bir diğer ifadeyle, bir bütün olarak Neofonksiyonalizm teorisi ve özelde söz konusu kuramın iki önemli teorisyeni olan Ernst Haas ve Philippe Schmitter'in ortaya koyduğu çıktılarının Caricom'a yansıtılması, Neofonksiyonalizm teorisinin Avrupa dışında bir bölgedeki işlerliğinin test edilmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, Neofonksiyonalizm teorisi ekseninde Caricom'daki bütünleşme süreci analiz edilirken, teorinin önemli çıktılarından olan yayılma etkisi, CSME mekanizması, ve supranasyonel bir kurumu teşkil eden Karayıpler Adalet Divanı- (*Caribbean Court of Justice-CCJ*)⁸, karar döngüleri, dışsal faktörler ve doğal entropi hipotezi, siyasallaşma ve kamuoyu etkisi üzerinde durulacaktır.

David Mitrany'nin öncülüğünü yaptığı fonksiyonalizm teorisinden farklı olarak, nihai amacın siyasi bir toplumun yaratılması olan Neofonksiyonalizm, entegrasyonun teknik ve ekonomik

⁷ Çalışmada Karayıpler Topluluğu Tek Pazarı ve Ekonomik Birliğine yönelik CSME kısaltması kullanılmaktadır.

⁸ Çalışmada Karayıpler Adalet Divanına yönelik CCJ kısaltması kullanılmaktadır.

sektörde başlayarak, yayılma etkisiyle siyasi sektöre kayacağı üzerine temellenmektedir. Söz konusu yayılma etkisi ise belirtildiği üzere, temel olarak fonksiyonel ve siyasi olmakla birlikte işlenmiş ve coğrafi yayılmanın da dahil edilmesi zarfında ele alınmaktadır. Bu bağlamda yayılma etkisi Caricom'daki entegrasyon sürecini yansıtmaktadır. Nitekim, Coricom'un kuruluşundaki ilk amaç olan ekonomik sektörde bütünleşmenin, zaman içerisinde oluşturulan CSME mekanizması doğrultusunda derinleştiği ve söz konusu bütünleşmenin yayılma etkisi çerçevesinde g  , eğitim, sosyal güvenlik,  evre gibi alanlara ve bu alanlarda geliştirilen politikalara sıçradığı görülmektedir ki bu durum fonksiyonel yayılma etkisini ortaya koymaktadır. Bu hususu biraz daha ayrıntılandırmak gerekirse, ekonomik entegrasyonun kalbi konumunda bulunan CSME mekanizması ile şu hedefler söz konusudur:

- 1- Mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı,
- 2- şirket kurma hakkı,
- 3- Ortak dış tarifeler üzerinde anlaşma
- 4- Sermayenin serbest dolaşımı
- 5- Ortak ticaret politikası
- 6- Kişilerin serbest dolaşımı
- 7- Yasaların uyumlaştırılması (Caribbean Elections, 2019).

Dolayısıyla Caricom'un dayandığı dört temel hedeften biri olan ekonomik entegrasyon, CSME mekanizmasıyla ilişkilendirilmektedir. Ancak diğer sac ayakları olan insani ve sosyal kalkınma, dış politika koordinasyonunun sağlanması ve güvenlik alanında işbirliğinin kurulması hedefleriyle ilgili hükümlerin CSME mekanizması içerisinde yer alması çerçevesinde mevzubahis mekanizma diğer hedefleri de içerisinde barındırmaktadır (Ministry of Foreign and Caricom Affairs, 2018). Bununla beraber serbest dolaşımın sağlanması konusunda göçmenlik prosedürlerinin uyumlaştırılması, Coricom vatandaşlarının seyahat engellerinin kaldırılması için sosyal güvenlikle ilişkili hükümlerin CSME mekanizması içerisinde yer alması, bölge içi ürünler üzerinde tarife ve kotaların kaldırılmasında sağlık ve güvenlik standartlarının uyumlaştırılması da fonksiyonel yayılma etkisini örneklendirmektedir. Öte yandan, Chaguaras Antlaşmasının revize edilmiş haliyle yeni kurumların oluşturulduğu görülmektedir. Bu noktada Neofonksiyonalizm teorisinin siyasi yayılma etkisinin ön plana çıktığı görülmektedir. Siyasi yayılma etkisi bağlamında önem arz eden husus ise supranasyonel bir kurum olan Karayipler Adalet Divanı'nın (*Caribbean Court of Justice-CCJ*) kurulmasıdır. Bir diğer ifadeyle, Caricom  ye devletlerinin ekonomik, sosyal ve siyasi değişimleriyle bölgesel entegrasyondaki yayılmayı yansıtan revize edilmiş antlaşma ile supranasyonel kurumların kurulması ve bir sektörde başlayan bütünleşme kararın diğer sektörlere yayılması (CCJ ve CSME mekanizması) Caricom'daki fonksiyonel ve siyasi yayılmaya işaret etmektedir. Diğer taraftan supranasyonel kurumların belirleyiciliğini ortaya koyan siyasi yayılma etkisi, CCJ'nin hükümlerinde de gözlemlenmektedir. Örneğin, CCJ'nin mülkiyetle ilgili almış olduğu karar, Barbados yönetiminin sivil prosedürel kuralları belirleme noktasında kendi yasal sistemini güncellemesine neden olmuştur. Bu noktada supranasyonel bir kurum olan CCJ, hem revize edilmiş antlaşmanın yorumlanmasında nihai yetki sahibidir hem de asli yargı yetkisine ek olarak temyiz mahkemelerinin yargı yetkisine de sahiptir. CCJ'nin temyiz mahkemesi yargı yetkisi altında  ye devletlerin var olan yasal yapılarının gözden geçirilmesi ve kanunlarını doğrudan etkileyebilme gücü bulunmaktayken  ye devletlerin ticaret ve gümrük ile ilişkili düzenlemelerinde CCJ, asli yargı yetkisine sahiptir

(Ministry of Foreign and Coricom Affairs, 2018). CCJ'nin sahip olduğu bu yetkiler ise ona devletlerin üzerinde bir güç/yetki vermektedir. Tüm bu hususlara ek olarak, yukarıda belirtildiği gibi CSME mekanizmasının altı devletten on iki devleti kapsayacak şekilde genişlemesi ise Neofonksiyonel teorinin ortaya koyduğu coğrafi yayılma etkisi ile bir nevi örtüşen bir hususu teşkil etmektedir.

Öte yandan, 2008 yılında Caricom ve Avrupa Birliği arasında imzalanan Ekonomik Ortaklık Anlaşması -*Economic Partnership Agreement (EPA)*-, CSME mekanizmasının oluşturulması ve CCJ'nin kurulması sonrasında Caricom'daki kurumsallaşmaya ve entegrasyona ilişkin hayata geçirilmeye çalışılan etkin yapılanma sürecindeki bir diğer önemli adımı teşkil etmektedir. Söz konusu anlaşma ekseninde şu hususlar üzerinde anlaşma sağlanmıştır:

- 1- İki bölgenin/birliğin birbirleriyle yatırım ve ticaret yapmaları olanaklı hale getirilmiş,
- 2- Caricom üye devletleri için AB pazarına öngörülebilir ölçüde erişim sağlanmış,
- 3- AB, Caricom devletlerine hizmet sektörünü kademeli olarak açmayı öngörmüş,
- 4- AB, Caricom devletlerine gümrüksüz kota içermeyen pazardaki tüm ürünlere erişim sağlamıştır (European Commission, 2019).

İki devlet arasında ikili anlaşmaları ve bir grup devlet arasında çok taraflı anlaşmaları kapsayarak Caricom ve AB arasında yeni bir denge kurulmasına sebebiyet veren söz konusu anlaşma, bölgesel ittifak ve ticaret ortaklığında önem arz etmektedir. Caricom ve AB arasında imzalanan mevzubahis anlaşmanın Neofonksiyonalizm kuramı çerçevesinde analizinde ise Philippe Schmitter'in ortaya koyduğu "karar döngüleri (*decision cycles*)" devreye girmektedir. Nitekim Schmitter'in ele aldığı karar döngüleri, Caricom'daki entegrasyon teşebbüsü ve bunun derinleşeceğini göstermektedir. Bu bağlamda söz konusu karar döngüleri, Caricom'daki devletlerin Ekonomik Ortaklık Anlaşması üzerinden neden AB ile müzakere kararı aldıklarını göstermektedir. Bununla beraber, CSME mekanizmasının oluşturulması teşebbüsü de karar döngüsü modeline işaret etmektedir. Nitekim Caricom'un kuruluşunda orijinal metni oluşturan Chaguarmas Antlaşması ile kurumların ve bütünleşmenin sınırları belirlenmiştir. Söz konusu antlaşmanın revize edilmiş haliyle ise Caricom'daki bütünleşme derinleşmiş, var olan kurumlara yeni yetkiler tesis edilmiş, gümrük düzenlemeleri, güvenlik standartlarına yönelik düzenlemeler gibi spesifik alanlarda devletlerin yetkileri bölgesel organlara devredilmiş, supranasyonel kurumlar oluşturulmuş ve Caricom'un kurulmasındaki nihai hedef yeniden tanımlanarak genişletilmiştir (Treaty Of Chaguaramas, 1973; Revised Treaty of Chaguaramas, 2001). Bu bağlamda revize edilmiş antlaşma, karar döngüleri bağlamında Schmitter tarafından ortaya konan ilk aşamayı⁹ (başlangıç aşamasını -*initiation*-) teşkil etmektedir. Diğer taraftan, Caricom ve AB arasında imzalanan Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nın müzakeresinde devlet dışı aktörlerin etkisi bulunmaktadır. Bu haliyle anlaşma, kurumların ve siyasi elitlerin¹⁰ insiyatifini yansıtmaktadır. Öyle ki şuanki ismi Ticaret Müzakereleri Ofisi¹¹ (*Caricom Office of Trade Negotiations-OTN*) olan, revize edilen

⁹ Bu aşama Avrupa bağlamında AKÇT'dan AET'na giden süreci ele alırken, Caricom ekseninde Chaguarmas Antlaşması'nın ortaya koyduğu yapının, antlaşmanın revize edilmiş haliyle dönüşüm geçirmesini yansıtmaktadır.

¹⁰ Siyasi elitler EPA'nın işlerliği ve koşullarına ilişkin karar vermiştir. Bu durum, Caricom'daki bölgesel entegrasyon seviyesi (aktörlerin karar verme kapasitesi) ve konu alanlarının kapsamına işaret etmektedir ki mevzubahis seviye ve alan yaklaşımı Schmitter'in aktör stratejileri yaklaşımı içerisinde ortaya konmaktadır.

¹¹ Ticaret Müzakereleri Ofisi, uzman bireylerin, üye devletlerin ticaretli ilişkili diplomatları, bölgesel uzmanlar, üye devletlerin ilgili bakan ve bakan yardımcılarının yer aldığı "Teknik Çalışma Gruplarından" oluşmaktadır.

Chaguaramas Antlaşmasıyla oluşturulan ve bölgenin yer aldığı çeşitli ticari müzakerelerde, müzakere stratejilerinin koordine edilmesi ve geliştirilmesinde rol oynayan Karayip Bölgesel Müzakere Sistemi'nin (*The Caribbean Regional Negotiation Machinery-CRNM*) mevzubahis anlaşmanın imzalanması sürecindeki müzakerelerde katkısı söz konusu olmuştur (Lewis-Ambrose, 2013:35-36). Bu noktada, hem Caricom ve Avrupa Birliği arasında Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasında devlet dışı bir aktörün de rolünün bulunması -CRNM mekanizması- hem de revize edilmiş Chaguaramas Antlaşması ile oluşturulan CSME mekanizması ve supranasyonel bir kurum olan CCJ'nin kurulması Schmitter'in karar döngüleri içerisindeki ateşleme döngüsünü (*priming cycle*) göstermektedir. Diğer taraftan, Neofonksiyonalizm teorisinin ortaya koyduğu bölgesel bütünleşmede dışsal faktörlerin etkisini yansıtan "dışsal faktörler" hipotezi, Caricom ile AB arasında imzalanan Ekonomik Ortaklık Anlaşması'nın imzalanma sürecindeki dışsal bir faktör olan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) işaret etmektedir. Nitekim DTÖ'nin kararları, Caricom devletlerini AB'nin hedefleri, yapısı ve kuralları altında bir anlaşma yapmaya zorlamıştır (Economic Commission of Latin America and Caribbean, 2008). Ayrıca devletlerin (topluluğa ve/veya birliğe üye devletlerin) ortak müzakerelerini küresel bağlamdan izole etme teşebbüslerinin büyük zorluklara yol açacağına işaret eden Neofonksiyonalizmin dışsallaşma hipotezi, Caricom ve AB arasındaki ortaklık anlaşmasının imzalanması sürecinde belirleyici bir unsur olmuştur.

Ekonomik Ortaklık Anlaşması sürecinde Caricom'daki siyasallaşma süreci,-ortak karar alma süreçlerinde tartışmaların ve uyuşmazlıkların yaşanması- Neofonksiyonel teorisinin ortaya koyduğu bir diğer varsayıma işaret etmektedir. Nitekim anlaşma müzakerelerinin ilk iki aşaması, teknik ve oldukça karmaşık olmasına rağmen herhangi bir uyuşmazlığa ya da eleştirel görüşlere maruz kalmamış ve anlaşmanın taslak metni üzerinde uzlaşıya varılmışken, son iki aşamada Caricom üye devletleri ve sivil toplum grupları arasında ciddi boyutta anlaşmazlıklar yaşanmıştır (Girvan, 2011:92). Öte yandan, bu süreçte yaşanan pazarlıklar ve Caricom'un Avrupa Komisyonu ile yapılacak müzakerelerde kurumsal bir düzenleme olarak Afrika Karayipler ve Pasifik Devletleri Grubu Forumu'nu -Cariforum- kurmaya zorlanması dışsal etkiye ve dolayısıyla Neofonksiyonalizmin doğal entropi hipotezine örnek teşkil etmektedir. Adaptasyonu da önceliklendiren mevzubahis hipoteze bir diğer örnek ise Caricom içerisinde tek pazarın uygulanmasına dönük adaptasyonun oluşmasıdır.

Tüm bu hususlara ek olarak, Neofonksiyonalizmin Caricom'a yansıtılmasında ele alınması gereken bir diğer husus, teorisinin kendi içinde taşıdığı durumla ilişkilidir ki ilgili kısımda belirtildiği gibi teori, kendisinin sadece Avrupa bazında değil, söz konusu coğrafya dışında da kullanılabilirliğini test etme yaklaşımını kendi içinde bulundurmaktadır. Schmitter'in da ortaya koyduğu haliyle (2004) teori, analiz süreci bağlamında önemli bir başlangıç noktasını teşkil etmektedir (Niemann, Lefkofridi ve Schmitter, 2018:13).

Sonuç olarak, bir bütün olarak Neofonksiyonalizm teorisinin ve iki önemli teorisyenin -Ernst B. Haas ve Philippe Schmitter- ortaya koyduğu varsayımların Avrupa dışında bir coğrafyada bulunan Caricom'a tam anlamıyla, somut ve değişmez bir biçimde yansımadağı ancak analiz edildiği gibi teorisinin birçok önemli çıktısının Caricom bağlamında işlerlik kazandığı görülmektedir.

SONUÇ

Avrupa’da birleşme/bütünleşme fikrinin tarihsel kökeni çok eskiye -Eski Yunan’a- dayansa da söz konusu coğrafyada somut anlamda entegrasyon girişiminin başlangıcı ve dolayısıyla bütünleşmeye yönelik fikrîsel düzlemin pratik boyuta taşınması II. Dünya Savaşı sonrasıdır. II. Dünya savaşıdan düzen kurucu muzaffer güçlerden biri olarak çıkan ABD’nin, yeni bir düzen yaratmaya çalışması bağlamında savaşın hezimetini doğrultusunda sosyal, siyasi, askeri ve psikolojik olarak kırılmalar ve yıkım yaşayan Batı Avrupa yeniden ayağa kalkmaya başlamıştır. Öte yandan Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve önemli siyasetçi Jean Monnet tarafından hazırlanıp 9 Mayıs 1950’de açıklanan Schuman Bildirisi, Avrupa entegrasyonunda çok önemli bir diğer adımı teşkil etmiştir. Her ne kadar günümüz itibarıyla içerisinde pek çok problemi taşısa da ve entegrasyon zarfında nihai hedef olan siyasi bütünleşme henüz tam anlamıyla hayata geçirilemese de ekonomik entegrasyondan siyasi entegrasyona evrilme amacıyla yola çıkan ve başarıya ulaşan derinleşme, genişleme süreçlerine haiz olan Avrupa bütünleşmesi, geçirdiği değişim ve dönüşüm itibarıyla takdire şayandır.

Avrupa bütünleşme sürecini en iyi şekilde açıklayan, somut anlamda bütünleşme girişimlerinin teorik bir zemine inşa edilmesi noktasında ortaya çıkan ve uluslararası bütünleşme teorileri arasında yer alan Neofonksiyonalizm, ekonomik ve siyasi bütünleşme aşamaları arasında bağ kuran bir teoridir. Neofonksiyonalizmin Avrupa bütünleşme sürecini en iyi şekilde açıklayan teori olarak düşünülmesinin ardında, açıklamaya çalıştığı Avrupa entegrasyonunun büyük oranda başarıya ulaşarak diğer bütünleşme teorilerinden öncelikli olması bulunmaktadır. Öte yandan, supranasyonel ve hükümetlerarası özelliklere haiz olarak nev-i şahsına münhasır bir yapı olan AB’nin bütünleşme serüveninin teorize edilmesi, David Puchala’nın belirttiği gibi “bir körün bir fili tanımlaması” girişimine benzetilmektedir (Puchala, 1971:267). Nitekim her bir bütünleşme teorisi, söz konusu sürece farklı açılardan yaklaşmaktadır. Bu bağlamda Wiener ve Diez’in de vurguladığı şekliyle farklı kuramlar, Avrupa entegrasyon kuramları mozağine bir taş daha eklemektedir. Ancak hiç bir yaklaşım birbiri ile doğrudan kıyaslanamayacağı gibi birbiriyle de örtüşmez değildir (Wiener ve Diez, 2009:19). Bu minvalde hareketle, fonksiyonalizm ve transaksiyonalizm teorilerinin bazı özelliklerini içinde barındırarak eklektik bir model sunan Neofonksiyonalizm, Avrupa bütünleşmesi sürecinin son aşaması olarak görülen siyasi bir topluma ulaşma hedefi doğrultusunda bütünleşmenin öncelikle ekonomik alanda sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Neofonksiyonalistler tarihsel bir perspektiften bakarak, devletlerin siyasal alanda yetkilerini devretmekten kaçındıkları tespitiyle, bütünleşmenin ekonomik alanda başlayıp aşamalı bir şekilde siyasi bütünleşmeye evrilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Çalışmada Neofonksiyonel teorinin fikir babası olarak kabul gören Ernst B. Haas ve bu teoriye önemli katkılar sunan Philippe Schmitter’in teoriye yönelik ne gibi katkılarda bulundukları karşılaştırmalı bir profilden ele alınmıştır. Bu bağlamda denilebilir ki Ernst Haas’ın özellikle yayılma etkisi, firmaların, şirketlerin günlük hayat düzeyinde yayılması ve kurumsallaşması çerçevesinde bölgesel entegrasyonla uzun dönemli bir bütünleşme sağlanabilir saptaması ve Philippe Schmitter’in aktör stratejileri ve karar döngüleri kavramlarını geliştirmesi hem teoriye yapılan katkı açısından hem de Avrupa bütünleşme sürecinin zihinlerde daha da anlamlandırılması bakımından önem arz etmektedir.

Schmitter, Neofonksiyonalizmin diğ r bütünleşme teorilerine bir alternatif olmaktansa çok kompleks bir süreci açıklamaya çalıştığını ifade ederken, Haas'ın vurgulamaya çalıştığı Batı Avrupa'nın entegrasyonudur. Bir başka ifadeyle benzer ekonomik gelişmişlik düzeyi ve mantaliteye sahip ülkeleri entegre etmektir. Öte yandan, her ne kadar yaşanan söz konusu s rec  Fransa'nın yeniden emperyal güç olma yolunda ilerlemesi ve işin içine milliyetçiliği dahil etmesi noktasında Haas'ın hayal kırıklığına uğramasına sebep olsa da kendisi tarafından ortaya konulan yeni çalışmalar bağlamında teori güncellenmeye çalışılmıştır.

Ana odak noktası ve nihai amacı Avrupa bütünleşme sürecinin -özellikle ilk aşama olan 1950'ler ve derinleşmenin görülmeye başladığı 1960'lar arası dönem- teorize edilmesinde önemli bir başlangıç noktasını teşkil eden Neofonksiyonalizm teorisinin ve kuramın iki önemli teorisiyeni olan Ernst B. Haas ve Philippe Schmitter'in ortaya koyduğu varsayımların Karayipler Topluluğu (Caricom)  zerindeki yansımalarının işlerliğini test etmeye çalışan bu çalışma ekseninde, söz konusu hipotezlerin Caricom'daki bütünleşme sürecine tam anlamıyla, bütünleşik ve değişmez bir biçimde yansımadığı fakat teorisinin ortaya koyduğu birçok önemli varsayımın Caricom'daki mevzubahis entegrasyon süreciyle uyumluluk gösterdiği sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda teorisinin önemli hipotezlerinden olan yayılma etkisi (fonksiyonel, siyasi ve coğrafi yayılma), supranasyonalizm, dışsal faktörler ve doğal entropi hipotezi, devlet dışı aktörler ve siyasi elitlerin etkisi, siyasallaşma ve kamuoyu etkisi ve karar döngülerinin ( zellikle başlangıç ve ateşleme döngüsü) Caricom'daki entegrasyon sürecinde belirleyici olduğu ve bu noktada Neofonksiyonalizmin önemli varsayımların söz konusu bütünleşme sürecine yansıdağı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arı, T. (2010). *Uluslararası İlişkiler Teorileri:  atışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa:MKM Yayıncılık.
- Barrera, M. ve Haas, E. (1969). "The Operationalization of Some Variables Related to Regional Integration: A Research Note", *International Organization*, C.23 S.1, ss. 150-160.
- Bergmann, J. ve Niemann, A. (2013). "Theories of European Integration and their Contribution to the Study of European Foreign Policy", <https://pdfs.semanticscholar.org/3a92/c6ba0f6223d86d561b619aae0e5d7401007c.pdf>, (09.07.2019).
- Caribbean Elections. (2019). "CARICOM Single Market and Economy (CSME)", <http://www.caribbeanelections.com/education/integration/csme.asp>, (03.10.2019).
- Caricom_a Caribbean Community Secretariat. (2017). <http://www.caricom.org>, (15.09.2019).
- Caricom_b Caribbean Community Secretariat. (2017). <http://caricom.org/community/objectives/>, (15.09.2019).
- Economic Commission of Latin America and Caribbean. (2008). "Review of CARIFORUM-EU-EPA in Development Cooperation and WTO Compatability", <https://www.cepal.org/en/publications/38708-review-cariforum-eu-eпа-development-cooperation-and-wto-compatability>, (03.09.2019).

- Eilstrupp-Sangiovanni, M. (2006). *Debates on European Integration*, Houndmills: Palgrave.
- Etzioni, A. (1962). “ A Paradigm for the Study of Political Unification”, *World Politics*, C.15, S.1, ss. 44-74.
- European Commission. (2019). “Caribbean”, <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/regions/caribbean/>, (22.09.2019).
- Faber, A. (2010), “ The Further Development of Neofunctionalism Until the Early 1970s”, https://www.kuwi.europa-uni.de/de/lehrstuhl/vs/politik2/lehre/lehrarchiv/WS1011/integration_theories/Stumpf_Presentation_The_further_development_of_Neofunctionalism.pdf, (21.09.2019).
- Gehrels, F. (1960). “ The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces, 1950-1957 by Ernst B. Haas”, *Journal of Political Economy*, C.68, S.2, ss. 196-197.
- Girvan, N. (2011). “ Technification, Sweetification,Treatyfiction:Politics of the Caribbean-EU Economic Partnership Agreement”, Shalini Puri (Edt.), *The Legacy of Caribbean Radical Politics*, NewYork: Taylor and Francis, ss. 90-101.
- Haas, E. (1958). *The Uniting of Europe: Political, Aocial and Economical Forces 1950-1957*, London: Stevens & Sons Limited.
- Haas, E. (1961). "International Integration: The European and the Universal Process." *International Organization*, C.15, S.3, ss. 366-392.
- Haas, E. (1964). “Technocracy, Pluralism and New Europe”, S. Graubard (Edt.) *A New Europe?*, Boston: MA, ss. 62-88.
- Haas, E. (1970). *Beyond the Nation State*, Stanford: Standford University Press.
- Haas, E. (1975). *The Obsolescence of Regional Integration Theory*, California:University of California.
- Haas, E. ve Schmitter, P. (1964). “ Economics and Differential Patterns of Political Integration:Projections About Unity in Latin America”, *International Organization*, ss.705-737.
- Hey, J.K., (2003), *Small States in World Politics*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Kahraman, S. (2014). “Avrupa Bütünleşmesi Kuramları:1950-1970 Yılları”, Belgin Akçay ve İlke Göçmen (Edt.), *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Ankara:Seçkin Yayıncılık, ss. 71-85.
- Lewis-Ambrose, D. (2013). *Moving from Intancy to Young Adulthood: A Contemporary Review of the Development of the Virgin Islands*, Cambridge Scholars Publishing.
- Lindberg, L. N. (1963). *The Political Dynamics of European Economic Integration*, London: Stanford University Press.
- Mason, L. (1959). “The Process of Integration: A Critique of Four Recent Books on European Unification”, *The Journal Conflict Resolution*, C.3, S.2 ss. 172-181.

- Mattli, W. (2005). “Ernst Haas’s Evolving Thinking on Comparative Regional Integration: Of Virtues and Infelicities”, *Journal of Public Policy*, C.12, S.2, ss. 327-348.
- Mercan, S. (2011). “Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.10, S.1, ss. 67-83.
- Ministry of Foreign and Caricom Affairs. (2018). “The 18th Special Meeting of Heads of Government of CARICOM on the CARICOM Single Market and Economy (CSME)”, <https://foreign.gov.tt/resources/news/statement-sen-hon-paula-gopee-scoon-g-minister-foreign-caricom-affairs-media-conference-regarding-trinidad-and-tobagos-hosting-18th-special-meeting-heads-government-caricom-caricom-single-market-and-economy-csme/>, (22.09.2019).
- Moravcsik, A. (2005). ‘The European Constitutional Comprise and the Neofunctionalist Legacy’, *Journal of European Public Policy*, C.12, S.2, ss. 349-386.
- Niemann, A. (2016), “Theorising Internal Security Cooperation in the European Union: A Neofunctionalist Perspective”, https://www.researchgate.net/publication/330412606_Theorising_Internal_Security_Cooperation_in_the_European_Union_A_Neofunctionalist_Perspective (19.10.2019).
- Niemann, A. Lefkofridi, Z. ve Schmitter, P. (2018). “Neofunctionalism”, https://www.researchgate.net/publication/330494709_3_Neofunctionalism, (20.09.2019).
- Özen, Ç. (1998). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Neofonksiyonalist Teori Çerçevesinde Analizi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Master Tezi, Ankara.
- Preston, C. (1997). *Enlargement and Integration in the European Union*, London:Routledge.
- Puchala, D. (1971). “Of Blind Men and International Integration”, *Journal of Common Market Studies*, C.10, S.3, ss. 267-284.
- Revised Treaty of Chaguaramas. (2001). https://caricom.org/documents/4906-revised_treaty-text.pdf, (25.09.2019).
- Rosamond, B. (2005). “The Uniting Europe and the Foundation of EU Studies:Revisiting the Neofunctionalism of Ernst B. Haas”, *Journal of European Public Policy*, C.12, S.2, ss. 237-254.
- Schmitter, P. (1969). ‘Three Neo-Functional Hypotheses about International Integration, *International Organization*, C.23, S.1, ss. 161-166.
- Schmitter, P. (1970). “A Revised Theory of Regional Integration”, *International Organization*, C.24, S.4, ss. 836-868.
- Schmitter, P. (2004). “Neo-Neo Functionalism”, *European Integration Theory*, Oxford: Oxford University Press, ss. 45-74.
- Schmitter, P. (2005). “Ernst B. Haas and the Legacy of Neofunctionalism”, *Journal of European Public Policy*, C.12. S.2 ss. 255-272.

- Schmitter, P. ve Letkofridi, Z. (2016). “Neo-Functionalism as a Theory of Disintegration”, https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/40332/Schmitter_Lefkofridi_2016.pdf?sequence=2, (16.08.2019).
- Toprak, E. (2007). “Neofonksiyonalizmden Yapısalcılığa, Entegrasyon Kuramları Işığında Türkiye-Avrupa Birliği Uyumu”, *Ankara Avrupa Çalışma Dergisi*, C.7. S.1, ss. 69-89.
- Tranholm-Mikkelsen, J. (1991). “ Neo-Functionalism:Obstinate or Obsolete?A Reappraisal in Light of the New Dynamism of the EC”, *Millennium:Journal of International Studies*, C.20, S.1, ss. 1-21.
- Treaty of Chaguaramas. (1973). <https://caricom.org/about-caricom/who-we-are/our-governance/the-original-treaty/>, (01.09.2019).
- Weiner, A. ve Diez, T. (2009). “ Introducing the Mosaic of International Theory”, Antje Wiener ve Thomas Diez (Edt.), *European Integration Theory*, UK:Oxford University Press, ss. 1-24.
- Yapıcı, M. (2007). “ Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9. S.3, ss. 130-157.

EGE STRATEJİK ARAşTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

TÜRKİYE-ABD-RUSYA İLİŞKİLERİNDE KARADENİZ, 2000-2010*

BLACK SEA IN TURKEY-USA-RUSSIAN FEDERATION RELATIONS, 2000-2010

Ali BAŞARANⁱ

Öz

Makalenin amacı Türkiye-ABD-Rusya ilişkilerinde Karadeniz'in yeri ve önemini 2000-2010 yılları için ortaya çıkarmaktır. Türkiye-SSCB-ABD ilişkileri Karadeniz kıyılarında II. Dünya Savaşından sonra dostça değil, düşmancaydı. Yöneticiler Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına genelde savunma ve saldırı planları açısından bakmak zorunda kalmışlardı. SSCB'nin dağıtılması sonrası RF ve Türkiye yöneticileri Karadeniz ve kıyı ülkeleri haritasına barış ve refahı planlamak için baktılar. Ancak onların şüpheleri süregitti. Makalenin hipotezleri Putin (Medvedev) yönetimi döneminde Karadeniz ve çevre ülkelerinde ABD-RF sert rekabeti yaşanmıştır. RF rekabette öne geçmiş, RF'nin siyasi ve askeri yönden etkisi artmıştır. Türkiye, Yeltsin döneminde ABD'nin belirlediği politikalara yakındı. Türkiye, Putin döneminde daha ziyade kendi politikalarını belirleyip izlemiştir. Türkiye'nin kendi politikaları RF'nin Karadeniz politikaları ile daha uyumlu idi. Bu hipotezleri doğrulayan ya da yanlışlayan veriler toplanmıştır. Araştırmada odaklanan döneme ait gizli resmî belgeler meri mevzuata göre en erken 2030-2040 yılları arasında açılacaktır. Bu şartlar altında hipotezin sınanması açık kaynaklardan elde edilen bulgulara dayalıdır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz, Putin (Medvedev) dönemi, Rusya Federasyonu, Türkiye, ABD.

Abstract

The aim of the article is to determine the importance and position of the Black Sea in the relations between Turkey and USD and Russia for 2000-2010. The relationships between the Soviet Union and Turkey-US was not friendly on the coasts of the Black Sea after World War II even the relations were hostile. The era's administrators generally obliged to look at the map of the Black Sea and its coastal countries for defense or attack planning. After the dissolution of the USSR, administrators of RF's and Turkey's looked at the map of the Black Sea and coastal countries for peace and welfare planning. But their doubts carried on. The hypothesis of the article is that between the USA and RF was occurred hard competition in the era of Putin's (Medvedev's) administration. RF outstripped the USA in terms of politics and military effectiveness. The politics of Turkey was closer to USA politics in the Yeltsin era. Turkey more and more designed and conducted its politics in Putin's era. The politics of Turkey was more compatible with RF's politics in Putin's era. Verifier or falsifier data were collected from open sources to test the hypothesis. According to the valid legislation, secret

Makale Gönderim Tarihi: 16.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 20.12.2019

* II. Uluslararası Türk-Rus Dünyası Akademik Araştırmalar Kongresinde (UTRAK) - (15 – 17 Kasım 2019 / Gazi Üniversitesi - Ankara) sözlü sunulmuştur.

ⁱ Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, alibasaran3@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1870-2495

official documents will be opened the earliest between 2030 and 2040. Under the circumstances, the testing of the hypothesis is based on findings from open sources.

Keywords: Black sea, Putin's (Medvedev) era, Russian Federation, Turkey, the office of press counsellor.

1. GİRİŞ

Karadeniz çevresine ABD ve Kuzeybatı Avrupa toplumu yabancıdır. Kalıtım tarihi kaynaklarına (haplogruplara), kazıbilimine, yazılı kaynaklara, dilbilime göre Karadeniz çevresi kadimden günümüze ön Türk ve ön Slavların yurdu olmuştur. İrsî tarih araştırmacıları günümüz Türkleri ve günümüz Slavlarının genlerini R1a haplogrubunda birleştirmektedir. Kazıbilimine göre Karadeniz'in kuzeyindeki İskit ve Sarmat kurganları kalıntıları ön Türklere ve ön Slavlara işaret etmektedir. Önemli yazılı kaynaklardan Herodot'un sıkça andığı İskitler muhtemelen ön Türklerin ve ön Slavların atalarıdır. Dilbilimcilere göre Karadeniz'in çevresinde Türk ve Slav dil ailesi grubuna mensup toplumlar yaşamaktadır. Sonuç olarak ABD ve Kuzeybatı Avrupa toplumu Karadeniz'in irsî tarihine, arkeolojik tarihine, siyasi tarihine, dil tarihine yabancıdır. Karadeniz çevresi Slavların ve Türklerin kadim yurdu.

SSCB'nin Gorbaçov ve Yeltsin arasındaki mücadele sırasında dağıtılmasıⁱⁱ sonrasında 1990'lı yılların ikinci yarısında ABD Karadeniz çevresine ilişkin hedeflerini yeniden belirlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Karadeniz NATO ile Varşova paktının sınırında bir cephe deniziydi. Karadeniz ve çevresinin haritasına saldırı ve savunma planları için bakılıyordu. NATO Kuzey Atlantik için kurulmuşken zamanla bir Akdeniz ülkesini İtalya ile bir Karadeniz ülkesini Türkiye üyeliğe kabul etti. Türkiye NATO'ya girince NATO-ABD Karadeniz çevresine erişmiştir. SSCB'nin dinlenmesi ve izlenmesi ihtiyacından ABD, Türkiye'yi üyeliğe kabul etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB yöneticileri 1945'e kadar resmen dost kaldıktan sonra Gorbaçov'un son yıllarında kadar Karadeniz ve kıyısı toprakların haritasına saldırı ve savunma planları için bakmak zorunda kalmışlardır. Gorbaçov döneminde Karadeniz'in siyasi haritası değişmiş, Karadeniz'e kıyı yeni bağımsız devletleri tanımıştır. 24 Aralık 1991'de Türkiye, SSCB'nin Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde Rusya Federasyonu'nu tanımıştır. 25 Aralık 1991'de ise SSCB'nin ilk ve son başkanı Mihail Gorbaçov "görevinden ayrıldığını" bir beyanname ile halka bildirilmiş ve aynı gece Kızıl Meydandaki SSCB bayrağı indirilip yerine RF bayrağı çekilmiştir. SSCB sonrası Putin döneminin ilk 10 yılında Türkiye-ABD-RF yöneticilerinin Karadeniz'e bakışı ve uygulamaları nelerdir sorusu büyük ölçüde RF gazetelerinden Moskova Basın Müşavirliği koleksiyonuna alınan haber, yorum, telkinlerden istifade edilerek cevaplandırılmıştır.

ⁱⁱ SSCB Belovejsk andlaşması ile dağıtılmıştır. SSCB'nin dağıtılmasını Yeltsin ile Gorbaçov arasında iktidar mücadelesine bağlayanlar da vardır. "... Sovyetler'in dağılması sizde nasıl bir etki uyandırdı? Neler hissettiniz? - ... ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasına Sovyet vatandaşlarının yüzde 80'i "Hayır" demişti. Ama Yeltsin ve Gorbaçov arasında iktidar mücadelesi vardı. Yeltsin sürekli Amerikan Başkanı ile görüşüyordu. Gorbaçov'u siyasi sahneden silmek için Sovyetler Birliği'ne son vermek istedi. ..." (Solotsinskiy, 2019).

2. İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Sadece Karadeniz'i konu edinen araştırma merkezleri, enstitüler, dergiler mevcuttur. Karadeniz'e ilişkin Türkçe binlerce kitap, rapor, makale, harita, fotoğraf, kroki, belgesel vardır. Bu halde on binlerce esere bir makale eklemenin ne gereği var düşüncesi doğabilir. Bu araştırmanın gerekçesinin, farklılığının, özgünlüğünün kaynağı, Putin (Medvedev) döneminde Karadeniz'in Türkiye-ABD-RF ilişkilerindeki yeri ve öneminin TC Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği kayıtlarına göre bulunmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmaya konu Putin (Medvedev) döneminin ilk on yılına ilişkin gizli resmi belgeleri en erken 2030-2040 yıllarında açılacağından Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtları önem arz etmektedir.

2.1. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulmuş belge, kayıt incelenmesi yöntemi kullanılmıştır. Odaklanılan yıllar öncesine ilişkin araştırma soruları TC Başbakanlık Osmanlı arşivi kayıtları ve Cumhuriyet arşivi kayıtları ile diğer araştırmacıların bulgularından istifadeyle cevaplandırılmıştır. Odaklanılan yıllara ilişkin araştırma sorularının cevabı 7. Rostovskiy Per., No: 12 adresindeki Moskova Büyükelçiliğinin araştırmacılara müsaade edilen arşivlerinden, büyük ölçüde Moskova Basın Müşavirliğinin RF gazete, dergi, tv yayını, internet kaynaklı koleksiyonu kayıtlarında aranmıştır.

2.2. Çalışmanın Amacı

Türkiye-RF-ABD yönetimlerinin Karadeniz'e bakışını ve uygulamalarını 2000-2010 yılları için ortaya çıkarmaktır.

2.3. Araştırma Soruları

Amaç ile doğrudan ya da dolaylı bağlantılı aşağıdaki soruların cevabı aranmıştır:

- Türkiye'nin 2000-2010 yılları Karadeniz politikası nedir?
- RF'nin 2000-2010 yılları arası Karadeniz politikası nedir?
- ABD neden Karadeniz ve çevresini denetimine almak istemektedir?
- ABD Karadeniz ve çevresinde denetimi ele geçirmek için neler yapmıştır?

Putin döneminde (2000-2010) Türkiye-ABD-RF ilişkilerinin kesişiminde Karadeniz neyi/neleri ifade eder?

2.4. Veri Toplama

Veriler büyük ölçüde TC Moskova Büyükelçiliği bağlı birimi Basın Müşavirliği koleksiyonundan, TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, TC Dışişleri Bakanlığı "Uluslararası Antlaşmalar" veri tabanı (<http://ua.mfa.gov.tr>), Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş.'nin (BOTAŞ) kaynaklarından, Resmi Gazeteden toplanmıştır.

Basın Müşavirliği koleksiyon kayıtları hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır. Basın Müşavirliğinin makalede istifade edilen koleksiyon kayıtları 2000 ile 2010 yılları arasını kapsamakta, 1.669.554 sözcükten ve 4.178 sayfadan oluşmaktadır. Koleksiyonda 710 kez Karadeniz sözcüğü tekrarlanmaktadır. Tekrarlanan 710 Karadeniz sözcüğünün bağlamı

(önceki ve sonraki cümleler) incelenmiştir. Basın Müşavirliğinin RF vatandaşı Tataristan kökenli tercümanı Anatoliy Hayrettinov tarafından Türkçeye çevrilen haberler elektronik sistemle BYEGM'ne aktarılmıştır. BYEGM içerikleri istifade edeceği farz edilen devlet kurumlarına yönlendirmiştir. Basın Müşavirliği mensupları takibinde yarar gördükleri, Türkiye'de ilgili kurumlar personelinin bilmesinin yararlı olacağını farz ettikleri içeriği Türkçe'ye çevirmiştir. Tercüme edilen içerikler ilgili devlet kurumlarına yönlendirildiği için RF ve Türkiye yöneticilerinin Karadeniz ve çevresine ilişkin politikalarının karşılıklı yankılanmasına neden olmuştur.

Tablo 1: BYEGM Moskova Basın Müşavirliği koleksiyon verileri, 2000-2010

Yıllar	Sözcük sayısı	Sayfa sayısı	Karadeniz sözcüğü tekrarı	(Sıklık=Sözcük sayısı / Karadeniz tekrar sayısı)
2000	300994	859	102	2950,00
2001	140596	356	50	2811,00
2002	152079	382	25	6083,00
2003	166556	405	52	3203,00
2004	180324	435	68	2651,00
2005	224868	537	93	2417,00
2006	170772	416	113	1511,00
2007	130757	318	75	1743,00
2008	70032	168	35	2000,00
2009	69317	158	61	1136,00
2010	63259	144	36	1757,00
Top.	1669554	4178	710	

Kaynak: Moskova Büyükelçiliği Basın Müşavirliği haber-Yorum koleksiyonu.

Koleksiyonuna tercüme edilip, arşiv numarası verilerek kaydedilen ve bu makalede istifade edilen RF yayınlarının özelliklerini açıklamakta fayda vardır. 2000-2010 yıllarında 12 gazeteden haberler aktarılmıştır: Gazeta SNG, İzvestia, Kommersant, Komsomolskaya Pravda, Krasnaya Zvezda, Nezavisimaya Gazeta, Parlamentskaya Gazeta, Pravda, Rossiya, Rossiyskaya Gazeta, Segodnya, Vremya Novostey. Putin'in yönetiminde genelde yayıncılık (basılı, sesli, görüntülü) özelde gazete yayıncılığında özgürlükler Yeltsin dönemine göre daralmıştır. Yeltsin döneminde tercüme edilen içeriklerin (haber, yorum, telkin, vd.) yayınlandığı gazetelerin tamamına yakının sahipliği kamu, oligarhlar ya da yabancılar arasında dağılmaktaydı. Yeltsin döneminde Basın Müşavirliği mensuplarının tercüme ettiği içerik ile içeriğin yayınlandığı gazete sahibinin (kamu, özel) görüşünün, hedeflerinin çelişmediği görülmüştür. Bu nedenle Yeltsin döneminde ve Putin döneminde gazetelerin sahiplerini bilmekte fayda vardır. Gazetenin sahipliği Karadeniz'e ilişkin haberlerin sıklığını etkilenmiştir şöyle ki Yeltsin döneminde gaz nakli ile ilgili haberler daha ziyade Gazprom'un Trud ve Vek gazetelerinde yoğunlaşmıştır.

SSCB'nin son yıllarında özel gazetelere müsaade edilse de gazete ve televizyon yayıncılığında kamunun büyük payı Yeltsin döneminde süregitmiştir. Kamu kesimi Yeltsin döneminde çoğu gazetenin ya doğrudan ya da dolaylı sahibiydi. Krasnaya Zvezda gazetesi Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı'nın yayın organıydı. Rossiyskaya Gazeta hükümetin,

Parlamamentskaya Gazeta meclisin gazetesi idi. İzvestia gazetesi'nin sahibi kamu şirketi Lukoil idi. Trud ve Vek gazeteleri Gazprom'un denetimindeydi.

Bazı gazete ve televizyonların sahipleri ise oligarhlardı. Oligarh tabiri devlet kaynaklarıyla büyüyen az sayıda devasa büyüklükte Batı ile bağlantılı özel holding sahiplerini betimliyordu. Gazete, dergi, televizyon sahibi oligarhlar devlet kaynakları ile oluşup/oluşturulup büyüdüklerinden Yeltsin yönetimine yakındılar. Oligarhlar devlet kaynaklarını (ucuz ya da negatif faizli kredi, özelleştirilen tesisler, haklar, imtiyazlar vb.) yutarak ve emerek büyüdükleri için başkan Yeltsin'i gazeteleri ve televizyonları vasıtasıyla destekliyorlardı. Etkili bazı gazetelerin sahibi oligarhları anmakta fayda vardır. Nezavisimaya Gazeta oligarh Boris Berezovsky'nin denetimi altındaydı. Kommersant Daily Vladimir Yakovlev tarafından kuruldu, Eylül 1992'de yayınlanmaya başladı, Oligarh Boris Berezovsky tarafından satın alındı. Segodnya gazetesi Most Bank kurucusu oligarh Viladimir Gusinskiy tarafından kontrol ediliyordu (Tanrısever, 2005, s. 160-163).

Yeltsin dönemi ile Putin döneminde basın özgürlüğüne de işaret etmek gerekir. Putin döneminde merkezileşme ve güçlü devlet politikasının ana temalarından biri de "kanun diktatörlüğü"dür (diktatura zakona). "Kanun diktatörlüğü" kavramı, 2000 yılı başkanlık seçimi kampanyasında Putin'in sıklıkla kullandığı bir söylemdir (Politkovskaja'dan aktaran Taştan, 2002, s. 101). Vladimir Putin'in başkanlığı ile birlikte medya ve yönetim arasındaki gerilim "medyaya haddi bildirilerek" azalmıştır (Gül ve Yavuz, 2015, s. 191). Putin'in 2000'de göreve başlamasıyla devlet ilk olarak muhalif görüşlü televizyon kanalı NTV'yi hizaya çekmiştir. NTV o günden bu yana Gazprom-Media Holding'in bir parçası" olmuştur (<https://www.eurotopics.net>).

Rusya Federasyonu-Türkiye ilişkilerinin önemli bir belge kaynağı Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşividir ancak tasnif işlemleri sonuçlandırılmadığından belgelere erişilememektedir. Diğer önemli veri kaynağı TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi kayıtlarıdır. Osmanlı arşivlerinde 04 Ekim 2016 tarihi itibarı ile başlığında Karadeniz'i içeren yazılı ve görsel (harita, plan, proje, kroki, vd.) 2.029 belge olduğu görülmüştür. Cumhuriyet arşivinde ise başlığında Karadeniz'i içeren 393 belge olduğu görülmüştür. Karadeniz'e ilişkin belge sayısının yüksek olmasının bir anlamı olsa gerektir.

2.5. Geçerlik ve güvenirlik

Geçerlik ve güvenirlik makul düzeyde sağlanmıştır. Araştırma betimsel geçerlik (descriptive validity), yorumlayıcı geçerlik (interpretive validity), kuramsal geçerlik-iç geçerlik (theoretical validity), genellenebilir geçerlik (generalizability validity), değerlendirmeci geçerlik (evaluative validity) ölçütlerinin farkında olunarak yürütülmüştür.

3. BULGULAR

Basın Müşavirliği koleksiyonu kayıtlarından elde edilen bulgular, araştırmada yanıtı aranan soruların cevabına yönelik olarak başlıklar halinde sunulmuştur. Bulgulara ve bulguların yorumuna geçmeden önce anılması gereken SSCB sonrası Karadeniz'e sahildar devlet

sayısının değiştiği ve Türkiye'nin RF'nin bağımsızlığını tanımasıyla Karadeniz'in Türkiye ile SSCB arası ilişkilerden çıkıp Türkiye-RF ilişkilerinin konusu olduğudur. RF'nin, SSCB'nin devam eden devleti olduğu iddiasını Türkiye reddetmediği için Karadeniz'e dair SSCB devri andlaşmaları geçerliliğini sürdürmüştür.

SSCB sonrası Karadeniz belirsizliklere, istikrarsızlıklara, işbirliği arayışlarına konu olmuştur. Yeni bağımsız devletlerin geleceği, SSCB'nin Karadeniz donanmasının bölüşümü, Kırım'ın geleceği, Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya üyelik talebi, Karadeniz çevresinde SSCB limanlarının geleceği, Hazar petrolünün nakli Yeltsin ve Putin döneminde Karadeniz'e ilişkin önemli konu başlıklarını oluşturmuştur. ABD'nin Karadeniz politikaları tüm bu konu başlıklarını doğrudan etkilemiştir.

3.1. SSCB Sonrası Türkiye'nin Karadeniz politikası

Türkiye ile Rusya'nın karadan sınır komşuluğu sona ermiştir. Rusya ile Türkiye yüzyıllar sonra ilk kez sadece Karadeniz'den deniz komşusu olarak kalmışlardır. Rusya İmparatorluğu'nun karadan saldırıları Karadeniz'in doğusundan ve batısından gelmişken SSCB sonrası Türkiye ile RF arasına Karadeniz'in doğusunda bağımsız Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan girmiştir. Karadeniz'in batısında SSCB döneminde karadan sınırdaş olunmasa da Bulgaristan ve Romanya hasım doğu bloğunda, SSCB'nin himayesindeydi. SSCB sonrası Bulgaristan ve Romanya Moskova'nın himayesinden kurtulduğundan karadan Karadeniz'in batısından RF'nin İstanbul'a erişme imkânı azalmıştır. SSCB sonrası Türkiye Karadeniz'e en uzun sahildevlet olarak belirmiştir. Bu yeni şartlar altında Türkiye'nin Karadeniz politikası oluşturulmuştur.

SSCB sonrası Karadeniz çevresinde bağımsız devlet sayısı artmıştır. Karadeniz sahilinde 1991'de bağımsız Ukrayna, RF, Gürcistan doğmuştur. Türkiye bağımsız devletleri ilk tanıyıp, bağımsızlıklarının sürdürülmesinden yana politikalar izlemiştir. Karadeniz'e sahil ya da yakınındaki (Moldova, Azerbaycan vd.) bağımsız devletleri desteklemiştir. Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya katılımını desteklemiştir. Türkiye, NATO'nun "açık kapı" politikasını başından beri desteklemiştir. "Bu bağlamda Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Slovenya, Slovakya, Estonya, Litvanya ve Letonya'nın 2004'te, Hırvatistan ve Arnavutluk'un ise 2009'da NATO'ya katılmalarını memnuniyetle karşılamıştır." (<http://www.mfa.gov.tr>). Türkiye yeni üyelerin katılımını desteklerken ve memnuniyetle karşılarken RF yıllar geçtikçe daha çok tedirgin, şüpheli olmuştur. Çünkü NATO'nun hem Baltık Denizi hem Adriyatik Denizi hem de Karadeniz'e sahili genişlemiştir. 2004'de Kaliningrad NATO üyeleri ile çevrelenmiştir. Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya katılımı halinde RF Karadeniz'de doğusundan ve batısından NATO üyeleri le çevrilecekti.

Türkiye ile RF Karadeniz havzasında rekabet ya da işbirliği seçenekleriyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye Karadeniz sahili devletlerle her alanda mümkün olduğunca rekabet ya da tahakküm yerine işbirliği politikası izlemiştir. Türkiye, Karadeniz sahili ve yakınındaki ülkelerle iktisadi ilişkilerin artırılması ve kurumsallaştırılmasına yönelik Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatının işlevinin artırılmasına çabalamıştır. Karadeniz sahillerinin barış ve refah kıyıları olmasını hedeflemiştir. Karadeniz'i çevreleyen karayolu yanında limanlar, deniz yollarıyla ülkelerin, şehirlerin birbirine bağlanmasını hedeflemiştir. Sadece

iktisadi değil diğer alanlarda işbirliğinden yana olmuştur. Türkiye, Karadeniz sahili ülkelerin Karadeniz’de arama ve kurtarma faaliyetlerini Bleackseafor çerçevesinde işbirliğiyle yürütmesine yönelmiştir. Türkiye ortak tatbikatlar yapmış, deniz kuvvetlerinden yetkililerin bir araya gelmesini teşvik etmiştir. Karadeniz’in kirletilmemesi için çabalamıştır.

Türkiye, Karadeniz çevresindeki ülkelerde SSCB’nin tahakkümünün RF’nca sürdürülmemesi için çabalamış aynı çabayı Hazar Denizi çevresi ülkelerde de göstermiştir. Türkiye, Hazar petrol ve gazına erişimde RF’nin aracılığını, tesirini azaltmaya çabalamıştır. Türkiye, Hazar Denizi ve çevresi ülkelerin petrol ve doğal gazının Türkiye’de tüketilmesi ya da borularla başka ülkelere nakli için uğraşmıştır. Türkiye, Karadeniz’in altından boru hatları ya da elektrik kablolarıyla enerji teminine çabalamıştır.

Türkiye, SSCB’nin Karadeniz’deki eski rolünü RF’nin hem ABD’nin almamasına gayret etmiştir. ABD’nin Karadeniz’e nüfuzu politikasına temkinli yaklaşmıştır. Türkiye, Karadeniz sahili ülkelerinden Bulgaristan ve Romanya’nın NATO’ya üyeliğini desteklerken ABD’nin Ukrayna ve Gürcistan’ı NATO’ya katma çabalarına mesafeli durmuştur. Türkiye, Ukrayna’nın olası NATO’ya üyeliğini desteklemiş ancak öne çıkmamış, Ukrayna’nın Avrupa-Atlantik yapılarıyla bütünleşmesine ve NATO ile yakın ilişkiler geliştirmesine verdiği desteği sürdürmüştür. Türkiye, Ukrayna’nın NATO ile ortaklık ilişkilerini mevcut mekanizmalar çerçevesinde geliştirmesinin Karadeniz’de ve uluslararası istikrara önemli katkıları olacağına inanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr>).

Türkiye yabancıların (ABD) güvenlik teminine, Karadeniz’in güvenliğinin ABD ile paylaşılmasına karşı olmuştur. Güvenliğin Karadeniz ülkelerince sağlanması politikası gütmüştür. Türkiye, ABD’nin Karadeniz’e siyasi ve askeri nüfuz çabalarını 2000’li yıllarda desteklememiştir. Türkiye, ABD’nin Karadeniz’de üs edinme, Montrö andlaşması hilafına savaş gemilerini sokma, Montrö andlaşmasını değiştirme çabalarına ve Gürcistan-RF savaşına müdahale planına taraftar olmamıştır. Türkiye, ABD’nin Irak’ı işgaline karadan geçit vermediği gibi ABD’nin Karadeniz’e girişine de denizden geçit vermemiştir.

3.2. RF’nin Karadeniz politikası

RF’nin ne ve nereye ait olduğu ile RF’nin Karadeniz politikası ilişkilidir. Kişi ya da ülke olarak kim/ne olduğunuz, kendinizi/ülkenizi nasıl tanımladığınız ne yapacağınızı/yapılacağını, dış politikanızı belirler. İzafeten RF dış politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında RF’nin batıya mı ait ya da kendine özgü mü olduğu önem kazanmıştır. RF’nin ilk dışişleri bakanı yeni Batıcı Andrey Kozyrev RF’nu batılı normal bir devlete dönüştürmeye çabalamıştır. Kozyrev’den sonra Yevgeni Primakov ile Avrasyacı yöneticilerin RF dış politikasında tesiri artmış ve Putin döneminde tamamen dış politikayı yönlendirmeye başlamışlardır. Avrasyacılar’ın Rusya’nın ne ve Rusların kim olduklarına dair tarifleri farklıydı. Yeni Avrasyacılar, Rusluğu, Doğu-Slav ve Tatar-Moğol halklarının ve geleneklerinin karışımı olarak algıladılar. RF’nu ise bir Avrasya ülkesi olarak tanımladılar. Bu tarife göre RF’nin Karadeniz politikası değişmiştir. RF’nin ilk yıllarında RF’nin Karadeniz çevresinde tesiri oldukça azalmıştı. Avrasyacılar Karadeniz ve çevresinde RF’nin etkinliğinin korunması hatta arttırılması taraftarıydılar.

Yeni Avrasyacılar NATO'nun ilerlemesine, Karadeniz'e ulaşmasına karşıydılar. 2000-2010 yıllarında RF'nin politikası, ABD-AB-NATO tarafından tehdit edildiğini değerlendirdiği Karadeniz çevresindeki RF menfaatlerini korumak olarak özetlenebilir. Karadeniz çevresinde ABD-RF mücadelesi NATO'nun genişlemesi, ABD'nin üsler edinme çabasıyla sınırlı kalmamış, hidrokarbon hususunda da yaşanmıştır. RF, Karadeniz dibinden ya da üzerinden Hazar Denizi çevresi ülkelerin petrol ve doğal gazını nakletmeye çok önem vermiş, Mavi Akım boru hattı ile Türkiye'ye doğal gaz teslimine başlamıştır.

Bulgaristan ve Romanya'nın NATO'ya katılımı ile Gürcistan ve Ukrayna'nın olası üyeliği ABD-RF görüş ayrılığı arttırmıştır. SSCB sonrasında Karadeniz'in doğusunda sığ kıyılar RF'ye kalmıştır. RF SSCB Karadeniz filosunun paylaşımı ve filonun üslenmesi sorunu ile karşılaşmıştır. 1997'de Ukrayna ile varılan andlaşmayla RF'nin 20 yıl Sivastopol üssünü kullanmasına müsaade edilmişse de 2000'li yıllarda Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya katılımı ihtimali RF'nin Karadeniz donanmasının Sivastopol'u tahliyesi olasılığını kuvvetlendirmiştir. Ancak Rusya'nın Karadeniz kıyıları Sivastopol'ü ikame edemezdi. RF Karadeniz donanmasına ait iki gemi 2002'de Novorossiysk yakınlarındaki fırtınada batmıştır (Muhin, 2003). Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya katılımı durumunda Karadeniz sahilinde NATO dışında sadece RF kalacaktı. Bunun RF için deniz kuvvetleri bakımından anlamı düşündürücüydü.

RF, NATO vasıtasıyla ABD'nin Karadeniz sahillerine erişmesine karşıydı. Ocak 2004'te Mikhail Saakashvili'nin iktidara getirilmesinden sonra Gürcistan'da ABD nüfuzu çok artmıştır. “ABD'nin yanı sıra NATO ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütlerin Gürcistan'la geliştirdiği sıcak ilişkiler de Rusya'yı rahatsız etmekteydi.” (Karabulut, 2011, s. 192). Eylül 2006'da RF Karadeniz'de tatbikata başlamıştı. Igor İvanov, 30 Eylül'de Gürcistan'ın protestolarına rağmen tatbikatı durdurma niyetlerinin bulunmadığını bildirmiştir. Bakan, “... Hangi askeri birliklerimizi Rusya'nın neresinde kullandığımızı kimseye bildirmeye gerek görmüyorum” demiştir. FSB Başkanı Nikolay Patruşev'e göre ise Gürcistan yönetimi Gürcü-Abhaz ve Gürcü-Güney Oset ihtilaf bölgelerinde durumu sürekli gerginleştiriyordu (Solovyov ve Norikov, 2006). RF tatbikat sonrası Şubat 2007'de NATO'yu suçlamıştır. Putin, 10 Şubat 2007'deki 43'ncü Münih Güvenlik Konferansı'nda NATO'nun kime karşı genişlediğini sormuş, 17 Mayıs 1990'da NATO Genel Sekreteri Woerner'ın Brüksel'de NATO ordusunun Almanya'dan ileri yerleşmeyeceğini söyleyerek SSCB'ne kati güvenlik garantisi verdiğini hatırlatıp, NATO'nun taahhütlerini yerine getirmediğinden şikâyet etmiştir. 08 Ağustos 2008'de başlayan Gürcistan-Rusya savaşından önce, Mart 2008'de Alla A. Yazkova ABD ve NATO'nun Karadeniz'e girmek için fırsat gözlediğini ve Karadeniz'de güç dengesini değiştirmek için Rusya ile karşı karşıya geldiği görüşündeydi (Yazkova, 2008, s. 92). Alla A. Yazkova'ya göre Rusya'nın, Karadeniz'deki donanmasının varlığı büyük önem kazanmaktaydı. RF Karadeniz Donanmasının 2017'den sonra Sivastopol'da kalıp kalmayacağı Mayıs 2007'de belli değildi (Yazkova, 2007). Ukrayna'nın NATO'ya olası katılımı RF'nin Sivastopol deniz üssünü terk etmesinin en önemli etkeni olacaktı. RF'de 2006'da Ukrayna'nın ileride NATO'ya katılımı öngörülüyordu. Viktor Miasnikov'a göre Sivastopol deniz üssünün kira süresi RF-Ukrayna andlaşmasına göre 2017'de sona erecek, RF Karadeniz Donanması Sivastopol'ü muhtemelen terk edecekti. Zira,

Ukrayna'nın yönetiminde hangi güçler, parti bulunursa bulunsun Ukrayna yönetiminin rotası NATO'yla bütünleşme yönündeydi (Miyasnikov, 2006). Rusya, Ağustos 2008'de Gürcistan'a saldırarak NATO'ya katılmayı hedefleyen Ukrayna'ya göz dağı vermiştir (Karabulut, 2011, s. 198).

3.3. ABD, NATO'nun Karadeniz'e İlişkin Politikası ve Uygulaması

ABD'nin Karadeniz politikasının belirlenmesinde “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi” ekibi etkili olmuşken uygulamaya AB ve NATO katılmış, Türkiye genelde projenin karşısında yer almıştır. Bulgaristan ve Romanya ABD projenin uygulanmasıyla NATO'ya dahil olurken Gürcistan ve Ukrayna, RF'nin askeri müdahale de dahil önlemleriyle NATO'ya üye olamamış, başka bir anlatımla NATO ülkeleri Gürcistan ve Ukrayna'yı üye kabul edememiştir. RF Karadeniz sahillerinin NATO üyeleriyle çevrelenmesinin kime karşı olduğunu hem kendine hem de NATO üyelerine sormuş, bu soruya kendi yanıtına göre Gürcistan ve Ukrayna'nın NATO'ya katılımını engellemiştir. RF ayrıca SSCB'ne verilen NATO'nun Almanya'nın doğusuna geçmeyeceği taahhüdünün neden çiğnendiğini sorgulamıştır.

3.3.1. ABD'nin Yeni Karadeniz Politikasının Belirlenmesi ve Uygulanması

1990'lı yılların ortasından itibaren ABD yönetiminde ABD'nin dünyaya hükmetmesini planlayan ekip etkisini arttırmış, bu ekip Karadeniz'i kontrol etmeyi planlamıştır. 1997'de “Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi”ni hazırlayan ekip Karadeniz bölgesinin ABD'nin kontrolüne alınması gereğine işaret etmiştir. Buna göre Karadeniz'e nüfuz edilerek RF'nin “zayıf noktası” Kuzey Kafkasya'yı kontrol etmek mümkün olacaktı. Ekip Karadeniz'e ve Kafkasya'ya Orta Doğu'ya açılan koridor gözüyle bakıyordu (Gorupay, 2007).

ABD'nde 1997'de ifade edilen görüşler Türkiye'de 1999'da tekrarlanmıştır. Amerikan politikasının esasları, AGİT zirvesi sırasında, 1999'da İstanbul'da ABD Dışişleri Bakanlığınca yayımlanan bildiride ifade edilmiştir. Rusya'ya karşı ABD ve Türkiye'nin konumlarının güçlendirilmesi gereği vurgulanmıştır. 11 Eylül 2001'den sonra ABD Kongresinde Güney Kafkasya ile Karadeniz bölgesi ülkelerinin bağımsızlıklarını desteklemenin Amerikan stratejik çıkarlarına uygun olduğu vurgulanmıştır. 2000'li yılların başında Hazar bölgesinde üretilen petrolün Rusya ve İran toprakları üzerinden naklinin sınırlandırılıp büyük bölümünün Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattıyla nakline yönelik diplomatik çabaları ve yatırımları arttırmanın önemine işaret edilmiştir. Buna paralel olarak, BTC boru hattının güvenliği için NATO'nun Güney Kafkasya'ya sızma politikası teşvik edilmiştir. Karadeniz'de güvenlik tedbirleri çerçevesinde, NATO üyesi ülkeler Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'a, ayrıca Gürcistan ve Ukrayna'ya dayalı olarak, bölgede NATO'nun “Aktif Çaba” adlı antiterör programının uygulanması öngörülmüştür (Yazkova, 2007).

ABD'nin Karadeniz'i kontrol planının bir parçası da askeri varlığını arttırmaktır. Pentagon, NATO'nun 2001'den sonra Akdeniz'de gerçekleştirdiği “Aktif Girişim” adlı operasyonunu Karadeniz'e yaymak istiyordu. Bulgaristan, Romanya, Gürcistan ve Ukrayna bu plana destek vermiş; Türkiye ve RF ise kesin bir şekilde karşı tutum almıştır. Türkiye'nin, kendine göre bir takım hukuki ve stratejik gerekçeleri bulunuyor. En önemlisi Montrö Andlaşmasına

uyulmasını istiyordu. Ankara, ABD'nin ısrar etmesi sonucunda Montrö Andlaşmasının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği konusunun gündeme gelmesinden tedirgindi. Anna Sokolovskaya'ya göre, Irak işgalinden sonra Türkiye ve ABD arasındaki ilişkiler önemli derecede değişikliğe uğramıştı. Batı'nın eski müttefiki olan Türkiye, giderek hem ABD'den hem de NATO'dan uzaklaşıyordu. Bu arada, Washington, açıkça "Kürt kartını" oynamaya başlamıştı. Haziran 2007'de birçok Türk politikacı, ülke yönetimini Batı'yla ilişkiler yerine, Rusya ve Karadeniz bölgesine yakın bulunan BDT ülkeleriyle işbirliğine yönelme çağrısında bulunuyordu. Oleg Gorupay'a göre ABD bu çağrılar göz önünde bulundurmamak zorundaydı. Çünkü, Washington'un Türkiye'yi müttefik olarak kaybetmesi durumunda bölgedeki bütün stratejisi suya düşecekti (Gorupay, 2007).

ABD'nin yerküreye hükmetme planlarının bir parçası olarak NATO ve AB ile işbirliği halinde Karadeniz'i kontrol etme girişimlerine RF karşı durmuştur. Başkan Bush Nisan 2002'de NATO'nun "Baltık'tan Karadeniz'e kadar" yayılmasını planladığını açıkladıktan sonra RF Dışişleri Bakanı İgor İvanov doğuya genişlemenin "yanlış yöne giden bir yol" olduğunu ifade etmiştir (ITAR-Tass, 2002). Bush'un planlarına uygun olarak Nisan 2003'te Şevardnadze'nin Ukrayna ziyareti öncesinde NATO'ya entegrasyon konusunun ele alınacağı bildirilmiştir. Gürcistan ve Ukrayna yönetimleri Kuzey Atlantik İttifakı'nın tam üyesi olmak isteklerini resmen açıklamışlardır (Gordienk, 2003). Bush'un Nisan 2002'deki açıklamasından 2 yıl sonra 29 Mart 2004'te Bulgaristan ve Romanya NATO'ya, 2007'de ise AB'ye üye kabul edilmişlerdir.

Bush ve Obama Karadeniz'i NATO üyeleri ile çevrelemeye çabalarken RF yönetimi buna karşı çıkmıştır. 2003'te "renkli devrimler" dönemi başlamıştır. ABD destekli Gürcistan ve Ukrayna'daki devrimler sonrası Karadeniz çevresinde ABD'nin nüfuzu artmıştır. Gürcistan'da "Kadife (Gül) devrimi" olarak adlandırılan süreçle ABD tarafından (yönetim, gizli servis, basın, düşünce kuruluşları, akademi) göreve getirilen Saakaşvili yönetimi NATO üyeliğini Gürcistan'ın dış politika önceliklerinden biri olarak belirlemiştir. İstanbul Zirvesi'yle NATO'nun Kafkasya'ya odaklanmasının ardından Gürcistan Kasım 2004'te NATO'yla Bireysel Ortaklık Eylem Planı'nı geliştiren ilk ülke olmuştur. Eylül 2006'da NATO'nun "Yoğunlaştırılmış Diyalog" kararıyla üyeliğe aday ülke konumuna geçirilmiştir. Ukrayna'da ise, ABD ve AB destekli 2004'teki "Turuncu devrim" sonrası Viktor Yuşçenko'nun Devlet Başkanı seçilmesinin ardından, Yuliya Timoşenka'nın Başbakanlığında kurulan hükümetin tercihinin Batı'dan yana kullanmasıyla NATO'ya katılım, dış politikanın öncelikli hedefi haline gelmiştir. Öyle ki, 22 Şubat 2005'te Yuşçenko, "çok yönlü dış politika çizgisinin artık geçmişte kaldı"ğını belirterek, ülkesinin "yönünün Batı olacağını" ve nihai hedefin "Avrupa ve NATO'ya entegrasyon olduğunu" vurgulamıştır. Aynı yıl Nisan'da gerçekleştirilen NATO Ukrayna Komisyonu Dışişleri Bakanları toplantısında Ukrayna "Yoğunlaştırılmış Diyalog"a davet edilmiştir (Canar, 2012, s. 63).

Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi kapsamında 1990'lı yılların ikinci yarısında şekillendirilen ABD'nin Karadeniz politikası 2000'li yılların ortasına kadar ilmek ilmek örülmüştür. Ocak 2006'da Bükreş'te "Karadeniz Bölgesi İçin Avrupa-Atlantik Stratejisi" adlı belge tanıtılmıştır. Bundan önce Romanya ve Bulgaristan ile Irak'taki askeri birliklerle bağlantı için Köstence ve Burgaz bölgelerinde Amerikan deniz üslerinin kurulmasına ilişkin andlaşmalar imzalanmıştır.

Burgaz-Dedeoğlu ve Köstence-Triest petrol boru hatları projelerinin başlangıç noktaları olan Köstence ve Burgaz'da, deniz üslerini konuşlandırma planları bir rastlantı değildir. ABD, Sivastopol ve Trabzon'da deniz üsleri konuşlandırmak için zemin yoklamıştır. Deniz üslerinin konuşlandırılmasının gerekçelerinden biri; bölgede Pridnestrovye, Abhazya, Güney Osetya ve Yukarı Karabağ gibi, çözümleri askıya alınan ve bölgedeki durumu güçleştiren ihtilaf odaklarının bulunmasıdır (Yazkova, 2007).

ABD'nin desteğiyle AB Karadeniz'e yönelmiştir. 1 Ocak 2007'de Bulgaristan ve Romanya'nın AB'ne katılımıyla AB Karadeniz kıyılarına ulaştırılmıştır. Mart 2007'de Berlin'de, "Avrupa Birliği ve Karadeniz İşbirliği" konferansı düzenlenmiştir. Konferans'ta, güvenlik, ekonomi, ulaşım, ticaret, yatırımlar vb. konular ele alınmıştır. Konferansın son günü AB, Gürcistan topraklarındaki ihtilafların çözümü planını sunmuştur. Plan, daha önce Abhazya, Güney Osetya, Moskova ve Tiflis'i ziyaret eden AB'nin Güney Kafkasya Özel Temsilcisi tarafından hazırlanmıştır. Planda RF ve Abhazya'nın kabulü halinde Abhazya'da AB barış gücünün konuşlandırılmasını öngörülmüştür. RF, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan "Karadeniz'de Ortak Eylemler" programına destek vermemiştir (Yazkova, 2007).

ABD'nin Karadeniz politikasının uygulamasında AB ve NATO önem arz etmiştir. ABD Karadeniz ülkelerinin NATO'ya ve AB'ne üye olmalarına çabalamıştır. SSCB sonrası AB'nin ve NATO'nun genişleme dalgaları peşi sıra gelmiştir. Bulgaristan ve Romanya'nın AB ve NATO üyeliklerinin tarihlerine bakılabilir. AB, NATO ve ABD birlikte Karadeniz'de RF ile karşı karşıya kalmıştır. NATO-RF ilişkileri ilerleyerek gerileyerek RF'nin Gürcistan'ı işgaline kadar süre gitmiştir.

3.3.2. RF'nin Gürcistan'ı İşgaline Kadar RF-NATO İlişkileri

NATO, Doğu Avrupa ve Baltık Denizi ile Karadeniz'e erişirken NATO-RF ilişkileri ağır aksak süregitmştir. RF-NATO ilişkileri kurumsallaştırılmaya çabalanmış birkaç formül denenmiştir. SSCB sonrası RF'de Yeni Batıcıların etkin olduğu Yeltsin'in ilk döneminde NATO ile işbirliği konseyi ve ortaklık denenmiştir. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, Yeltsin döneminde NATO-RF-Türkiye ilişkilerine bir başlangıç oluşturması açısından önem arz etmiştir. SSCB'nin son günlerinde Kasım 1991'deki Roma Zirvesi'nde, Orta ve Doğu Avrupa'da yeni ortaklar edinilmesi için Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. SSCB sonrası Barış İçin Ortaklık denense de RF, BDT sınırları dahilinde barışı sağlama görevinin kesinlikle RF'ye bırakılmasını istemiştir. Kozırev, NATO karargâhında, 22 Haziran 1994'te BİO Çerçeve Belgesini imzalamıştır. Çerçeve Belgesi, RF'nin NATO üyeliğinin mümkün olmayacağını ortaya çıkmasıyla, RF'nin NATO ile işbirliği arzusunun ihmal edilmemesi için bulunan bir çözümdür. Paris'te 27 Mayıs 1997'de "Kuzey Atlantik Paketi ile RF Arasında Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenlik Hakkında Temel Andlaşma" imzalanmıştır. Andlaşmada yer alan "NATO ile RF'nin birbirine artık düşman olarak bakmadıkları, tek bir bütün olan özgür, istikrarlı, barışçı ve bölünmemiş bir Avrupa'yı oluşturma konusunda kararlı oldukları hükmü" özel önem taşıyordu. NATO'nun Kosova'ya müdahalesi, 1999'da RF'nin NATO-Rusya Daimi Ortak Konseyi (DOK) işbirliğini askıya almasına neden olmuştur. 11 Eylül saldırıları sonrasında gelişen yeni işbirliği anlayışı çerçevesinde, 2002'de NATO-RF Zirvesinde kabul edilen "Roma Bildirisi"yle NATO-Rusya Konseyi (NRC) kurulmuştur.

NRC'nin amacı siyasi diyalog ve pratik işbirliği sağlanmasıdır. NATO-RF ilişkilerinde 2008 yılındaki Gürcistan krizinin ardından yaşanan olumsuz dönem, 4 Aralık 2009 günü gerçekleştirilen NATO-RF Konseyinde alınan ve Bakanlar düzeyindeki diyalog ve işbirliğini resmen yeniden başlatan kararlarla sona ermiştir (<http://www.mfa.gov.tr>).

Yeni Batıcılar ve Yeni Avrasyacılar NATO'nun doğuya genişlemesini farklı değerlendirmişlerdir. Yeni Batıcılar, NATO'nun genişlemesine genelde olumlu yaklaşırken Yeni Avrasyacılar karşı çıkmışlardır. Sergei Blagovolin, Doğu Avrupa ülkelerinin NATO'ya katılması sonrasında bu ülkelerin RF'ye karşı korkularının ve düşmanlıklarının azalacağını bunun sonucunda RF ile sağlıklı ilişkiler kurabileceklerini iddia etmiştir. Ancak Batı'nın beklentileri karşılamaması RF'de hayal kırıklığı ve öfkeyi doğurmuştur. Yeni Batıcılığın RF'de zayıflamasının birkaç nedeni vardır. İlk RF'nin sorunlarına Batı'nın siyasi ve iktisadi desteğinin beklenen seviyeye ulaşmaması sayılabilir. NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişleme sürecini RF'ye rağmen yürütmesi başka bir nedendir. Batı'nın SSCB'ne ilişkin düşman algılamasını RF'ye temkin ve şüphe şekline tahvili bir diğer sebeptir. RF'de Yeni Batıcı politikalarından ayrılışın en büyük işareti Kozyrev'in yerine Ocak 1996'da Yeni Avrasyacı Primakov'un atanması kabul edilebilir. Primakov NATO'nun genişlemesine karşı çıkmıştır. RF, Gürcistan ve Azerbaycan'ın NATO ile sürdürdükleri BİÖ sürecinden rahatsızlık duymuştur.

RF askerî bürokrasisi NATO'nun Doğu Avrupa'ya genişleme sürecini olumsuz görmüştür. Aleksandr Lebed, Avrupa ülkelerini, NATO'nun doğuya genişlemesi durumunda iktisadi yaptırımlarla ve füzelerle tehdit etmiştir. Lebed, paslı da olsalar Sovyet füzelerinin savaşa hazır olduklarını söylemiştir. Lebed, NATO'nun asıl amacının, RF'ndaki ve eski Sovyet Cumhuriyetlerindeki doğal kaynakları denetimine almak olduğunu iddia etmiştir. Lebed'in açıklamalarına karşın NATO ile ilişkiler sürmüştür. Yaz 2003'te Karadeniz'de NATO ortak tatbikatı yapılmıştır (Muhin, 2003).

3.3.3. ABD'nin Karadeniz Planlarında Türkiye'nin Yeri ve Rolü

ABD planlarının tatbikinde Türkiye'den istifade etmenin yollarını aramıştır. RF tarafında (yönetim, gizli servis, basın, düşünce kuruluşları, akademi) 2000'li yılların başında ABD'nin dağıtılan SSCB coğrafyasında ve Karadeniz çevresinde Türkiye'ye görev verdiğine dair şüphelenmiştir. Türkiye'nin RF'ye hasım politika izlediği değerlendirilmiştir. Bu politikanın arkasında Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'na özlem ve Batının Türkiye'ye yüklediği görevler aranmıştır. SSCB-ABD rekabeti yaşandığı yıllarda SSCB tarafınca (yönetim, gizli servis, basın, düşünce kuruluşları, akademi) Türkiye'nin görüntüsü NATO'nun ikinci dereceden üyesi, NATO'nun güney kanadı şeklindeydi. SSCB sonrasında ABD hem İslam hem de Pantürkist dünyada verdiği görevleri üstlenmesini Türkiye'den istemiştir. RF tarafında Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'da, RF'nin içindeki faaliyetleri ABD'nin verdiği görevin ifası olarak kabullenilmiştir. RF tarafına göre Türkiye'nin militanları finanse etmesi, onlara modern elektronik ekipman sağlaması, cami ve dini merkezler inşa etmesi, Türk liseleri açması, “ders” kitapları basması, Kırım'da Misket Türkleri için evler yapması ve Karadeniz'e yeni gemiler indirmesi için yeterli parası yoktu. Türkiye'nin Karadeniz Ekonomik İşbirliği girişimi için de parası yoktu, 1994 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenterler

Asamblesi kurulmuş en büyük ödeneği, 2 milyon USD Türkiye sağlamıştı. Üstelik, yalnızca kendi payını değil, Azerbaycan'a düşen ödeneği de yatırmıştı. Türkiye daha sonraki yıllarda Gürcistan için de para ödemişti. RF tarafına göre Türkiye kendi parasını harcamıyor, paralar, Washington'dan geliyordu (Spiridonova, 2001).

RF tarafına göre NATO Türkiye'ye daima Karadeniz'de, Kafkasya'da sağlam bir dayanağı gözüyle bakmıştır. ABD'nin planlarında Türkiye'ye rol verdiğine dair şüpheler yanında Türkiye'nin kendi planlarını icra ettiğinden de şüphelenilmiştir. RF tarafına göre SSCB'nin dağıtılmasıyla yeni jeopolitik durumun oluşumuyla Türkiye'nin büyük devlet olma ihtirasları kabarmıştır. Türkiye yöneticileri SSCB sonrası doğan jeopolitik fırsattan azami derecede yararlanmayı amaçlamışlardır. 2000'li yılların ilk yarısında RF'de Türkiye-RF karşılaştırması yapılmıştır. 2003'te Vadim Markuşin'e göre Türkiye ikinci planda (NATO'nun ikinci dereceden üyesi) bir ülke konumundayken 1990'lı yılların başlarında ekonomi, politika ve kültür alanlarında elde ettiği başarılar sayesinde, güçlü rakibiyle (RF) yarışmayı göze alabilecek ve bazen RF'ye kendi şartlarını empoze edebilecek bir devlete dönüşmüştür. Markuşin'e göre Türkiye yöneticilerinin ihtiraslarının kaynağı Karadeniz çevresinde başta petrol ve doğalgaz olmak üzere muazzam doğal kaynaklarının bulunmasıydı. Hazar'a sahil devletlerin dünya pazarıyla ilişkileri tümüyle komşularının üzerinden petrol ve gaz nakline bağlıydı. Türkiye, petrol vanasının başına geçerek bu imkândan yararlanmaya niyetliydi. Türkiye diğer yönlerde de faaldi. Örneğin, Ukrayna ile sıkı askeri ilişkiler kurmuştu. RF-Ukrayna çekişmelerinden yararlanıyordu. İlginç olarak 2003'te Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki askeri varlığı sürekli artarken, Türkiye temsilcileri sürekli RF' kaynaklı askeri tehdidin büyüdüğünden yaıkınıyorlardı (Markuşin, 2003). Halbuki 2001 itibarıyla RF'nin Karadeniz donanması yaklaşık 50 savaş gemisinden oluşuyorken Türkiye 2,5-4 kat fazla savaş gemisine sahipti (Volkov, 2001).

SSCB sonrası aradeniz ülkelerinin ABD merkezli siyasi, iktisadi, kültürel sisteme eklenmesine yönelik ABD çabalarına Türkiye destek vermiştir. 2004'te Romanya ve Bulgaristan'ın NATO üyeliğiyle Karadeniz sahilinin yarıdan fazlası NATO üyesi ülkelerle çevrilmiştir. Türkiye, Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya üyeliğini desteklemiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'yı kapsayan NATO'nun çevik kuvvetler karargahının İstanbul'da olmasını önermiştir (Muhin, 2000).

3.4. ABD'nin Gürcistan Politikası ve Türkiye

Hazar petrollerinin nakli hususunda ABD-Türkiye cephesi ile RF cephesi arasındaki mücadelede Gürcistan önemli yer tutmuştur. Türkiye açısından NATO'nun genişlemesine Gürcistan'ın dâhil edilmesi, Gürcistan'da RF askerlerinin bulunması münasebetiyle önemliydi. Nisan 1995'te NATO Parlamenter Asamblesi heyeti Tiflis'i ziyaret etmiştir. Şevardnadze NATO ile temasları arttırma isteğini dile getirmiştir. Gürcistan'ın NATO'ya girme ihtimali de görüşülmüştür. Türkiye, erken petrolün RF toprağı Novorossysk'e değil Gürcistan toprağı Supsa'ya nakli taraftarıydı. 15 Mayıs 1998'de Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında Hazar petrolünün ana iletim hattının Bakü-Ceyhan hattı ile taşınmasına dair mutabakat İstanbul'da imzalanmıştır. Hatta dair hükümetler arası anlaşma ve geçiş ülkeleri anlaşması hazırlanması hususunda mutabakata varılmıştır. Sonraki anlaşmalara ABD temsilcileri müşahit olarak katılması dikkat çekmiştir. RF, Kasım 1999'da

Azerbaycan ve Gürcistan'a Bakü-Ceyhan hattından vazgeçmeleri için baskı yapmıştır. RF Başbakan Yardımcısı Nikolay Aksenenko, Azerbaycan yönetimini Bakü-Ceyhan projesinin kârlı olmadığına ikna etmeye çabalamıştır. 18 Kasım 1999'da Clinton ve Norveç Başbakanı Kjell Magne Bondevik müşahitliğinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında İstanbul'da paket andlaşmaları imzalanmıştır.

RF'de yaşayan Gürcüler Gürcistan'ın Batı'ya yöneliminin aksine RF-Gürcistan bağlantılarının artmasından yanaydılar. RF basını RF'de yaşayan Gürcülerin düşünce ve tutumunu Valery Kobaliya'nın kaleminden aktarmayı yararlı görmüştür. Valeriy Kobaliya'ya göre Türkiye-ABD planı gerçekleşirse Gürcistan haritadan silinecekti.

"Amerikan-Türk planı gerçekleştiği takdirde, Gürcistan, haritadan silinecektir. Bu yüzden Gürcistan, güçlü bir Rusya'ya ihtiyaç duymaktadır. Rusya ile olan birlik sayesinde iki yüz yıl içerisinde, Gürcistan devlet olabilmiş, inancını koruyabilmiş ve güçlendirebilmiştir. ... Gürcistan halkı, NATO'nun Türk ordusunun kendi topraklarına girmesine hiçbir zaman izin vermeyecektir, ancak bunun için Gürcistan'ın başında bir vatanseverin, bir vicdan adamının bulunması lazım." (Kobaliya, 2001).

ABD 1990'lı yıllarda Karadeniz'e sahil ülkelerde nüfuzunu arttırırken Türkiye genelde ABD'ne destek vermiştir. Karadeniz kıyısında ABD ile RF arasında rekabet Gürcistan üzerinde yoğunlaşmıştır. Gürcistan yönetimi SSCB sonrası Karadeniz'e sahil diğer ülkeler gibi Batı'ya ve NATO'ya yönelmiştir. Gürcistan'ın NATO'ya yönelimine Almanya ve Fransa temkinli mukabile etmiştir. Nisan 2008'de Bükreş'te NATO zirve toplantısında Bush'un bütün ısrarlarına rağmen, RF'nu tahrik etmek istemeyen Almanya ve Fransa'nın tutumundan ötürü Ukrayna ve Gürcistan "Üyelik Eylem Planı" uygulaması kapsamına alınmamıştır. Toplantı bildirisinde bu ülkelerin NATO'ya katılmaları konusunda kararlılığın vurgulanmasıyla yetinilmiştir (Türkmen, 2008). Saakaşvili yönetiminin toprak bütünlüğü ve NATO'ya katılımına yönelik tedbirleri nedeniyle Gürcistan RF'nu tarafından işgal edilmiştir. Türkiye işgal sırası ve sonrasında Gürcistan ve ABD'nin umduğu desteği vermemiştir. Ancak RF basınında Türkiye'nin Gürcistan'a silah sağladığı iddia edilmiştir (Baranets, 2008). RF basını Mayıs 2008'de Türkiye'den Gürcistan'a askeri teçhizat temin edildiğini iddia ettikten 4 ay sonra Ekim 2008'de Türkiye'nin ABD'ni değil RF'nu desteklemesine şaşkınlığını yazmıştır.

"... Türkiye ... Ağustos 2008'de Gürcistan ve ABD'yi değil, Rusya'yı desteklemekle herkesi hayrete düşürdü. O zaman Erdoğan hemen Moskova'ya geldi. Hatta Türkiye eski Montrö Sözleşmesi'ne atıfta bulunarak, ABD'nin istediği sayıda savaş gemisinin İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçmesine izin vermedi. Başbakanın karşıtları olan askerî çevreler de, giderek ABD'ye sırtını çevirmeye ve Moskova'ya bakmaya başladılar. Rusya, yeni dost arayışı içinde bulunan yeni Türkiye'ye TEA ve stratejik ortaklık gibi gerçek bir alternatif teklif etmelidir. Örneğin: böyle ortaklık, Türkiye'nin ortaya attığı "Güney Kafkasya Barış Platformu" ile bağlı olabilir. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Türkiye ve İran bu platformun üyeleri olabilir. Aynı zamanda bu inisiyatif, Kafkasya'daki durumu istikrarsızlaştıran ABD gibi dış güçleri dışlayabilir."(Markov, 2008).

RF yönetimi ABD gemilerinin Karadeniz'e girişine Türkiye'nin izin vermemesini memnuniyetle karşılamıştır. ABD gemilerini RF'nu korkutmak için Karadeniz'e sokmak istemiştir. Türkiye, Montrö andlaşmasına uygun sınırlı tonajdaki ABD savaş gemilerinin geçmesine izin vermiştir. Bundan dolayı ABD'nin baskısıyla karşılaşmıştır. İşgal sonrası Başbakan Erdoğan Moskova'ya gitmiş ve Batı'nın sert eleştirilerine rağmen Batı'nın beklediği tepkiyi vermeyip RF'ye zor günlerinde destek vermiştir. Milletvekili Markov bu durumu şöyle değerlendirmiştir;

“Türkiye, artık ABD'nin gerçek müttefiki değil. Türkler dahil diğer ülkeler de henüz bu gerçeğin farkında değiller. Şimdilik Türkiye ABD'ne karşı sert hareketlerde bulunmuyor, çünkü gelecekte ona baskı yapabilmek için bu süper güçle ittifak imajını korumak istiyor. Türkiye, artık ABD'nin müttefiki değil, çünkü Türkiye'nin gözünde ABD'nin rolü çok değişti.” (Markov, 2009).

Türkiye yönetimi ABD'nin ısrarıyla Karadeniz'e sahil dar ülkeler haricindeki devletlerin askeri gemilerinin Karadeniz'de kalma süreleri konusunun yeniden tartışmaya açılmasından endişe duymuştur. Çünkü Karadeniz'de güç dengesinin bozulması, RF'nin ve dış politikada daha bağımsız adımlar atmaya başlayan Türkiye'nin aleyhine olurdu (Yazkova, 2007).

Milletvekili Markov 28 Ekim 2008'de Türkiye'nin NATO, ABD ve Batı ile alışıldık bağlantılarının kopmaya başladığını belirtmiştir. NATO, ABD ve Batı'nın Türkiye'ye zarar verdiğini Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığını iddia etmiştir. ABD'nin Türkiye'nin sınır komşularını istikrarsızlaştırdığını Irak ve Gürcistan'daki ABD nüfuzunun Türkiye'nin güvenliğini tehdit ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin artık değiştiğini vurgulamıştır;

“Biz, Türkiye'ye, ABD ve NATO'nun ileri karakolu gözüyle bakmaya alıştık. Bu ülke, “soğuk savaşın” sürdüğü dönemde gerçekten de öyleydi. Tarih açısından biz, bu devlete Rusya-Türk savaşları gözlüğüyle bakıyoruz. Oysa dünyamız hızla değişiyor. Türkiye, artık bambaşka bir ülke ve yakın gelecekte orada daha da büyük değişiklikler olacaktır. Avrupa Birliği'ne üyelik ve ABD ile stratejik ortaklık gibi Türkiye'nin dış siyasi öncelikleri giderek ortadan kalktığından, bu ülke dünyada kendisi için yeni bir yer aramak zorunda kalacaktır.” (Markov, 2009).

Markov Türkiye'nin dünyada kendisine bir yer aradığını Türkçe konuşan ülkelerle eklemlenme girişiminin tamamlanamadığını Türkiye'nin Tek Ekonomik Alana'na davet edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Markov'a göre SSCB sonrası yeni uluslararası politikada RF ve Türkiye birlikte hareket etmeliydiler. Böylece ABD'ni Karadeniz çevresinden uzaklaştırabilirlerdi. Markov'un görüşleri 2008'de RF yönetiminin Türkiye'ye bakışını yansıtıyordu.

“.. Rusya, yeni dost arayışı içinde bulunan yeni Türkiye'ye TEA ve stratejik ortaklık gibi gerçek bir alternatif teklif etmelidir. Örneğin: böyle ortaklık, Türkiye'nin ortaya attığı “Güney Kafkasya Barış Platformu” ile bağlı olabilir. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Türkiye ve İran bu platformun üyeleri olabilir. Aynı zamanda bu

inisiyatif, Kafkasya'daki durumu istikrarsızlaştıran ABD gibi dış güçleri dışlayabilir.” (Markov, 2009).

Türkiye Karadeniz güvenliğinin Karadeniz ülkelerince temini politikasını tatbik etmiştir. Bu politika uyarınca “Kafkasya’da İstikrar ve İşbirliği Platformunun kurulması” inisiyatifi Başbakan Erdoğan’ın 12 Ağustos 2008’deki Moskova ziyareti sırasında ortaya atılmış ve önerisi RF yönetimince desteklenmiştir. Platforma Rusya ve Türkiye’nin yanı sıra Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın da katılması öngörülmüştür. Gürcistan, RF işgal askerlerinin tamamının Gürcistan topraklarından çekilmesinden sonra ittifaka katılabileceklerini belirtmiştir. RF askerleri 2008 Ekim ayında Abhazya ve Güney Osetya dışında işgal ettikleri Gürcü topraklarından çekilmişlerdir. Platformun kurulmasıyla Rusya ve Türkiye’nin nüfuzu artacak, ABD’nin ise azalacaktı. Başka bir deyişle, Türkiye ve RF Karadeniz ve çevresinde ihtilafların çözümünü, güvenlik teminin üstlenmek istemiştir (Fridland, 2008), (Mamedov, 2008).

3.5. ABD’nin Ukrayna Politikası ve Türkiye

ABD ve Türkiye Ukrayna’yı RF karşısında desteklemiştir. SSCB sonrası Ukrayna yerkürede en çok nükleer silah üretim, depolama ve fırlatma tesisi olan ülkelerden biri olarak belirmiştir. ABD ve diğer ülkelerin Ukrayna’ya toprak bütünlüğü garantisine karşılık Ukrayna nükleer silahlarından, tesislerinden ve gelecekte nükleer silah temin etmek hakkından feragat etmiştir. Ukrayna toprak bütünlüğü garantisini RF’ye karşı istiyordu, çünkü SSCB sonrası RF yönetimi ve toplumunda Kırım’ın Ukrayna’da kalmasına tepki vardı. Ukrayna NATO’ya katılmak istiyordu, böylece NATO ile birlikte RF’ye karşı toprak bütünlüğünün temini için mücadele edebilecekti.

NATO Karadeniz’de nüfuz kazanırken Ukrayna ile RF arasında çok sayıda ihtilaf çözülemeden süregidiyordu. Bunlardan ilki Azak Denizi’nin statüsüne dairdi. Azak Denizi sahasında iki ülkenin güvenliğinden başka, iktisadi meseleler ve çevre sorunları da vardı. Denizin statüsünün Ukrayna’nın talebine göre belirlenmesi halinde, NATO gemileri Azak Denizi’ne serbestçe girebilecekti. İkinci mesele Azak Denizi’ni Karadeniz’e bağlayan Kerç Boğazı’nın seyir koridoru ve kanallarının hangi ülkeye ait olacağına dairdi. Üçüncü ihtilaf, Karadeniz ile Azak Denizi’nde seyrüsefer güvenliğini sağlayan (deniz feneri vb. gibi) trafik-hidrografik yapılara ilişkindi. Öte yandan, tartışmalı adaların tümünün balıkçılık ve muhtemelen petrol ve doğalgaz dahil, doğal kaynakların bulunduğu sahalar belki de en nazik sorunu oluşturmaktaydı. İhtilaflar süregiderken RF kendi kıyılarında üslenme hazırlıkları yapıyordu. RF Karadeniz donanmasının deniz piyade taburlarından biri Sivastopol’dan Novorossiysk’e aktarılmaya başlanmıştı. Taganrog kentinde, gerekli tüm altyapısıyla birlikte bir askeri havaalanı hazırlanıyordu. Gelencik ve Tuapse’de bot birlikleri konuşlandırılacaktı. RF Karadeniz donanmasının Kırım’dan tamamen çekilerek RF’nin Karadeniz sahilinde üslenmesi gerçekçi değildi, çünkü RF’nin Karadeniz kıyıları uygun değildi. 2002 aralık ayında Novorossiysk yakınlarında meydana gelen bir fırtına sonucunda Karadeniz donanması’na ait iki gemi batmıştı. İskele, bent ve dalgakıranlar gibi tüm altyapının modernizasyonu yapılırsa bile, Novorossiysk yakınlarında gemilerin doğal afetlerden korunması garanti edilemezdi. Muhin’e göre ihtilafların RF lehine çözümü Azak Denizi ve

Karadeniz'in RF sahilinde ve adalarında donanmanın güçlendirilmesiyle mümkün olacaktı. (Muhin, 2003).

Ukrayna ile RF arasında ihtilaflar, güvensizlik süregiderken RF yöneticileri Türkiye'ye güvenmiyordu. RF yetkilileri Aralık 2004'te NATO'dan ve Türkiye'nden kuşkuluydu. Putin'in ziyareti çerçevesinde Türkiye'ye giden RF Savunma Bakanlığı temsilcileri NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde subaylara eğitim verilen merkezini ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında Tümgeneral Anatoli Mazurkeviç merkezle ilgili brifingi dinlerken, aniden öfkeli bir şekilde "... Ben burada kimlere neler öğrettiğinizi anlayamıyorum. NATO başta Gürcistan'da, Makedonya'da, Arnavutluk'ta bu tür merkezler kuruyor, daha sonra oralarda kadife devrimler yapılıyor. Bundan sonra sırada Kırgızistan olabilir. Çünkü Kırgız subaylar da NATO'nun eğitim merkezlerinde eğitiliyor" dediği, bu sırada brifingi veren Türk subayın konuyla ilgili bir yorum yapmayarak, konunun yetkisi dışında bulunduğunu söylediği aktarılmıştır (Komsomolskaya Pravda, 2004).

NATO'dan ve ABD'den kuşkulanan RF tedirgindi, yeni bir örgüt daha kurdurulmuştu. Örgütün oluşturulacağı, 2005 yılı aralık ayının başlarında Kiev'de yapılan Baltık-Karadeniz-Hazar bölgeleri ülkelerinin forumu sırasında ilan edilmiştir. Kiev'de bir araya gelen Ukrayna, Gürcistan, Letonya, Litvanya, Estonya, Moldavya, Makedonya, Slovenya ve Romanya'nın üst düzey temsilcilerine Demokratik Seçim Birliği'nin oluşturulmasına dair bildiri imzalatılmıştır. Kuruluş belgelerinin hazırlanmasından Kiev'de söz edilmemiştir. Fakat yılda üç kere üst düzeyde bir araya gelinmesine karar verilmiştir. RF, NATO'dan ve ABD'den şüphelendiği gibi Türkiye'ye de güvenmiyordu. Türkiye, Güney Avrupa ve Asya arasındaki petrol ve gaz naklinde yer almaya, Karadeniz'in kuzey kıyısında Abhazya ve Kırım'da nüfuz alanı oluşturmaya çalışıyordu. Nüfusu 2 milyon olan yarımada, 250 bin civarında Tatar yaşıyordu. Beş yıl içerisinde Tatar nüfusunun iki kata yükselmesi bekleniyordu. Tatarlar, Kırım'ı ve "başkentleri" Bahçesaray'ı başka yarımada'nın güney kıyısındaki "altın" topraklarını istiyorlardı. Türkiye, Kırım Tatarları Meclisi'ni finanse ediyor, maneviyatın hazırlanmasını sağlıyor ve "Rus Ortodoks beşiğinde" Müslüman topluluğu inşa etmeye gayret ediyordu. RF filosunun Sivastopol'dan gidişi, Kırım ve tüm Karadeniz için "geri dönüşü olmayan nokta" olacaktı. Filo Sivastopol'dan Novorossiysk'e nakledilirse kuzey-doğu kıyısına sıkıştırılmış ve sahil güvenlik filosuna dönüşmüş olacaktı. RF tarafında Kırım'ın güney kıyısında hangi ülkenin filosu üslenirse Karadeniz'i kontrol eder görüşü hakimdi. Andrey Milovzorov'a göre, 2017'den sonra yarımada NATO'nun gemileri bulunacak ve büyük ihtimalle bunlar Türk gemileri olacaktı. Yine Milovzorov'a göre üç imparatorluğun - biri günümüz imparatorluğu (ABD), diğer ikisi eski imparatorluk (Osmanlı ve Rusya)- çıkarları Karadeniz'de çatışsa Karadeniz'i nelerin beklediğini düşünmek bile ürkütücüydü. Çünkü demokrasi "oyunları", renkli devrimler ve doğalgaz nakliyle ilgili çekişmeler, barut dolu bir fiçinin etrafına yanan kibritlerin atılmasına benziyordu. Bu bölgeye okyanus ötesinden, "her şeyi halledecek birini" getirmek çözüm olamazdı: Uygulamada, ABD'nin topraklarından çok uzaktaki herhangi bir bölgede düğümü çözmekle uğraşmayıp kestiği görülmüştü. Bunun Karadeniz'de yaşanmaması için düğümü çözmek işini Rusya ve Türkiye ortaklaşa üstlenmeliydi. Çünkü Türkiye tarafı da Karadeniz bölgesinde Amerikan askeri varlığını istemezdi (Milovzorov, 2005).

2000’li yılların ortasında RF’nin Ukrayna ve Karadeniz’deki ihtilaflara dair görüşleri Ağustos 2008’de RF’nin Gürcistan’ı işgalini anlamayı kolaylaştırmaktadır. 2 Nisan-4 Nisan 2008 Bükreş NATO zirvesinden sonra Rusya-NATO Konseyinin basına kapalı toplantısında Putin, muhataplarına seslenerek, Ukrayna’nın ittifaka katılması halinde tek ülke olarak varlığının ortadan kalkabileceği imasında bulunmuştur. Putin, NATO’nun RF sınırlarına yaklaşmasını, RF çıkarlarına karşı yöneltilen bir tehdit olarak gördüğünü ifade ederek, Rusya’nın buna karşı gerekli adımları atacağı konusunda uarmıştır. NATO’daki bir kaynağa göre, “Rusya Devlet Başkanı, Gürcistan’dan bahsederken sakın bir şekilde konuştu, fakat Ukrayna’dan bahsetmeye başlayınca birden heyecanlandı. Putin, Bush’a hitap ederek ‘George, sen anlıyorsun, Ukrayna devlet bile değil! Nedir Ukrayna? Bir kısmı Doğu Avrupa’da, bir kısmı da -üstelik büyük bir kısmı- kendisine hediye ettiğimiz bir topraktır!’” demiştir. Putin, ayrıca, her şeye rağmen Ukrayna’nın NATO’ya kabul edilmesi halinde, bu devletin varlığının sona ereceği imasında bulunmuştur. Yani Putin, Rusya’nın, Kırım ve Doğu Ukrayna’yı ilhak edebileceği uyarısında bulunmuştur (Novikov, 2008).

Litvanya Dışişleri Bakanı Linas Linkevičius’a göre 2008’de Bükreş’te NATO-Rusya Konseyi toplantısında, Ukrayna’nın NATO’ya muhtemel üyeliğine ilişkin olarak Putin her zamanki gibi NATO müttefiklerini eğitmeye, terbiyeye çabalamıştır; “Kiminle işbirliği yapıyorsun? Ukrayna? Bu bir ülke değil, yapay bir oluşum, tarihteki bir hata.” Linkyavichyus’a göre NATO temsilcileri şaşkınlıkla Putin’e bakmıştır. Linas Linkevičius “Sözlerine inanamadılar, bir şeyi yanlış anladıklarını düşündüler” demiştir. Bakan’a göre Bükreş’teki 2008 zirvesinde müttefikler Ukrayna’nın gelecekte NATO’nun üyesi olacağını teyit etmişlerdir (Batashvili, 2019, s. 19), (Trenin, 2011, s. 28), (<https://www.pravda.com>).

RF tarafına göre RF’ye baskı aracı olarak ABD tarafından Baltık Denizi ile Karadeniz arasında, bazen “Denizler Arası Ülkeler Birliği” olarak da anılan bir topluluk kurma çabaları seziliyordu. Rusya’ya karşı yeni bir güvenlik duvarının kurulmasının başlangıcını görmek mümkündü. Anılan duvara daha sonra, eskiden SSCB’ni oluşturan diğer bölgeleri de katmak mümkün olacaktı. Moskova demokrasinin derinleştirilmesi ve dondurulmuş krizlerin ortadan kaldırılmasına doğru hareket etmeyi asla yadırgamazdı. Ancak işin bu yönde gelişmesi herhalde Kiev ile Tiflis’de planlanmıyordu (Markuşin, 2005).

4. SONUÇ

İncelenen dönemde Karadeniz’de ABD ve RF politikaları karşı karşıya gelmiştir. Türkiye’nin politikaları istikrarın korunması ve Karadeniz’in güvenliğinin Karadeniz ülkelerince temini şeklinde özetlenebilir.

ABD küresel politikasına uyarlanmış bir Karadeniz politikası üretilip ve yürütmüştür. SSCB sonrası ABD’nin tüm yerküreyi kontrol etmesi, ABD merkezli yeni bir siyasi, iktisadi, kültürel dünya kurmaya yönelik genel planın (Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi) bir parçasını Karadeniz’e ilişkin planı oluşturmuştur. Yeni Amerikan Yüzyılı taraftarları ABD’nin Karadeniz’e nüfuz ederek Baltık denizinden Hazar Denizine kadar, hatta Irak’ı işgal ve kontrolü sonrası Baltık Denizinden Basra Körfezine kadar bir hattı kontrol edebileceğini kurgulamıştır.

Yüzyıllar sonra ilk kez SSCB sonrasında Rusya ve Türkiye'nin Karadeniz havzasında karadan sınırdaşlığı sona ermiştir. Bu durum Türkiye yöneticileri memnun etmiştir. Türkiye bununla da kalmayıp Karadeniz kıyısı ülkelerin NATO'ya ve Avrupa yapılarıyla bütünleşmesine destek olmuştur. Türkiye Karadeniz'in batısındaki Romanya ve Bulgaristan'ın NATO'ya katılımını açıktan desteklemiştir. Türkiye, Karadeniz'in kuzeyindeki Ukrayna ve Karadeniz'in doğusundaki Gürcistan'ın NATO'ya katılımına karşı olmamakla birlikte önyak oluyor görünmemiştir. Dışışleri Bakanlığının tam ifadesiyle “Ülkemiz, ... Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik yapılarıyla bütünleşmesine ve NATO ile yakın ilişkiler geliştirmesine verdiği desteği sürdürmektedir. ...” (<http://www.mfa.gov.tr>).

ABD-RF rekabetinde 2000'li yılların ortasından sonra RF daha başarılı olmuştur. Yeltsin'in ilk başkanlık döneminde NATO-Avrupa-ABD ile daha uyumlu politikalar izlenmiştir. Yeltsin'in Batıcı Andrey Kozirev'i Dışışleri bakanlığından uzaklaştırması sonrasında Avrasyacıların RF yönetiminde tesirinin zamanla artmasıyla RF'nin NATO-Avrupa-ABD ile ilişkileri uyumu bozulmuştur. Yeltsin sonrası Putin döneminde ise RF ile NATO-Avrupa-ABD Karadeniz'de cepheleşmiştir. 2004'te RF'nin Kaliningrad oblastı NATO sınırları ile çevrelenmiştir. Yine 2004'te NATO sınırları fasılasız Baltık Denizinden ve Karadeniz'e kadar uzanmıştır. Avrasyacı yöneticiler NATO'nun genişlemesine özellikle de Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya katılımına kesinlikle karşıydılar. Çünkü RF'nin Karadeniz kıyıları doğudan ve batıdan NATO üyeleri ile çevrelenecekti. NATO'nun 2004'teki genişlemesi sonrası RF ile NATO-Avrupa-ABD ayrışması iyice belirginleşti. RF yönetiminin kanaati renkli devrilerle NATO-Avrupa-ABD'nin “Gül Devrimi” ile Gürcistan'da ve Ukrayna'da kendilerine yakın partileri iktidara taşıdığı şeklindeydi. RF'nin Gürcistan'ı işgali karşısında ABD'nin beklenen tepkiyi verememiştir. RF işgal sonrasında Türkiye'den beklemediği desteği görünce önce şaşırılmış sonra Karadeniz'de RF-Türkiye yakınlaşmasının olası sonuçlarını irdelemiştir.

ABD'nin küresel politikasına uyumlu Karadeniz politikasına Türkiye 1990'lı yıllarda daha yakın seyrederken 2000'li yıllarda iki ülkenin Karadeniz politikaları ayrışmıştır. Başka bir ifadeyle Türkiye'nin Karadeniz politikaları Yeltsin ve Putin döneminde farklılıklar arz etmiştir. SSCB sonrası 1990'lı yıllarda Türkiye, Karadeniz çevresinde nüfuzunu arttırmaya çabalarken ABD ile uyumlu hareket etmiştir. ABD, Irak'ı işgal ederek Türkiye'nin güney doğu sınırını istikrarsızlığa, tehditlere açık hale getirmiş, Irak'ta bölücü PKK'ya destek vererek zamanla Türkiye'yi şüphelendirmiştir. Türkiye, ABD marifetiyle oluşturulan güney doğusundaki istikrarsızlık ve tehditlerin benzerinin Karadeniz kıyılarında yine ABD doğrudan ya da dolaylı tesiriyle oluşumuna karşı durmuştur.

Makalenin hipotezleri Putin (Medvedev) yönetiminde Karadeniz ve çevre ülkelerinde ABD-RF rekabeti yaşanmıştır. RF rekabeti lehine çevirmiş, RF'nin iktisadi ve askeri etkisi artmıştır. Türkiye, Yeltsin döneminde ABD'nin belirlediği politikalara yakın politikalar izlerken Putin döneminde Türkiye daha ziyade kendi politikalarını belirleyip izlemiştir. Türkiye'nin kendi politikaları ise RF'nin Karadeniz politikaları ile daha uyumlu idi. Bu hipotezler doğrulanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M. (2003). “Amerika Dünyadan Ne İstiyor, ABD’nin Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Dış Politikası”, *Stradigma.Com Aylık Strateji ve Analiz E-Dergisi*, 1-7.
- Baranets, V. (2008). “Gürcü Ordusunu Rusya ile Savaşmak İçin Kimler Yetiştirdi... Tiflis’e Askeri Araç ve Silahı Kimlerin Temin Ettiği Ortaya Çıkarıldı” *Komsomolskaya Pravda*, Mayıs 19.
- Canar, B. (2012). “Soğuk Savaş Sonrasında Amerika Birleşik Devletleri’nin Karadeniz Politikası” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67 (01), 49-80.
- Çebotaryov, A. (2005). “Türkiye’nin Gölcük Deniz Üssü’nden İzlenimler.” *Krasnaya Zvezda*, Ağustos 31.
- David B. (2019). “An Inescapable Struggle: Russia, The West and Ukraine’s Battle For Survival”, Expert Opinion, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, <https://www.gfsis.org/files/library/opinion-papers/117-expert-opinion-eng.pdf>, 3-19.
- Fridland, G. (2008). “Moskova ve Ankara, Yeni Bir Bölgesel İttifakın Kurulması Önerisinde Bulundu”, *Kommersant*, Eylül.
- Gordienk, A. (2003). “Tiflis, Kiev’e Abhazya Sorununun Çözümü İçin Arabuluculuk Önerisinde Bulunacak”, *Nezavisimaya Gazeta*, Nisan 22.
- Gorupay, O. (2007). “Çelişkilerle Dolu Bir Karadeniz”, *Krasnaya Zvezda*, Haziran 29.
- Gül, Y. E. ve Cevit Y. (2015). “Rusya’da TV Yayıncılığı ve Ulusal TV Kanallarının İnternet Sitelerinin İçerik Analizi.” *Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 184-203.
- ITAR-Tass (2002). “Rusya Dışişleri Bakanı İvanov, NATO’nun Doğu’ya Genişlemesi Konusunda Uyarıda Bulundu,” Nisan 19.
- Karabulut, B. (2011). “Rusya Gürcistan Savaşı”, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya’nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, editör Mehmet Seyfettin Erol, Ankara: Barış Platin Yayınları, 187–206.
- Kobaliya, V. (2001). “Rusya Kurtuluş Kapısını Kapadı Vize Rejiminin Getirilmesinden Gürcistan Yönetimi Değil Gürcistan Halkı Çekiyor”, *Nezavisimaya Gazeta*, Şubat 26.
- Komsomolskaya Pravda (2004). “Rus Generaller Türkiye’deki NATO Üssündeler: Siz Burada Kadife Devrimler Hazırlıyorsunuz!”, Aralık 7.

Mamedov, S. (2008). “Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Bir Günlük Bir Ziyaret İçin Bugün Bakü’ye Gidiyor. İki Lider, Kafkasya’da İstikrar ve İşbirliği Platformu’nun Kurulması Konusunu Ele Alacak” *Nezavisimaya Gazeta*, Eylül 10.

Markov, S. (2008). “Duma Milletvekili Sergey Markov: Türkiye, Sadece Bir Tatil Beldesi ve Alış-Veriş Ülkesi Değil. Türk Halkı, Amerikan Aleyhtarı Eğilimleri Bakımından Dünyada Lider”, *İzvestia*, Ekim 28.

———. (2009). “Yeni Dünyada Yeni Bir Rusya ve Yeni Bir Türkiye”, *İzvestia*, Şubat 12.

Markuşin, V. (2003). “Ezeli Komşu ve Rakip”, *Krasnaya Zvezda*, Ekim 30.

Milovzorov, A. (2005). “Karadeniz, Okyanus Ötesinden Bölüşürülecek”, *Gazeta SNG*, Aralık 19.

———. (2005). “Kiev ile Tiflis ‘Demokrasiler Topluluğu’ Kurmayı Planlıyorlar”, *Krasnaya Zvezda*, Ağustos 17.

———. (2008). “Türkiye Dengeli Bir Politika İzliyor”, *Krasnaya Zvezda*, Ekim 30.

Muhin, V. (2003). “BDT Bölgesi Askeri Poligona Dönüştü” *Nezavisimaya Gazeta*, Temmuz 22.

———. (2003). “Moskova Kılıç Sallıyor” *Nezavisimaya Gazeta*, Eylül 23.

———. “NATO Bayrağı Altında Barış Faaliyetleri” *Kommersant*, Ekim 15.

Nadejda, S. (2001). “Moskova ile Ankara Arasındaki İlişkiler Ciddi Bir Şekilde Değişebilir”, *Nezavisimaya Gazeta*, Nisan 27.

Novikov, V. (2008). “‘Kremlin’in Ukrayna’ya Yönelik Tehdidi’”, *Kommersant*, Nisan 7.

Solotsinskiy, V. (2019). “Bir Rus diplomatın Türkiye anıları”, <http://medyagunlugu.com/haber/bir-rus-diplomatın-türkiye-anıları-45762> (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2019).

Solovyov, V. ve Novikov V. (2006). “Gürcistan Ruslardan Karadeniz’de Yapılan Askeri Tatbikatı Durdurmasını İstiyor”, *Kommersant*, Ekim 5.

Tanrısever, O. F. (2005). “The Predicament of Civil Society in Post-Soviet Russia: Dynamics Of Media Politics” *Black Sea Politics: Political Culture and Civil Society in an Unstable Region*, edited by Ayşe Ayata, Ayça Ergun, and Işıl Çelimli, New York: I. B. Tauris, 157-170.

Taştan, Y. K. (2012). “Ulusal Ülküden Emperyal Vizyona: Rusya’da Kimlik Arayışları”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1) 69-134.

Trenin, Dmitri, (2011). Post-Imperium : A Eurasian Story, Carnegie Endowment for International Peace.

Türkmen İ. (2008). “NATO Zirvesi ve Sonuçları”, *Hürriyet*, Nisan 8.

Valery V. (2001). “Rus Karadeniz Donanmasında Personel İndirimi ile İlgili Çalışmalar Hızlandırılıyor”, *İzvestia*, Haziran 20.

Viktor M. (2006). “Rus Karadeniz Donanması Kırım Üssünü Tahliyeye Hazırlanıyor... Novorossiysk’te İki Milyar Dolara Acilen Yeni Deniz Üssü Kuruluyor”, *Nezavisimaya Gazeta*, Mart 10.

Yazkova, A. (2007). “Karadeniz Bölgesi, Çeşitli Jeopolitik Çıkarların Kesiştiği Bölgeye Dönüşüyor.” *Nezavisimaya Gazeta*, Mayıs 14.

———. (2008). “Karadeniz Bölgesi’nde Rusya’nın Başlıca Çıkarları ve Siyaseti”, 1. Türk Rus Ortak Karadeniz Sempozyumu 27-28 Mart 2008’de sunuldu, editörler; Pınar Yürür; Yalçın Sarıkaya; Aigerim Shilibekova, T.C. Giresun Üniversitesi Karadeniz Stratejik Araştırma ve Uygulama Merkezi, Giresun, 91-95.

http://www.mfa.gov.tr/ii_-nato-ve-turkiye_nin-guncel-nato-konularina-iliskin-gorusleri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 24 Eylül 2019).

<http://ua.mfa.gov.tr/> “T.C. Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Andlaşmalar Veri Tabanı” (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2019).

<https://www.eurotopics.net/tr/176694/rusya-devlet-denetimindeki-medya>. “Rusya: Devlet Denetimindeki Medya,” (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2019).

EGE STRATEJİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

TÜRKİYE’DE KARBON EMİSYONLARI, YENİLENEBİLİR ENERJİ VE EKONOMİK BÜYÜME*

CARBON EMISSIONS, RENEWABLE ENERGY AND ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Bilge Kağan ÖZDEMİR[†]
Kübra KOÇ[‡]

Öz

Bu çalışmanın amacı, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezi (EKC) ’nin geçerliliğini Türkiye örneğinde test etmektir. Bu amaç doğrultusunda, kişi başına CO₂ emisyonları, kişi başına reel GSYH, kişi başına enerji kullanımı, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık değişkenleri ile kübik formda bir model kurulmuştur. ARDL Sınır Testi ile uzun dönem denge ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik bulgulara göre kişi başına CO₂ emisyonları ile kişi başına gelir arasında N-şeklinde kübik polinomial ilişki tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayı tahminlerine göre bağımlı değişken olan kişi başına CO₂ emisyonu üzerinde tamamı istatistiksel anlamlılığa sahip olmak üzere, enerji kullanımının pozitif, yenilenebilir enerjinin negatif, ticari dışa açıklığın da pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ampirik bulgulara göre, Türkiye'nin enerji matrisini yenilenebilir enerji lehine yeniden şekillendirmek son derece yararlı olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Çevresel Kuznets Eğrisi, Türkiye ekonomisi, ARDL, Yenilenebilir enerji, CO₂ emisyonu

Abstract

The aim of this study is to test the validity of the Environmental Kuznets Curve (EKC) in case of Turkey. For this purpose, a model in cubic form has been established with the following variables: CO₂ emissions per capita, real GDP per capita, energy using per capita, renewable energy using per capita and trade openness. A long-term relationship has been found by using ARDL Bounds testing approach. According to empirical findings, a N-shaped cubic polynomial relationship has been found between per capita CO₂ emissions and per capita real GDP. According to the long-term statistically significant coefficient estimates; per capita energy using's positive, per capita renewable energy using's negative and trade openness's positive effect on the per capita CO₂ emissions have been found. According to empirical evidence, it would be highly beneficial that reshaping Turkey's energy matrix in favor of renewable energy.

Keywords: Environmental Kuznets Curve, Turkish economy, ARDL, Renewable energy, CO₂ emissions

Makale Gönderim Tarihi: 26.12.2019

Makale Kabul Tarihi: 15.01.2020

^{**} Bu çalışma, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Bilge Kağan ÖZDEMİR danışmanlığında hazırlanıp savunulan “Türkiye’de Karbon Emisyonları, Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme: Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi’nin Ampirik Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

[†] Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, bilgeko@anadolu.edu.tr Orcid No: 0000-0002-8716-9305

[‡] Gelir Uzmanı, Aksaray Vergi Dairesi Müdürlüğü, kubrayumuk@anadolu.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-1204-488X

1. GİRİŞ

Çevresel meseleler konusundaki toplumsal farkındalık özellikle Rachel Carson'ın Sessiz Bahar isimli kitabının yayımlanışından (Carson, 1962) sonra giderek artmıştır. 1972'de Birleşmiş Milletler tarafından Stockholm Konferansı düzenlenmiş, aynı yıl Meadows vd. tarafından Büyümenin Sınırları Raporu yayımlanmış (Meadows vd., 1972) ve oldukça geniş yankı uyandırmıştır. Bu farkındalık artışı çeşitli bilimsel araştırmalar ve özellikle Birleşmiş Milletler'in öncülük ettiği konferanslarla birlikte çığ gibi büyümüş ve günümüzde iklim değişikliği küresel gündemin en önemli başlıklarından biri haline gelmiştir. Küresel iklim değişikliği ile ilgili en önemli insani girişim olarak kabul edilen Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) 1988 yılında kurulmuş ve günümüze kadar beş kapsamlı raporla insanoğlunun karşı karşıya olduğu küresel risk ile ilgili en ileri düzeyde bilimsel bilgileri kamuoyu ile paylaşmıştır.

Çevre-ekonomi ilişkisinde yapılan öncü çalışmalardan Grossman ve Krueger (1991) NAFTA'nın çevresel etkilerini incelemek için yaptıkları çalışmayla Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezi olarak anılan literatürün temelini atmışlardır. Bu hipoteze göre kişi başına çevresel kirlilik ile kişi başına gelir arasında önce artan, belirli bir eşiği aştıktan sonra ise azalan bir ilişki olduğu ileri sürülmektedir. Yani kişi başına milli gelir artışı önce çevre kirliliğine neden olurken eşik aşıldıktan (eğrinin dönüm noktasından) sonra kirliliğin azalmasına neden olmaktadır. Literatüre öncülük eden ampirik çalışmalar, bu öngörüğü yatay kesit ve panel veri setleri üzerinden polinomial regresyonlar kullanmak suretiyle analiz etmişler ve genellikle hipotezin geçerli olduğu yönünde sonuçlar bulmuşlardır. Ardından gelen eleştiriler ve ilave araştırmalarla oldukça dinamik ve zengin bir literatür oluşmuş ve günümüzde de yeni katkılarla genişlemeye devam etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı EKC hipotezinin geçerliliğini Türkiye örneğinde test etmektir. Bu amaçla temel indirgenmiş form EKC regresyonunda çevresel kirlilik göstergesi olarak kişi başına CO₂ emisyonları -bu göstergenin iklim değişikliğindeki kilit rolü nedeniyle[§]-kullanılmış kişi başına gelirin karesi ve küpü ile birlikte kübik formda bir ampirik model oluşturulmuştur. Bu ampirik model, kişi başına enerji kullanımı, kişi başına yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık ile genişletilecektir. Türkiye örneğinde, zaman serileri analizi olarak yapılacak analizlerde güncel teknikler kullanılacaktır. Kurulan ampirik modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin olup olmadığı ve özellikle yenilenebilir enerjiye ilişkin katsayı tahminin yönü ve büyüklüğü üzerinden ampirik literatüre katkı sunulması beklenilmektedir.

Çalışmanın devamı sırasıyla şu bölümlerden oluşmaktadır; EKC hipotezinin teorik yapısının özetlendiği *kuramsal çerçeve*, hipoteze ilişkin ampirik literatürün özetlendiği *literatür*, ampirik analizde kullanılan model ve veri setinin tanıtıldığı *veri ve model*, ekonometrik analiz sonuçlarının raporlandığı *ampirik bulgular* ve çalışmanın bulgularının tartışılıp araştırmacı ve politika yapıcılara önerilerde bulunulan sonuç ve öneriler.

[§] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sinn (2016)

2. LİTERATÜR TARAMASI

EKC hipotezine ilişkin ampirik literatür taraması üç grupta özetlenmiştir: i. Çok ülkeli çalışmalar, ii. Ülke spesifik çalışmalar, iii. Türkiye üzerine çalışmalar. Bu sıranın takip edilmesinin ardındaki sebep, EKC hipotezinin öncü çalışmalarının (Grossman ve Krueger (1991); Shafik ve Bandyopadhyay (1992) ve Panayotou (1993)) gibi çok ülkeli çalışmalar olması ve zamanla ülke-spesifik çalışmaların da yapılma sıklığının artmış olmasıdır. EKC hipotezi literatürü başlangıcında, veri erişim olanakları günümüze oranla daha sınırlı olduğundan, ampirik çalışmalar daha çok panel veri ve yatay kesit analizleri kullanan çok ülkeli veri setleri üzerinden yapılmaktaydı. Zamanla gelişen ve zenginleşen veri setleri sayesinde ülke spesifik çalışmaların sayısında da artış olduğu görülmüştür. Ayrıca her bir ülke için artan gözlem sayısı panel veri analizlerine de yansımış panel zaman serisi tekniklerinin (panel birim kök, panel eşbütünleşme, panel nedensellik vb.) kullanımında artış olmuştur. Bu gelişime uygun olacak şekilde önce çok ülkeli çalışmalar ardından ülke spesifik çalışmalar ve son olarak da tezin de araştırma örneği olan Türkiye üzerine yapılmış çalışmalar; örneklem, dönem, yöntem, matematiksel form, kullanılan bağımlı ve açıklayıcı değişkenler ve EKC hipotezinin geçerli olup olmadığı kriterlerine göre sistematik bir biçimde özetlenmiştir. EKC hipotezi ile ilgili kapsamlı literatür taramaları (Dinda, 2004; Stern, 2004; Nahman ve Antrobus, 2005; Kaika ve Zervas, 2013a, 2013b; Tiba ve Omri, 2017; Ginevičius vd. 2017; Sarkodie ve Strezov, 2019) bulunmaktadır. İlgilenen araştırmacılar, daha derin ve eleştirel bir bakış için bu kaynaklara başvurabilir.

EKC hipotezine yönelik çok ülkeli çalışmalar, EKC hipotezinin öncü çalışmalarını da içeren en geniş bölümdür. Grossman ve Krueger (1991), Shafik ve Bandyopadhyay (1992), Panayotou (1993) ve Selden ve Song (1994) gibi çalışmalar bu literatürün öncüleri olarak gösterilebilir. Yatay kesit ve panel en küçük kareler düzeyinde yapılan analizlerle başlayıp bugün durağan olmama, yapısal kırılma ve doğrusal olmama gibi durumları hesaba katan analizlerin yanı sıra bir grup ülkeye bireysel olarak zaman serisi analizleri uygulayan ve bunları da aynı eserde raporlayan çalışmaların da yapıldığı görülmektedir. Bu duruma imkân sağlayan gelişme, veri kaynaklarındaki niteliksel ve niceliksel gelişmelerdir.

EKC hipotezini çok ülkeli veri setleriyle inceleyen çalışmaların özetlendiği Tablo 1 incelendiğinde, EKC hipotezinin geçerliliğine ilişkin bulguların karma olduğu ve ülke, yöntem, dönem ve kullanılan matematiksel forma göre değiştiği görülmektedir. Çevresel kirliliğe ilişkin en sık tercih edilen göstergelerin atmosferik göstergeler (Başta CO₂ olmak üzere) olduğu görülmektedir. Bu durum hem veri derleme kolaylığından hem de başta CO₂ olmak üzere sera gazlarının iklim değişikliğindeki kritik rolünden kaynaklanmaktadır. Bu tezin ampirik analizinde de aynı nedenler dolayısıyla, çevresel kirliliği temsil etmesi için atmosferik bir gösterge olan kişi başına CO₂ emisyonu kullanılmaktadır.

EKC hipotezine ilişkin literatürün önemli bir kısmı da ülke spesifik çalışmalardan meydana gelmektedir. Bu literatüre ait çalışmalar Tablo 2'de özetlenmiştir. Bu gruba dahil edilen çalışmaların önemli bir bölümü -verilerin doğası gereği- zaman serileri ekonometrisi tekniklerinin tercih edildiği çalışmalardan oluşmaktadır. Çalışmaların bir kısmı da belli bir ülkenin çeşitli bölgelerine ait verilerle oluşturulan panel veri setlerini kullanan analizlere sahiptir. Ülke spesifik araştırmalarda kullanılan serilerin genellikle durağan olmamasından kaynaklanan eşbütünleşme ve hata düzeltme analizlerinin sıklıkla tercih edildiği

görülmektedir. Johansen eşbütünleşme ve vektör hata düzelme analiz, ARDL Sınır Testi gibi analizlerin sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Analizler sonucunda elde edilen ampirik bulgular, çok ülkeli çalışmaların sonuçlarına benzerlik göstermektedir. EKC hipotezinin geçerliliğine ilişkin yapılan analizler bu çalışmalarda da ülke, yöntem, dönem ve tercih edilen matematiksel forma göre değişebilmektedir.

Ampirik literatür incelendiğinde özellikle kontrol değişken olarak analizlere dahil edilen serilerin giderek çeşitlendiği de dikkat çekmektedir. Daha önce açıklandığı üzere, EKC hipotezini sınamak için kişi başına çevresel bozulma ve kişi başına milli gelir ve polinomial terimler yeterli olurken zamanla literatürde; enerji tüketimi, kentleşme, finansal gelişme, sanayileşme, yenilenebilir enerji, dışa açıklık, kamu harcamaları ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi kontrol değişkenler analizlere dahil edilmeye başlanmış ve kullanılan ampirik modellerin açıklama güçleri artırılmaya çalışılmıştır. Çalışmalarda en sık kullanılan çevresel kirlilik göstergesinin, çok ülkeli çalışmalardakine benzer şekilde atmosferik göstergeler olduğu görülmektedir.

Tablo 1. EKC Hipotezine Yönelik Çok Ülkeli Çalışmalar

Yazar(lar)	Örneklem	Dönem	Yöntem	Form	Sonuç	Değişkenler
Grossman ve Krueger (1991)	32 Ülke	1977, 1982,1988	Panel Veri Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler, Sıradan en küçük kareler (OLS), Tobit	Lineer, Kuadratik, Kübik	EKC Geçerlidir	SO ₂ , Dark Matter, kişi başına GSYH, karesi ve küpü, asılı partikül madde (SPM)
Shafik ve Bandyopadhyay (1992)	149 Ülke	1960-1990	Panel Veri Sabit Etkiler Modeli	Lineer, Kuadratik, Kübik	EKC Geçerlidir	SO ₂ , SPM, güvenilir su eksikliği, kent sanitasyonu, kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Panayotou (1993)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler	1987, 1985	Kesit Veri Analizi	Kuadratik	EKC Geçerlidir	NO _x , SPM, SO ₂ , Ormansızlaşma, kişi başına GSYH ve karesi, nüfus yoğunluğu,
Selden ve Song (1994)	22 OECD, 8 Gelişmekte Olan Ülke	1979-1987	Panel Veri Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler	Kuadratik	EKC Geçerlidir	SPM, SO ₂ , NO _x , CO, kişi başına GSYH ve karesi
Shafik (1994)	149 ülke	1960-1990	Panel Veri Sabit Etkiler Modeli	Lineer, Kuadratik, Kübik	EKC Geçerlidir	Su, sanitasyon, SPM, SO ₂ , çözünmüş O ₂ , akarsu kirliliği, kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Cole vd. (1997)	OCED (11 Ülke)	1970-1992	Panel Veri Sabit Etkiler ve GLS	Kuadratik, Kübik	EKC Geçerlidir	NO ₂ , SO ₂ , SPM, CO ₂ , toplam enerji kullanımı, CFC, CH ₄ , kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Panayotou (1997)	30 Ülke	1982-1994	Panel Veri GLS	Kübik	EKC Geçerlidir	SO ₂ , kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Azomahou vd. (2006)	100 Ülke	1960-1996	Panel regresyon, Faktör Ayırıştırma Analizi (FDA),	Kübik	Karma	Kişi başına CO ₂ , Kişi başına GSYH
Jaunky (2011)	36 Ülke (Yüksek Gelir)	1980- 005	Blundell–Bond Sistem GMM, Panel VECM Nedensellik	Lineer	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ , Kişi başına GSYH
Jayanthakumaran vd. (2012)	Çin ve Hindistan	1971-2007	ARDL, Sınır testi	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi,

						ticari dışa açıklık
Ozcan (2013)	12 Orta Doğu Ülkeleri	1990-2008	FMOLS, Kısa ve Uzun Dönem Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi
Shahbaz vd. (2016)	Next 11 Ülkeleri	1972-2013	Granger Nedensellik, Dinamik Granger Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi
Bakirtas ve Cetin (2017)	MIKTA	1982-2011	Panel VAR	Lineer	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, DYY (büyüme oranları ile)
Cetin (2018)	20 Gelişmiş 25 Yükselen Ekonomi	1990-2011	Ortalama Grup Tahmircisi (PMG), Pedroni Eşbütünleşme	Lineer	Karma (Gelişmiş ülkelerde geçerlidir)	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH, kişi başına yenilenebilir enerji tüketimi

Kaynak: Mevcut literatür temelinde yazarlarca oluşturulmuştur.

Tablo 2. EKC Hipotezine Yönelik Ülke-Spesifik Çalışmalar

Yazar(lar)	Örneklem	Dönem	Yöntem	Form	Sonuç	Değişkenler
Day ve Grafton (2003)	Kanada	1974-1997 1958-1995	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik, OLS	Kübik	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, Kişi başına CO emisyonu, Kişi başına SO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Friedl ve Getzner (2003)	Avusturya	1960-1999	OLS, Eşbütünleşme,	Kübik	EKC geçerli değildir.	CO ₂ , GSYH, yıllık sıcaklık farkı, çıktındaki kısa dönemli dalgalanmalar, ithalatın milli gelire oranı, hizmetler sektörü büyüme oranı
Jalil ve Mahmud (2009)	Çin	1975-2005	ARDL, Sınır testi, Granger Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına ticari enerji tüketimi, ticari dışa açıklık,
Iwata vd. (2010)	Fransa	1960-2003	ARDL, Sınır Testi, Granger Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, nükleer kaynaklı elektrik üretimi, kentleşme oranı
Wang vd. (2011)	Çin (28 Vilayet)	1995-2007	Panel Eşbütünleşme ve Panel düzeltme modelleri	Kuadratik	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi
Saboori vd. (2012)	Malezya	1980 - 2009	ARDL, Sınır Testi, VECM,	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ , Kişi başına GSYH
Hussain vd. (2012)	Pakistan	1971 - 2006	Johansen Eşbütünleşme, VECM	Kübik	EKC geçerli değildir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına ticari enerji tüketimi, kişi başına GSYH, karesi ve küpü
Shahbaz vd. (2012)	Pakistan	1971 - 2009	ARDL, Sınır testi, Granger Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, ticari dışa açıklık
Chen (2012)	Tayvan	1980 - 1986	Johansen Eşbütünleşme, OLS	Lineer, Kuadratik, Kübik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH, karesi ve küpü, CO ₂ emisyonu, sermaye ve imalat sanayii malları ithalatı, elektrik tüketimi,
Baek ve Kim (2013)	Kore	1971-2007	ARDL, Sınır Testi	Kuadratik	EKC geçerlidir.	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, fosil yakıtlardan elektrik üretimi, nükleer kaynaklı elektrik üretimi
Begum vd.	Malezya	1980 -	ARDL, Sınır	Lineer	EKC geçerli	Kişi başına CO ₂ emisyonu, kişi

(2015)		2009	-	testi, DOLS		değildir.	başına GSYH, kişi başına enerji tüketimi, nüfus büyüme oranı
Zhang ve Gao (2016)	Çin	1995 - 2011	-	Pedroni Eşbütünleşme, Panel Granger Nedensellik	Kuadratik	Karma (Yok ya da ampirik destek)	Kişi başına CO2 emisyonu, kişi başına GSYH ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, Turizm gelirleri
Alshehry ve Belloumi (2017)	Suudi Arabistan	1971 - 2011	-	ARDL, Sınır testi, Granger Nedensellik	Kuadratik	EKC geçerli değildir.	Kişi başına ulaşım kaynaklı CO2 emisyonu, kişi başına ulaşım kaynaklı enerji tüketimi, kişi başına GSYH ve karesi
Robalino-López vd. (2015)	Venezuela	1980 - 2010	-	Hodrick–Prescott (HP), Görünürde ilişkisiz regresyon (SUR)	Lineer	EKC geçerli değildir.	GSYH, CO2 emisyonu, tüketim, kamu harcamaları, dış ticaret dengesi, enerji ithalatı, yenilenebilir enerji
He vd. (2017)	Çin	1995 - 2013	-	Panel Sabit Etkiler, FGLS, PCSE, Driscoll-Kraay Tahmincisi	Kuadratik	EKC geçerli değildir.	CO2 emisyonu, kentleşme, GSYH ve karesi, sanayileşme, enerji yoğunluğu, patent sayısı,

Kaynak: Mevcut literatür temelinde yazarlarca oluşturulmuştur.

Tablo 3. EKC Hipotezini Türkiye Örneğinde İnceleyen Çalışmalar

Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Form	Sonuç
Gürlük ve Karaer (2004)	1975-2000	OLS, Üstel Düzleştirme	CO ₂ , SO ₂ , NO ₂ , kişi başına gelir	Lineer	EKC geçerlidir (CO ₂ ve NO ₂)
Lise (2006)	1980-2003	Ayrıştırma Analizi	Nüfus, GSYH, teknoloji birimi başına birincil enerji arzı, sektördeki teknoloji birimi başına enerji tüketimi, Sektörel CO ₂ emisyonu	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Başar ve Temurlenk (2007)	1950-2000	OLS	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü, fosil yakıt kaynaklı kişi başına CO ₂ , katı yakıt kaynaklı Kişi başına CO ₂ , fueloil kaynaklı Kişi başına CO ₂ .	Kübik	EKC geçerli değildir
Atıcı ve Kurt (2007)	1968-2000	OLS	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, toplam ticari açıklık indeksi, tarımsal ticaret açıklık indeksi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Akbostancı vd. (2009)	1968-2003; 1992-2001	Johansen Eşbütünleşme Panel EGLS	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü, Kişi başına SO ₂ , nüfus yoğunluğu,	Kübik	EKC geçerli değildir
Halıcıoğlu (2009)	1960-2005	Johansen Eşbütünleşme ARDL, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, ticari dışa açıklık.	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Soytas ve Sari (2009)	1960-2000	Toda–Yamamoto Nedensellik, Genelleştirilmiş Etki-Tepki analizi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, kişi başına enerji tüketimi,	Lineer	EKC geçerli değildir
Ozturk ve Acaravci (2010)	1968-2005	ARDL, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, istihdam oranı	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Saatçi ve Dumrul (2011)	1950-2007	Kejriwal Eşbütünleşme	CO ₂ , GSYH	Lineer	EKC geçerlidir
Ozturk ve Acaravci (2013)	1960-2007	ARDL, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, dış ticaret, özel sektöre verilen yurtiçi kredi miktarı	Kuadratik	EKC geçerlidir

Shahbaz vd. (2013)	1970-2010	ARDL, Johansen Eşbütünleşme, Gregory-Hansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, enerji yoğunluğu, KOF küreselleşme endeksi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Elgin ve Oztunali (2014)	1950-2009	Johansen Eşbütünleşme	CO ₂ , SO ₂ , sermaye-çıktı oranı, vergi yükü, kayıt dışılığın GSYH'a oranı, kayıt dışılığın GSYH'a oranının karesi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Yavuz (2014)	1960-2007	OLS, DOLS, VECM Gregory-Hansen Eşbütünleşme, Johansen Eşbütünleşme	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Koçak (2014)	1960-2010	ARDL, Sınır Testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü, kişi başına enerji tüketimi	Kübik	EKC geçerli değildir
Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Form	Sonuç
Balıbey (2015)	1974-2011	VAR, Granger nedensellik, Etki-Tepki analizi, varyans ayrıştırma analizi,	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi, DYY	Kuadratik	EKC geçerlidir
Bölük ve Mert (2015)	1961-2010	ARDL, Sınır Testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, Yenilenebilir kaynaklardan üretilen elektrik enerjisi.	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Seker vd. (2015)	1974-2010	ARDL, Hatemi-J Eşbütünleşme	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, DYY	Kuadratik	EKC geçerlidir
Vita vd. (2015)	1960-2009	Maki Eşbütünleşme testi, VECM, DOLS	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, uluslararası turizm, kişi başına enerji tüketimi.	Kuadratik	EKC geçerlidir
Tutulmaz (2015)	1968-2007	OLS, Johansen Eşbütünleşme, Engle-Granger Eşbütünleşme	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü	Kuadratik, Kübik	Karma
Erdoğan vd. (2015)	1975-2010	ARDL, Sınır Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü,	Kübik	EKC geçerli değildir
Keskingöz ve Karamelikli (2015)	1960-2011	ARDL, Sınır Testi	CO ₂ , enerji tüketimi, ihracatın büyüme oranı, ithalatın büyüme oranı, GSYH büyüme oranı.	Lineer	EKC geçerlidir
Gozgor ve Can (2016)	1971-2010	Maki Eşbütünleşme, DOLS, VECM.	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, İhracat çeşitlendirme endeksi.	Kuadratik	EKC geçerlidir
Lebe (2016)	1960-210	ARDL, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , Kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, yurtiçi krediler, ticari dışa açıklık oranı	Kuadratik	EKC geçerlidir
Gökmenoğlu ve Taşpınar (2016)	1974 - 2010	Toda-Yamamoto Nedensellik, ARDL, Sınır Testi	Kişi başına CO ₂ , GSYH, enerji tüketimi, DYY	Lineer	EKC geçerlidir
Kılıç ve Akalın (2016)	1960-2011	ARDL, Sınır Testi.	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü, ticari dışa açıklık.	Kuadratik, Kübik	EKC geçerlidir
Ozatac vd. (2017)	1960-2013	ARDL, Sınır Testi, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, finansal gelişme, ticari dışa açıklık, kentleşme.	Kuadratik	EKC geçerlidir
Aydın ve Esen (2017)	1971-2014	Yumuşak Geçişli Regresyon (STR)	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir	Lineer	EKC geçerli değildir
Katircioğlu ve Taşpınar	1960-2010	Maki Eşbütünleşme, Granger Nedensellik,	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi,	Kuadratik	EKC geçerlidir

(2017)		Temel Bileşenler Analizi (PCA), Varyans Ayırıştırma Analizi, Etki-Tepki Analizi	finansal gelişme		
Çağlar ve Mert (2017)	1960-2013	DOLS, Hatemi-J Eşbütünleşme, Gregory Hansen Eşbütünleşme	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü, kişi başına yenilenebilir enerji kaynaklı elektrik tüketimi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Yurttagüler ve Kutlu (2017)	1960-2011	Johansen Eşbütünleşme, VECM	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir, karesi ve küpü	Kübik	EKC geçerli değildir
Yazar(lar)	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Form	Sonuç
Katircioglu ve Celebi (2018)	1960-2013	Maki Eşbütünleşme, VECM, Granger Nedensellik, Etki-Tepki analizi, varyans ayırıştırma analizi.	CO ₂ , GSYH ve karesi, enerji tüketimi, dış borcun GSYH'a oranı.	Kuadratik	EKC geçerlidir
Katircioglu ve Katircioglu (2018)	1960-2013	ARDL, VECM, Maki Eşbütünleşme,	CO ₂ , GSYH ve karesi, enerji tüketimi, kentleşme (kent nüfusu)	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Koçak ve Şarkgüneşi (2018)	1974-2013	DOLS, Maki Eşbütünleşme, Hacker-Hatemi-J Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, DYY	Kuadratik	EKC geçerlidir
Özcan vd. 2018	1961-2013	Bootstrap Rolling Window Nedensellik	Kişi başına gelir, kişi başına karbon ayak izi	Lineer	EKC geçerli değildir
Kaygısız (2018)	1968-2015	Johansen Eşbütünleşme, VECM	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, ticari dış açıklık oranı	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Güney (2018)	1960-2016	ARDL, Sınır testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına enerji tüketimi, özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerin GSYH içerisindeki payı, sanayi sektörü katma değerinin GSYH içerisindeki payı	Kuadratik	EKC geçerlidir
Kaya ve Kaya (2018)	1975-2012	ARDL, Sınır testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, enerji tüketimi, özel sektöre sağlanan yurtiçi kredilerin GSYH içerisindeki payı,	Kuadratik	EKC geçerli değildir
Karasoy ve Akçay (2018)	1965-2016	ARDL, VECM, Granger Nedensellik	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına hidroelektrik enerjisi enerji tüketimi, kişi başına yenilenebilir olmayan enerji tüketimi, ticari dış açıklık oranı	Kuadratik	EKC geçerlidir
Pata (2018a)	1974-2013	ARDL, Sınır Testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına birincil enerji tüketimi, finansal gelişme, kentleşme, kişi başına toplam enerji tüketimi	Kuadratik	EKC geçerlidir
Pata (2018b)	1974-2014	ARDL, Sınır Testi, Hatemi-J Eşbütünleşme, Gregory Hansen Eşbütünleşme, FMOLS, CCR	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kentleşme, finansal gelişme, kişi başına yenilenebilir enerji tüketimi, kişi başına hidroelektrik tüketimi, kişi başına alternatif enerji tüketimi,	Kuadratik	EKC geçerlidir

Pata (2018c)	1971-2014	ARDL, Sınır Testi	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, finansal gelişme, sanayileşme, kentleşme, kömür tüketimi, alternatif enerji tüketimi, ithalat, ihracat.	Kuadratik	EKC geçerlidir
Karasoy (2019)	1965-2015	NARDL	Kişi başına CO ₂ , kişi başına gelir ve karesi, kişi başına hidroelektrik enerjisi enerji tüketimi, kişi başına yenilenebilir olmayan enerji tüketimi, ticari dışa açıklık oranı, finansal gelişme	Lineer	EKC geçerli değildir

Kaynak: Mevcut literatür temelinde yazarlarca oluşturulmuştur.

Başlangıçta batılı ülkeler için yapılan çalışmalar giderek artan sayıda gelişmekte olan ülke örneklerinde de yapılmaya başlanmıştır. Çin, Malezya, Pakistan ve Malezya gibi gelişmekte olan ülkelerde, EKC'nin dönüm noktasına ilişkin merak bu ülke örneklerinde yapılan çalışma sayılarına yansımaktadır. Özellikle Çin'in, hem dünya ekonomisinde milli gelir açısından artan payı hem de küresel toplam CO₂ emisyonlarındaki rolü öne çıkarken, hızla sanayileşen bu ülkede nüfusun önemli bir kısmının karşı karşıya kaldığı ciddi çevre kirliliği, araştırmacıları Çin özelinde çalışmaya teşvik etmektedir.

Tablo 3'de EKC hipotezini Türkiye örneğinde inceleyen çalışmalar; yöntem, dönem, kullanılan matematiksel form ve değişkenler ile elde ettikleri ampirik bulgulara göre özetlenmiştir. Kırk iki çalışmanın özetlendiği tablo incelendiğinde, EKC hipotezinin geçerliliğinin diğer ülke örneklerindeki benzer şekilde karma sonuçlardan oluştuğu görülmektedir. Bu sonuçlar dönem, matematiksel form, kullanılan kontrol değişkenler ve tercih edilen yöntemlere göre de farklılaşabilmektedir. Örneğin, kuadratik form kullanan çalışmaların önemli bir kısmı EKC hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşmasına rağmen buna uymayan örnekler (az olsa da) de bulunmaktadır.

Başlangıçta OLS gibi temel analizler kullanılırken, zamanla eşbütünleşme ve nedensellik analizleri, devamında ise yapısal kırılmaları ve doğrusal olmamayı dikkate alan çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Verilerin niteliği ve niceliğinde yaşanan iyileşmeler konuyla ilgili yayın sayısında hızlı bir artış görülmesine neden olmuştur. Çoklu zaman serisi analizi teknikleriyle yapılan çalışmaların önemli bir bölümü eşbütünleşme analizlerinden yararlanmaktadır. Bu durum milli gelir başta olmak üzere çoğu zaman serisinin durağan olmamasından kaynaklanmaktadır. Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında Tutulmaz (2015), eşbütünleşme analizi ile yapılan EKC hipotezi sınamalarında daha güvenilir ampirik bulgular elde edebilmek için, hassasiyet analizlerine de önem verilmesini önermektedir.

EKC hipotezini Türkiye örneğinde test eden çalışmalar incelendiğinde; EKC literatürünün genel ilerleyişine benzer şekilde, indirgenmiş form EKC eşitliğine ilave edilen kontrol değişkenler açısından da benzerlik söz konusudur. Çalışmalarda çevresel kirliliği temsil etmesi için en çok tercih edilen göstergeler diğer ülke örneklerindeki benzer şekilde, atmosferik göstergelerdir. Kişi başına enerji kullanımı, dışa açıklık, kentleşme, DYY, finansal gelişme gibi değişkenler kontrol değişken olarak ampirik modellere dahil edilmektedir. Bu tezin ampirik analizinde de indirgenmiş form kübik EKC eşitliğine kişi başına enerji tüketimi, ticari dışa açıklık ve kişi başına yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. Bu açıklayıcı değişken setinin daha önce herhangi bir kübik form EKC eşitliğinde Türkiye örneği için kullanılmadığı görülmüştür. Özellikle yenilenebilir enerjinin uzun dönem denge

ilişkisindeki rolünün ne olacağı tezin muhtemel politika önerileri açısından büyük önem taşımaktadır.

Bir ülkenin çevresel durumu en çok; ülkedeki teknoloji düzeyi, ekonominin sektörel yapısı, ekonominin büyüklüğü ve çevre kalitesine olan talebe bağlıdır. Büyük ekonomiler doğal kaynak tüketimi ve yüksek kirlilik düzeyleri ile karşılaşmaktadır. Kaynak tüketimi ve kirliliğin seviyesi ekonominin sektörel yapısı ile yakından ilişkilidir. Örneğin, tarıma dayalı ekonomilerde daha çok kaynak tüketimi öne çıkarken; sanayileşmiş ülkelerde, kentleşme ve kentlerdeki kirlilik sorunu öne çıkmaktadır (Sarkodie ve Strezov, 2019). Literatürdeki çalışmaların bu sorunları, sanayi sektörünün milli gelir içerisindeki payı ve kentleşme gibi değişkenleri kontrol değişkeni olarak kullanmak suretiyle incelediği görülmektedir. Enerji ve yenilenebilir enerjinin kontrol değişkeni olarak EKC hipotezini test etmek için kullanıldığı durumda çevre kirliliğine (özellikle CO₂) etkisi de merak unsuru olmuştur. Bu merak da tezin ampirik modeline yansımıştır.

Üç grupta incelenen EKC ampirik literatürü toplu olarak değerlendirildiğinde bazı çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Çevresel göstergeler ile iktisadi faaliyetler arasındaki ilişkilerin; i) ekonominin büyüklüğü, ii) ekonominin yapısı, iii) teknolojik ilerleme, iv) uluslararası ticaret, v) kirlilik sığınakları hipotezi, vi) gelir eşitsizliği, vii) demografik faktörler, viii) ülkeye özgü faktörler gibi farklı unsurlar üzerinden analiz edildiği görülmektedir. Ayrıca EKC literatürünün öncü araştırmalarının, Ehrlich (1968) ve Meadows vd. (1972) gibi çevre sorunları ile ilgili temel eserlere hiç atıfta bulunmadığı görülmektedir. Üzerinde en çok araştırma yapılan ülkelerin gelişmiş ve gelişmekte olanlar (üst-orta gelir grubu) olduğu görülmektedir. Orta alt ve düşük gelirli ülkeler üzerine yapılan çalışma sayısı nispeten sınırlıdır.

“Kişi başına emisyonlar üzerinden hesaplanan EKC hipotezinin geçerliliği bulgusunu politika gerektirmiyor” şeklinde yorumlayan çalışmalar olsa da, çevre kirliliği aşağıdaki nedenlerden ötürü dikkate değer bir problem olmaya devam etmektedir; i) çevrecilere göre nüfus büyümesi çevresel bozulmanın temel nedenlerindendir, ii) kişi başına emisyonların artışı dizginlenmiş olsa dahi toplam yoğunluk doğanın taşıyabileceği kapasitenin ötesine geçmiştir olabilir, iii) gelişmiş ülkelerde gözlemlenen yeşil ekonomiye geçiş çabaları EKC hipotezini test eden araştırmaların milli gelirin ne ölçüde *yeşil* olduğunu ifade eden verilerle yapılması gerekliliğini doğurması beklenmektedir (Ginevičius vd. 2017).

EKC literatürüne ilişkin en önde gelen değerlendirmelerden olan Dinda (2004), iktisadi faaliyetin fiziksel ve ekolojik temellerini kapsayan ekonomik modeller yardımıyla yapılacak analizlerin çevre-ekonomi ilişkisi analizleri için öncelikli bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Bu gerekliliği hisseden literatürde Dinda (2005), Brock ve Taylor (2010) kurdukları iktisadi modeller ile bu açığı kapatmaya çalışmışlardır. EKC hipotezi için kurulan ekonomik modellere ilişkin bir değerlendirme için Kijima vd. (2010)’a bakılabilir.

3. VERİ VE MODEL

Çalışmada kullanılan veri seti 1960-2017 dönemini kapsayan elli sekiz yıllık gözlemden meydana gelmektedir. Bu veri setine ilişkin temel bilgiler aşağıdaki Tablo 4’te özetlenmiştir. Ekonometrik analizde kullanılan veriler derlenirken mümkün olan en geniş zaman aralığına ulaşılması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için verilerin bir kısmı Dünya Bankasından, bir kısmı da OECD veri tabanlarından derlenmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak

kullanılan kişi başına CO₂ emisyonları da -veri derleme döneminde- BP ve WDI'a göre daha geniş olan Le Quéré vd. (2018)'den derlenmiştir.

Tablo 4. Ampirik Analizde Kullanılan Verilere İlişkin Temel Bilgiler

Değişken	Kısaltma	Birim	Kaynak
Kişi Başına CO ₂ Emisyonu	CO ₂	Metrik Ton	GCB
Kişi Başına RGSYH	Y	ABD Doları (2010, Sabit)	WDI
Kişi Başına RGSYH'nın Karesi	Y ²	ABD Doları (2010, Sabit)	WDI
Kişi Başına RGSYH'nın Küpü	Y ³	ABD Doları (2010, Sabit)	WDI
Kişi Başına Enerji Kullanımı	E	Kilogram eşdeğer petrol	OECD
Kişi Başına Yenilenebilir Enerji	R	Kilogram eşdeğer petrol	OECD
Tic. Dışa Açıklık [(X+M)/GSYH]	T	Yüzde	WDI

Not: GCB: Global Carbon Budget, detaylı bilgi için bkz: Le Quéré vd. (2018)

Çalışmada kullanılan modele ait değişkenlerin belirlenmesine detaylı literatür taraması rehberlik etmiştir. Detaylı raporlama literatür bölümünde yapılmış olsa da değişken ve matematiksel form seçimi için referans alınan ampirik eserleri örneklendirmede yarar bulunmaktadır. EKC hipotezini Türkiye örneğinde test eden çalışmalardan kübik formu tercih edenlere örnek olarak; Akbostancı vd. (2009), Koçak (2014), Tutulmaz (2015) verilebilir. Kişi başına enerji tüketimini açıklayıcı değişken olarak kullanan çalışmalara örnek olarak; Gozgor ve Can (2016), Katircioğlu ve Taşpınar (2017), Kaya ve Kaya (2018), Pata (2018a) verilebilir. Yenilenebilir enerjiyi açıklayıcı değişken olarak kullanan çalışmalara örnek olarak Pata (2018b), Karasoy ve Akçay (2018), Karasoy (2019) gösterilebilir. Ticari dışa açıklığı açıklayıcı değişken olarak kullanan çalışmalara örnek olarak ise; Halıcıoğlu (2009), Lebe (2016), Karasoy ve Akçay (2018) ve Karasoy (2019) verilebilir.

Tablo 5'te ampirik analizde kullanılan serilerin temel betimleyici istatistikleri raporlanmıştır. Seriler doğal logaritmaları alınarak analize dâhil edildiğinden serilerin (kareli ve küplü seriler hariç) standart dağılımları büyük sapmalar göstermemektedir. Serilerin doğal logaritmaları ile çalışılmasının önemli bir getirisi de elde edilecek katsayıların doğrudan esneklik olarak yorumlanabilecek olmasıdır. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezine dair çalışmalarda özellikle üzerinde durulması gereken tahminler EKC hipotezinin doğası gereği uzun dönem katsayılarıdır.

Ekonometrik analizde kullanılan temel regresyon eşitliği denklem 1'deki gibidir:

$$CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 CO_{2t-i} + \beta_2 Y_{t-i} + \beta_3 Y^2_{t-i} + \beta_4 Y^3_{t-i} + \beta_5 E_{t-i} + \beta_6 R_{t-i} + \beta_7 T_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemde CO₂ kişi başına karbondioksit emisyonunu, Y kişi başına geliri, Y² ve Y³ de kişi başına gelirin karesini ve küpünü, E kişi başına enerji tüketimini, R kişi başına yenilenebilir enerji tüketimini, T, ticari dışa açıklığı, ε rassal hata terimini, t zaman indikatörünü, i ise gecikme indikatörünü ifade etmektedir. Değişkenler analize doğal logaritmaları alınarak dahil edilmiştir. Dolayısıyla Y² ve Y³ kişi başına gelirin doğal logaritması alınmış halinin karesi ve küpüdür. Moosa (2017), bu durum hakkında bir uyarıda bulunmuştur. Orijinal kişi başına gelir serisinin karesi ve küpü önce alınıp sonra logaritma alındığı takdirde log(Y_t²)=2log(Y_t) ve log(Y_t³)=3log(Y_t) olur ve açıklayıcı değişkenler log(Y_t), 2log(Y_t) ve 3log(Y_t) olarak sıralanır. Bu durumda tam çoklu doğrusal bağlantı durumu ortaya çıkacağından model tahmin edilememektedir. Tablo 5'te analizde kullanılan tüm serilerin doğal logaritmalarının

alındığının bilgisi verildiğinden denklem 1’de ilave olarak logaritma alındığını gösteren bir sembol ya da kısaltma kullanılmamıştır.

Tablo 5. Veri Setine İlişkin Temel Betimleyici İstatistikler

	CO ₂	Y	Y ²	Y ³	E	R	T
Ortalama	0.823367	8.779351	77.25191	681.3049	6.767997	5.196091	3.254072
Medyan	0.937834	8.762448	76.78050	672.7852	6.825172	5.222323	3.501866
Maksimum	1.713267	9.611347	92.37798	887.8768	7.511913	5.406538	4.006793
Minimum	-0.491888	8.050314	64.80755	521.7212	5.954483	4.884140	1.745170
Std. Dağ.	0.592161	0.421868	7.439336	98.60739	0.430361	0.120982	0.657385
Çarpıklık	-0.518750	0.167637	0.246258	0.324498	-0.232819	-0.687992	-0.566789
Basıklık	2.313958	2.133669	2.164863	2.209212	2.047199	2.862024	1.868630

Not: Değişkenler doğal logaritmaları alınmak suretiyle analizlere dâhil edilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Zaman serileri analizlerinde kullanılacak tahminci seçimi için birim kök test sonuçları belirleyici olmaktadır. Genellikle düzeyde durağan olmayan serilerin bütünleşme derecelerine göre alternatif teknikler tercih edilebilmektedir. Tablo 6’da ADF, DF-GLS, Phillips-Perron, KPSS ve Ng-Perron birim kök testlerinin sonuçları raporlanmıştır. Tablo incelendiğinde serilerin genelinin birinci farkta durağan oldukları görülmektedir. Bazı serilerin bazı testlerde düzeyde durağan görünmesi nedeniyle ARDL yöntemi kullanılarak küçük de olsa farklı mertebeden bütünleşik olma ihtimalini ortadan kaldırmak amaçlanmıştır.

Tablo 6. Birim Kök Testlerine Ait Sonuçlar

		Düzey							
		ADF	DF-GLS	PP	KPSS	$NP-MZ_{\alpha}$	$NP-MZ_t$	$NP-MSB$	$NP-MPT$
CO ₂	Sabit Terim	-2.5386	1.7873*	-3.032**	0.9219	1.4776	2.5237	1.7080	209.1240
Y		0.4212	2.9670***	0.4353	0.9362	2.3794	3.5903***	1.5090	192.9880
Y ²		0.7301	3.1275***	0.7784	0.9342	2.5216	3.7412***	1.4837	191.1130
Y ³		1.0347	3.2889***	1.0984	0.9315	2.6713	3.8933***	1.4575	189.0320
E		-0.7261	2.2414***	-0.7334	0.9311	1.86602	2.86400***	1.53482	182.786
R		-1.8084	-1.3866	-1.9006	0.4977	-3.60905	-1.30039	0.36032	6.79421
T		-2.0846	-0.1770	-2.0790	0.8717	0.13823	0.09675	0.69991	31.8147
CO ₂	Sabit Terim ve Trend	-2.8755	-1.4471	-2.9187	0.2137	-2.9162	-1.1231	0.3851	28.9538
Y		-1.9614	-2.1451	-2.1495	0.1385	-9.05731	-1.97579	0.21814	10.6390
Y ²		-1.6038	-1.8481	-1.6987	0.1640	-7.54019	-1.72643	0.22896	12.5386
Y ³		-1.2544	-1.5360	-1.3337	0.1853	-5.92292	-1.44760	0.24441	15.0532
E		-2.6841	-2.4064	-2.7455	0.1593	-9.29524	-2.15568	0.23191	9.80405
R		-1.0333	-1.4041	-1.1182	0.0785	-5.76068	-1.30312	0.22621	15.1747
T		-2.9641	-2.3984	-3.2165*	0.1843	-9.36444	-2.08353	0.22249	10.0602
		Birinci Fark							
		ADF	DF-GLS	PP	KPSS	$NP-MZ_{\alpha}$	$NP-MZ_t$	$NP-MSB$	$NP-MPT$
CO ₂	Sabit Terim	-7.3575***	-7.033***	-7.36***	0.4402***	-27.89***	-3.6860***	0.1322***	1.0317***
Y		-7.4166***	-6.192***	-7.42***	0.1078***	-27.04***	-3.6358***	0.1345***	1.0394***
Y ²		-7.3369***	-6.238***	-7.34***	0.1532***	-27.13***	-3.6345***	0.1340***	1.0596***
Y ³		-7.2328***	-6.259***	-7.23***	0.2115***	-27.18***	-3.6299***	0.1335***	1.0840***
E		-7.3458***	-6.425***	-7.36***	0.0811***	-27.39***	-3.6535***	0.1334**	1.0451***
R		-7.5533***	-7.609***	-7.55***	0.2893***	-27.97***	-3.7276***	0.1333***	0.9148***

T	-7.4513***	-1.1071	-7.55***	0.1614***	-2.077	-0.9771	0.4704	11.3987
CO₂	-7.9594***	-7.188***	-7.95***	0.0930***	-27.88***	-3.7028***	0.1328***	3.4484***
Y	-7.3782***	-7.048***	-7.38***	0.0609***	-27.84***	-3.7276***	0.1339***	3.2923***
Y²	-7.3491***	-7.098***	-7.35***	0.0625***	-27.88***	-3.7288***	0.1338***	3.2962***
Y³	-7.3151***	-7.132***	-7.32***	0.0676***	-27.91***	-3.7290***	0.1336***	3.3038***
E	-7.3216***	-6.844***	-7.35***	0.0597***	-27.72***	-3.7123***	0.1339***	3.3504***
R	-7.8394***	-7.963***	-7.84***	0.1164***	-27.85***	-3.7301***	0.1339***	3.2813***
T	-7.2721***	-3.812***	-7.35***	0.0504***	-17.01*	-2.8657*	0.1685*	5.6627*

Not: *, ** ve *** sembolleri ilgili birim kök testine göre *durağanlık koşulunun sağlandığı* sırasıyla; %10, %5 ve %1 istatistiki anlam düzeylerini ifade etmektedir. ADF, DF-GLS, PP, KPSS, NP kısaltmaları sırasıyla, Genişletilmiş Dickey-Fuller, Phillips-Perron, Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin ve NG-Perron'u ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) referans alınarak tespit edilmiştir.

Birim kök testleri sonucunda serilerin düzeyde durağan olmadıkları tespit edilmiş ve eşbütünleşme analizi yapılmasına karar verilmiştir. Bu analizin ARDL Sınır Testi yöntemi ile yapılması için öncelikte uygun gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Birim kök testlerinde olduğu gibi burada da Schwarz bilgi kriteri tercih edilmiştir. Schwarz bilgi kriterine göre en uygun ARDL modelinin gecikme uzunlukları ARDL (1, 1, 0, 0, 1, 0, 0) olarak hesaplanmıştır.

ARDL (1, 1, 0, 0, 1, 0, 0) modelinin tahmin sonuçları ve Diagnostik test sonuçları Tablo 7'de raporlanmıştır. Jarque-Bera test sonuçlarına göre modelin hata terimleri normal dağılmakta, Breusch Godfrey LM testine göre otokorelasyon sorunu, White ve ARCH testlerine göre değişen varyans sorunu bulunmamakta ve Ramsey RESET testi sonuçlarına göre de model belirlenim hatası bulunmamaktadır. Modeldeki tüm katsayılar genel kabul görmüş (%1, %5, %10) farklı düzeylerde istatistiki anlamlılığa sahiptir.

Tablo 7. ARDL (1, 1, 0, 0, 1, 0, 0) Model Tahmini ve Diagnostik Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
CO ₂ , (t-1)	0.247179*	0.138163	1.789042
Y	39.08532***	14.41872	2.710734
Y _(t-1)	0.240356*	0.122119	1.968213
Y ²	-4.070600**	1.638160	-2.484861
Y ³	0.141151**	0.061997	2.276762
E	0.905042***	0.147733	6.126197
E _(t-1)	-0.474070***	0.108558	-4.366972
R	-0.111594***	0.041157	-2.711395
T	0.038319***	0.012664	3.025816
Sabit Terim	-128.7973***	42.71519	-3.015257
Diagnostik Test Sonuçları			
Normalite (Jarque-Bera):	1.894146 [0.39]		
Breusch Godfrey Otokor. LM	2.995235 [0.22]		
Değişen Varyans (White):	39.69516 [0.14]		
Değişen Varyans (ARCH):	1.878498 [0.17]		
Ramsey RESET:	0.250408 [0.62]		
F-İstatistiği:	3523.789 [0.00]		
R ² :	0.99		

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler ilgili test istatistiğinin olasılık değerini ifade etmektedir.

ARDL modelinin tahmin edilmesinin ardından uzun dönem denge ilişkisini araştırmak amacıyla sınır testi uygulanmıştır. Test sonuçları Tablo 8’de raporlanmıştır. Hesaplanan F istatistiği (8.12) hem Pesaran vd. 2001 hem de küçük örneklem için kritik değerleri üreten Narayan (2005)’in tablo kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuca göre modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme başka bir ifadeyle uzun dönemli denge ilişkisinin varlığından söz edilebilir.

Tablo 8. ARDL Sınır Testi Sonuçları

F-İstatistik Değeri= 8.12 (k=6) [n=57]

 H_0 : Eşbütünleşme yoktur.

Sınır Değerleri				
Asimptotik: n=1000				
Pesaran, Shin ve Smith (2001)	Anlam Düzeyi	I(0)	I(1)	Eşbütünleşme
	1%	3.15	4.43	✓
	5%	2.45	3.61	✓
	10%	2.12	3.23	✓
Sonlu Örneklem: n=55				
Narayan (2005)	1%	3.636	5.169	✓
	5%	2.676	3.999	✓
	10%	2.270	3.486	✓

Not: Pesaran vd. (2001) orijinal referans olmakla birlikte raporladığı kritik değerler küçük örnekleme uymadığından Narayan (2005)’te önerilen tablo kritik değerleri de raporlanmıştır.

Sınır testi ile uzun dönem denge ilişkisinin varlığını tespit ettikten sonra, maruz kalınan şoklar nedeniyle bu uzun dönem denge ilişkisinden yaşanacak sapmaların hangi hızda ortadan kalkacağını ima eden hata düzeltme mekanizmasının işleyip işlemediğinin kontrol edileceği kısa dönem hata düzeltme regresyonu tahmin sonuçlarına bakılacaktır. Bu sonuçlar Tablo 9’da raporlanmıştır. Hata düzeltme teriminin negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır. Katsayı tahminine göre dengeden meydana gelen sapmanın yaklaşık yüzde 75’nin bir dönem sonra kapatılacağı söylenebilir (Kalan sapmanın da yüzde 75’i ikinci dönem sonunda ortadan kalkacaktır).

Tablo 9. Kısa Dönem Hata Düzeltme Regresyonu Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
ΔY	39.08532***	4.878855	8.011166
ΔE	0.905042***	0.100911	8.968739
$ECT_{(t-1)}$	-0.752821***	0.094018	-8.007217
Sabit Terim	-128.7973***	16.08650	-8.006547

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

EKC hipotezi’nin geçerliliği ve politika imaları uzun dönemde önemlidir. ARDL modelinin uzun dönem katsayıları Tablo 10’da raporlanmıştır. Tablo incelendiğinde; Y^2 ve Y^3 ’ün yüzde 5 düzeyinde; Y, E, R, T’nin yüzde 1 düzeyinde istatistiki anlamlılığa sahip olduğu görülmektedir. Kişi başına çevre kirliliği (CO_2 emisyonu) ile kişi başına gelir arasındaki ters U ilişkisini ima eden EKC hipotezinin geçerli olabilmesi için Y’nin katsayısının pozitif, Y^2 ’nin negatif ve anlamlı iken Y^3 ’ün anlamsız olması gerekmektedir.

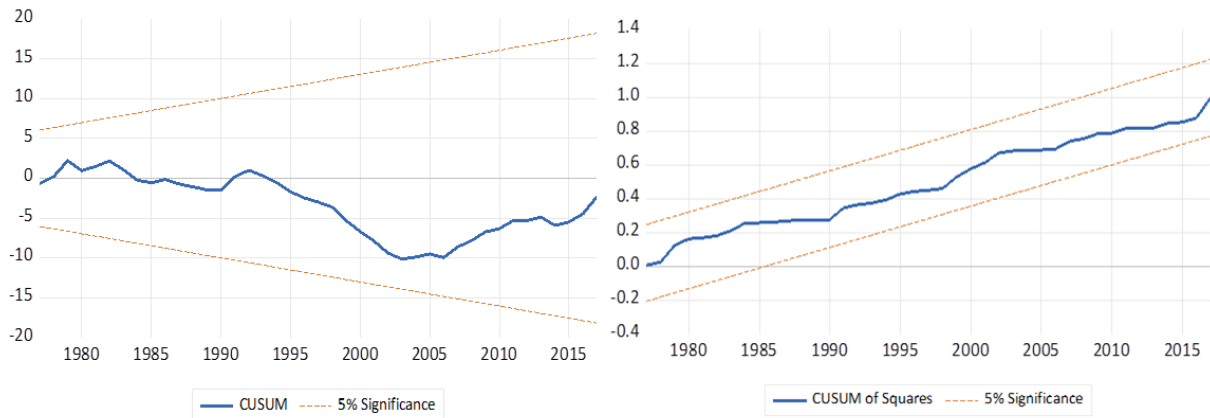
Tablo 10. ARDL Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği
Y	52.23777***	17.71330	2.949070
Y ²	-5.407131**	2.043155	-2.646461
Y ³	0.187497**	0.078241	2.396408
E	0.572477***	0.185869	3.080012
R	-0.148234***	0.042388	-3.497093
T	0.050900***	0.017749	2.867743

Dönüm Noktası: 14955 ABD Doları

Not: **, * ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir. Kübik formda yapılan EKC tahmin sonuçlarına göre ters U ilişkisi tespit edilememiştir. Dönüm noktası sadece fikir vermesi amacıyla hesaplanmıştır.

Raporlanan ampirik bulgular N şeklinde kübik polinomial ilişkiyi ima etmektedir. Ampirik modelin bağımlı değişkeni olan kişi başına CO₂ emisyonunu uzun dönemde, tamamı istatistiki anlamlılığa sahip olmak üzere; kişi başına enerji tüketiminin pozitif, kişi başına yenilebilir enerji tüketiminin negatif ve ticari dışa açıklığın pozitif etkilediği tespit edilmiştir. Bu bulguların güvenilirliğini test etmek amacıyla Brown vd. (1975) tarafından ileri sürülen *CUSUM* ve *CUSUM of Squares* yapısal kırılma testleri hesaplanmıştır. Şekil 3.'te sol panelde ardışık hataların birikimli toplamıyla hesaplanan *CUSUM* test sonucu resmedilmiştir. *CUSUM* test istatistiği yüzde 5 güven aralığı içerisinde ve modelde bir kırılma olmadığına ilişkin genel bir fikir vermektedir.

Şekil 3. *Cusum* ve *Cusum of Squares* Test Sonuçları

Ardışık hata karelerinin birikimli toplamıyla hesaplanan *CUSUM of Squares* testi *CUSUM* testine göre yapısal değişikliği yakalamada daha iyi bir testtir. Şekil 3 sağ panelde resmedilen sonuçlara göre bu test istatistiği de yüzde 5 güven aralığının dışına çıkmamıştır. Bu sonuca göre tahmin edilen parametrelerin herhangi bir yapısal değişime maruz kalmadıkları ve bu açıdan güvenilir oldukları sonucuna ulaşılabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Analiz bulgularına göre; CO₂ emisyonları ile kişi başına gelir, enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Ampirik bulgulara göre tespit edilen bu uzun dönem denge ilişkisinden herhangi bir sebeple meydana gelecek sapmaların da giderileceğini gösteren hata düzeltme mekanizmasının işlediği de görülmüştür. Hata düzeltme teriminin katsayı tahminine göre uzun dönem

dengesinden meydana gelebilecek bir sapmanın yaklaşık yüzde 75'i bir dönem içerisinde giderilmektedir (Kalan sapmanın yüzde 75'i de ikinci dönemde giderilecektir).

Uzun dönem katsayı tahmin sonuçlarına göre, Y 'nin katsayısı pozitif ve anlamlı, Y^2 'nin katsayısı negatif ve anlamlı ve Y^3 'ün katsayısı pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bu bulgular, kişi başına CO_2 emisyonları ile kişi başına reel GSYH arasında N şeklinde kübik polinomial ilişkinin varlığını işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle analiz bulgularına göre, EKC hipotezinin ima ettiği ters U şeklinde bir ilişki tespit edilememiştir.

Modeldeki açıklayıcı değişkenlerden kişi başına enerji kullanımının, kişi başına CO_2 emisyonları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Kişi başına yenilenebilir enerji kullanımının kişi başına CO_2 emisyonları üzerindeki etkisi negatif ve anlamlı bulunmuştur. Bu beklenen ve arzu edilen bir bulgudur. Katsayı büyüklükleri mukayese edildiğinde kişi başına enerji kullanımının kişi başına CO_2 emisyonları üzerindeki etkisi, kişi başına yenilenebilir enerjinin azaltıcı etkisinden daha büyüktür. Çalışmada ele alınan dönem içerisinde Türkiye ekonomisinin Dünya ekonomisine entegrasyonunda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu entegrasyon sürecinin etkilerinin de model tarafından kapsanması amacıyla, kontrol değişken olarak modele dahil edilen ticari açıklığın da kişi başına CO_2 emisyonları üzerindeki uzun dönemli etkisi pozitif ve anlamlı bulunmuştur.

Elde edilen bu ampirik bulgular yorumlanırken araştırmanın gerçekleştirilmesinde karşılaşılan kısıtlar mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kısıtlar şu şekilde sıralanabilir:

Araştırmada çevresel kirlilik indikatörü olarak atmosferik göstergelerden kişi başına CO_2 emisyonları kullanılmıştır. Her ne kadar bu sera gazı iklim değişikliğinde en büyük paya sahip olsa da etkisi bulunan diğer sera gazları modelde incelenmemiştir. Araştırmanın örneklemini Araştırmada EKC hipotezinin gerektirdiği polinomial terimler haricinde açıklayıcı/kontrol değişken olarak kişi başına enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklık kullanılmıştır. Bu değişkenler haricinde finansal gelişme, kentleşme gibi değişkenlerin kullanımı modellerin açıklama güçlerini artırabilecektir.

Yukarıda bahsedilen kısıtlar altında çalışmada yapılan kapsamlı literatür taraması ve ampirik analiz sonucunda elde edilen bulgular ışığında araştırmacılar ve politika yapıcılara bir dizi öneride bulunmak mümkündür. Araştırmacılara yapılabilecek öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Literatür taraması neticesinde özellikle Türkiye örneğinde yapılan çalışmalarda bölgesel verilerle yapılmış mekânsal ekonometri tekniklerini kullanan çalışma sayısının oldukça yetersiz olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ciddi veri kısıtına rağmen yapılabilecek çalışmaların hem literatüre ampirik katkıda bulunabileceği hem de bölgelere göre şekillendirilmiş politika önerilerine dayanak sağlayabileceği düşünülmektedir. İndirgenmiş form eşitliği kullanan çalışmaların kontrol değişken olarak enerji kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı ve ticari dışa açıklığın dışında; kentleşme ve finansal gelişme gibi değişkenlerle birlikte yanı sıra sektörel veriler ile desteklenmesi hem modellerin açıklama gücünü artırabilecek hem de daha nitelikli sektörel bazlı politika önerilerinde bulunulmasına imkân sağlayabilecektir. Bu çalışmanın bir sınırlılığı olarak da değerlendirilebilecek olan doğrusal yöntemlerle gerçekleştirilen birim kök ve eşbütünleşme analizlerinin doğrusal olmama ve yapısal kırılma durumlarını dikkate alan yöntemlerle gerçekleştirilmesinin daha genel geçer sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Az gelişmiş

ülkeler üzerine yapılmış EKC hipotezini test eden çalışma sayısının nispeten kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu ülkeler üzerine yapılacak yeni araştırmaların literatüre katkıda bulunması beklenmektedir.

Politika yapıcılara yönelik öneriler ise şu şekilde sıralanabilir: Çalışmanın ampirik bulgularına göre, enerji tüketimi ile CO2 emisyonları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji kullanımının da bu emisyonlar üzerinde azaltıcı etkisinin varlığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin enerji matrisinin yenilenebilir enerjiye lehine dönüştürülmesinde çevresel maliyetler açısından yarar olduğu düşünülmektedir. EKC hipotezi basit olarak hiçbir şey yapmamayı da ima etmekle birlikte, kişi başına gelir artışı belli bir eşik aşıldıktan sonra çevre kirliliğinin azalacağı şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte Türkiye örneğinde -bu hipotez doğru kabul edilse dahi- hipotezin geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, çevre ile ilgili gerekli teşvik ve regülasyon politikalarının tasarlanması ve uygulanmasında daha aktif davranılmasında büyük yarar bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kullanımı, çevresel etkisi bakımından yararlı olmasının yanı sıra Türkiye'nin cari işlemler dengesinde büyük payı bulunan enerji ithalatını azaltma potansiyeli bakımından da ciddi fayda sağlayabilir. Türkiye'nin enerji matrisinde yenilenebilir enerjinin payı arttıkça, enerji ithalatından kaynaklanan cari işlemler açıkları azalacak, enerji ithalatına ödenen kaynaklar da ekonominin kalkınmasına ayrılabilecektir.

KAYNAKLAR

- Akbostancı, E., Aşık, S. T., & Tunç, G. İ. (2009). The Relationship between Income and Environment in Turkey: Is There an Environmental Kuznets Curve? *Energy Policy*, 37, 861-867.
- Alshehry, A. S., & Belloumi, M. (2017). Study of the Environmental Kuznets Curve for Transport Carbon Dioxide Emissions in Saudi Arabia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1339-1347.
- Atıcı, C., & Kurt, F. (2007). Türkiye'nin Dış Ticareti ve Çevre Kirliliği: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(2), 61-69.
- Aydın, C., & Esen, Ö. (2017). The Validity of The Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Co2 Emissions in Turkey: New Evidence from Smooth Transition Regression Approach. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 101-116.
- Azomahou, T., Laisney, F., & Van, P. N. (2006). Economic Development and CO2 Emissions: A Nonparametric Panel Approach. *Journal of Public Economics*, 90, 1347– 1363.
- Baek, J., & Kim, H. S. (2013). Is Economic Growth Good or Bad for the Environment? Empirical Evidence from Korea. *Energy Economics*, 36, 744–749.
- Bakirtas, I., & Cetin, M. A. (2017). Revisiting the environmental Kuznets curve and pollution haven hypotheses: MIKTA sample. *Environmental Science and Pollution Research*, 24(22), 18273–18283.
- Balıbey, M. (2015). Relationships among CO2 Emissions, Economic Growth and Foreign Direct Investment and the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Turkey. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), 1042-1049.
- Başar, S., & Temurlenk, M. S. (2007). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 1-12.
- Begum, R. A., Sohag, K., Abdullah, S. M., & Jaafar, M. (2015). CO2 emissions, energy consumption, economic and population growth in Malaysia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 594-601.

- Bölük, G., & Mert, M. (2015). The Renewable Energy, Growth and Environmental Kuznets Curve in Turkey: An ARDL Approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 587–595.
- Brock, W. A., & Taylor, M. S. (2010). The Green Solow model. *Journal of Economic Growth*, 15(2), 127–153.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 37(2), 149–192.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin.
- Cetin, M. A. (2018). Investigating the Environmental Kuznets Curve and the Role of Green Energy: Emerging and developed markets. *International Journal of Green Energy*, 15(1), 37–44.
- Chen, W.-J. (2012). The Relationships of Carbon Dioxide Emissions and Income in a Newly Industrialized Economy. *Applied Economics*, 44, 1621–1630.
- Cole, M. A., Rayner, A. J., & Bates, J. M. (1997). The Environmental Kuznets Curve: An Empirical Analysis. *Environment and Development Economics*, 2(4), 401–416.
- Çağlar, A. E., & Mert, M. (2017). Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezi ve Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(1), 21–38.
- Day, K. M., & Grafton, R. Q. (2003). Growth and the Environment in Canada: An Empirical Analysis. *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 51(2), 197–216.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49, 431–455.
- Dinda, S. (2005). A Theoretical Basis for the Environmental Kuznets Curve. *Ecological Economics*, 53(3), 403–413.
- Ehrlich, P. (1968). *The Population Bomb*. New York: Ballentine.
- Elgin, C., & Öztunalı, O. (2014). Environmental Kuznets Curve for the Informal Sector of Turkey (1950–2009). *PANOECONOMICUS*, 4, 471–485.
- Erdoğan, İ., Türköz, K., & Görüş, M. Ş. (2015). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi için Geçerliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44, 113–123.
- Friedl, B., & Getzner, M. (2003). Determinants of CO₂ Emissions in a Small Open Economy. *Ecological Economics*, 45, 133–148.
- Ginevičius, R., Lapinskienė, G., & Peleckis, K. (2017). The Evolution of the Environmental Kuznets Curve Concept: The Review of the Research. *Panoeconomicus*, 64(1), 93–112.
- Gozgor, G., & Can, M. (2016). Export Product Diversification and The Environmental Kuznets Curve: Evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 23(21), 21594–21603.
- Gökmenoğlu, K., & Taspinar, N. (2016). The Relationship Between CO₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Growth And FDI: The Case of Turkey. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(5), 706–723.
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement. *NBER Working Paper No. 3914*, 1–57.
- Grossman, G., & Krueger, A. (1993). Environmental Impacts of a North American Free Trade Agreement,” in Mexican-U.S. Free Trade Agreement. P. M. Garber içinde, *Mexico-U.S. Free Trade Agreement* (s. 1–10). Cambridge: MIT Press.
- Güney, A. (2018). Genişletilmiş Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye için Yeniden Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 745–761.
- Gürlük, S., & Karaer, F. (2004). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ile Çevre Kirliliği İlişkisinin İncelenmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 10(1–2), 43–54.
- Halicioglu, F. (2009). An Econometric Study of CO₂ Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey. *Energy Policy*, 37, 1156–1164.
- He, Z., Xu, S., Shen, W., Long, R., & Chen, H. (2017). Impact of Urbanization on Energy Related CO₂ Emission at Different Development Levels: Regional Difference in China based on Panel Estimation. *Journal of Cleaner Production*, 140, 1719–1730.

- Hussain, M., Javaid, M. I., & Drake, P. R. (2012). An Econometric Study of Carbon Dioxide (CO₂) Emissions, Energy Consumption, and Economic Growth of Pakistan. *International Journal of Energy Sector Management*, 6(4), 518-533.
- Iwata, H., Okada, K., & Samreth, S. (2010). Empirical Study on the Environmental Kuznets Curve for CO₂ in France: The role of Nuclear Energy. *Energy Policy*, 38, 4057-4063.
- Jalil, A., & Syed F.Mahmud. (2009). Environment Kuznets Curve for CO₂ Emissions: A Cointegration Analysis for China. *Energy Policy*, 37, 5167-5172.
- Jaunky, V. C. (2011). The CO₂ Emissions-Income Nexus:Evidence from Rich Countries. *Energy Policy*, 39, 1228-1240.
- Jayanthakumaran, K., Verma, R., & Liu, Y. (2012). CO₂ Emissions,Energy Consumption,Trade and Income: A Comparative Analysis of China and India. *Energy Policy*, 42, 450-460.
- Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The Environmental Kuznets Curve (EKC) Theory-Part A: Concept, Causes and the CO₂ Emissions Case. *Energy Policy*, 62, 1392-1402.
- Kaika, D., & Zervas, E. (2013). The Environmental Kuznets Curve (EKC) Theory-Part B: Critical Issues. *Energy Policy*, 62, 1403-1411.
- Karasoy, A. (2019). Drivers of Carbon Emissions in Turkey: Considering Asymmetric Impacts. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(9), 9219-9231.
- Karasoy, A., & Akçay, S. (2018). Effects of Renewable Energy Consumption and Trade on Environmental Pollution: The Turkish Case. *Management of Environmental Quality*, 30(2), 437-455 .
- Katircioglu, S., & Celebi, A. (2018). Testing the Role of External Debt in Environmental Degradation: Empirical Evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 843-8852.
- Katircioğlu, S. T., & Taşpinar, N. (2017). Testing the Moderating Role of Financial Development in an Environmental Kuznets Curve: Empirical Evidence from Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 68, 572-586.
- Katircioğlu, S., & Katircioğlu, S. (2018). Testing the Role of Urban Development in the Conventional Environmental Kuznets Curve: Evidence from Turkey. *Applied Economics Letters*, 25(11), 741-746.
- Kaya, M. G., & Kaya, P. H. (2018). Environmental Kuznets Curve and Turkey: An ARDL Approach. N. Tsounis, & A. Vlachvei içinde, *Advances in Panel Data Analysis in Applied Economic Research* (s. 223-234). Cham, Switzerland: Springer Proceedings in Business and Economics.
- Kaygısız, A. D. (2018). Çevresel Kuznets Hipotezi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(32), 186-204.
- Keskingöz, H., & Karamelikli, H. (2015). Dış Ticaret-Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyümenin CO₂ Emisyonu Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9, 7-17.
- Kijima, M., Nishide, K., & Ohyama, A. (2010). Economic Models for the Environmental Kuznets Curve: A Survey. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 34(7), 1187-1201.
- Kılıç, R., & Akalın, G. (2016). Türkiye’de Çevre ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 49-60.
- Kocak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.
- Koçak, E., & Şarkgüneşi, A. (2018). The Impact of Foreign Direct Investment on CO₂ Emissions in Turkey: New Evidence from Cointegration and Bootstrap Causality Analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 790-804.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Le Quéré, C., Andrew, R. M., Friedlingstein, P., Sitch, S., Hauck, J., Pongratz, J., . . . Canadell, J. G. (2018). Global Carbon Budget. *Earth System Science Data*, 10(4), 2141-2194.

- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye için Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.
- Lise, W. (2006). Decomposition of CO₂ emissions over 1980–2003 in Turkey. *Energy Policy*, 34, 1841–1852.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J., & Behrens, W. H. (1972). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Moosa, I. A. (2017). The Econometrics of the Environmental Kuznets Curve: an Illustration using Australian CO₂ Emissions. *Applied Economics*, 49(49), 4927-4945.
- Nahman, A., & Antrobus, G. (2005). The Environmental Kuznets Curve: A Literature Survey. *South African Journal of Economics*, 73(1), 105-120.
- Narayan, P. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- Ozatac, N., Gokmenoglu, K. K., & Taspinar, N. (2017). Testing the EKC Hypothesis by Considering Trade Openness, Urbanization, and Financial Development: The Case of Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 16690–16701.
- Ozcan, B. (2013). The Nexus between Carbon Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Middle East Countries: A Panel Data Analysis. *Energy Policy*, 62, 1138–1147.
- Ozcan, B., Apergis, N., & Shahbaz, M. (2018). A Revisit of the Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Turkey: New Evidence from Bootstrap Rolling Window Causality. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 32381–32394.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2010). CO₂ Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14, 3220–3225.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2013). The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey. *Energy Economics*, 36, 262–267.
- Panayotou, T. (1993). Empirical Tests and Policy Analysis of Environmental Degradation at Different Stages of Economic Development. *World Employment Programme Research*, 1-45.
- Panayotou, T. (1997). Demystifying the Environmental Kuznets Curve: Turning a Black Box into a Policy Tool. *Environment and Development Economics*, 2, 465–484.
- Panayotou, T. (2003). Economic Growth and Environment. *Economic Survey of Europe*(2), 45-72.
- Pata, U. K. (2018). Procedure, The Effect of Urbanization and Industrialization on Carbon Emissions in Turkey: Evidence from ARDL Bounds Testing. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 7740–7747.
- Pata, U. K. (2018). Renewable Energy Consumption, Urbanization, Financial Development, Income and CO₂ Emissions in Turkey: Testing EKC Hypothesis with Structural Breaks. *Journal of Cleaner Production*, 187, 770-779.
- Pata, U. K. (2018). The Influence of Coal And Noncarbohydrate Energy Consumption on CO₂ Emissions: Revisiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis for Turkey. *Energy*, 160, 1115-1123.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Radkau, J. (2017). *Doğa ve İktidar: Global Bir Çevre Tarihi*. (N. Güder, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Robalino-López, A., Mena-Nieto, Á., García-Ramos, J.-E., & Golpe, A. A. (2015). Studying the Relationship between Economic Growth, CO₂ Emissions, and the Environmental Kuznets Curve in Venezuela (1980–2025). *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 602–614.
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi için Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37, 65-86.
- Saboori, B., Sulaiman, J., & Mohd, S. (2012). Economic Growth And CO₂ Emissions in Malaysia: A Cointegration Analysis of the Environmental Kuznets Curve. *Energy Policy*, 52, 184–191.

- Sarkodie, S. A., & Strezov, V. (2019). A Review on Environmental Kuznets Curve Hypothesis Using Bibliometric and Meta-Analysis. *Science of the Total Environment*, 649, 128-145.
- Seker, F., Ertugrul, H. M., & Cetin, M. (2015). The Impact of Foreign Direct Investment on Environmental Quality: A Bounds Testing and Causality Analysis for Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347-356.
- Selden, T. M., & Song, D. (1994). Environmental Quality and Development: Is There a Kuznets Curve for Air Pollution Emissions? *Journal of Environmental Economics and Management*, 27(2), 147-162.
- Shafik, N. (1994). Economic Development and Environmental Quality: An Econometric Analysis. *Oxford Economic Papers*, 46, 757-773.
- Shafik, N., & Bandyopadhyay, S. (1992). Economic Growth and Environmental Quality Time-Series and Cross-Country Evidence. *Policy Research Working Paper*, 1-55.
- Shahbaz, M., IlhanOzturk, Afza, T., & Ali, A. (2013). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in a Global Economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 494-502.
- Shahbaz, M., Lean, H. H., & Shabbir, M. S. (2012). Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger Causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16, 2947- 2953.
- Shahbaz, M., Mahalik, M. K., Shah, S. H., & Sato, J. R. (2016). Time-Varying Analysis of CO2 Emissions, Energy Consumption, and Economic Growth Nexus: Statistical Experience in Next 11 Countries. *Energy Policy*, 98, 33-48.
- Sinn, H.-W. (2016). *Yeşil Paradoks: Küresel Isınmaya Arz Yanlı Bir Yaklaşım*. (M. E. Dinçer, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Soytas, U., & Sarı, R. (2009). Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Emissions: Challenges Faced by an EU Candidate Member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667-1675.
- Stern, D. I. (2004). The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419-1439.
- Tiba, S., & Omri, A. (2017). Literature Survey on the Relationships between Energy, Environment and Economic Growth. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 69, 1129-1146.
- Tutulmaz, O. (2015). Environmental Kuznets Curve Time Series Application for Turkey: Why Controversial Results Exist for Similar Models? *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 73-81.
- Vita, G. d., Katircioglu, S., Altinay, L., Fethi, S., & Mercan, M. (2015). Revisiting the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in a Tourism Development Context. *Environmental Science and Pollution Research*, 22(21), 16652-16663.
- Wang, S. S., Zhou, D. Q., Zhou, P., & Wang, Q. W. (2011). CO2 emissions, Energy Consumption and Economic Growth in China: A Panel Data Analysis. *Policy, Energy*, 39, 4870-4875.
- Yavuz, N. Ç. (2014). CO2 Emission, Energy Consumption, and Economic Growth for Turkey: Evidence from a Cointegration Test With a Structural Break. *Energy Sources*, 9(3), 229-235.
- Yurttagüler, İ. M., & Kutlu, S. (2017). An Econometric Analysis of the Environmental Kuznets Curve: The Case of Turkey. *The Journal of Operations Research, Statistics, Econometrics and Management Information Systems*, 5(1), 115-126.
- Zhang, L., & Gao, J. (2016). Exploring the Effects of International Tourism on China's Economic Growth, Energy Consumption and Environmental Pollution: Evidence from a Regional Panel Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 53, 225-234.

EGE STRATEJİK ARAşTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

HİTİT DEVLETİNİN KRALLIK DÖNEMİ KUZEY SURİYE POLİTİKASI

THE NORTH SYRIA POLICY OF THE HITTITE STATE DURING KINGDOM PERIOD

Fulya DEDEOĞLU¹

Bora TEMÜR²

Öz

Hitit Devleti Kuruluş yıllarından itibaren Kuzey Suriye topraklarına askeri seferler düzenlemiştir. Hititlerin bu bölge ile olan doğrudan teması dönemin diğer politik güçleriyle birlikte Hitit İmparatorluk döneminde de kesintisiz bir biçimde devam etmiştir. Hitit Krallık döneminde -başta I. Hattuşili ve I. Murşili olmak üzere- Kuzey Suriye bölgesine düzenli bir biçimde seferler düzenlenerek bölgenin egemenlik altına alınmaya çalışıldığı yazılı kaynaklar aracılığı ile bilinmektedir. Bu seferlerin arkeolojik bağlamda izlerini ortaya koyabilecek yangın tabakaları bölgede kazı çalışmaları ile incelenen çok sayıdaki yerleşimde ortaya çıkmıştır. Hititlerin Kuzey Suriye topraklarına yönelik uyguladıkları politikaların Hitit devletine ekonomik ve siyasi açıdan doğrudan ve dolaylı olmak üzere önemli kazançlar sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Krallık Dönemi, Kuzey Suriye

Abstract

Hittite State has organized military campaigns to the territory of Northern Syria since its establishment. The direct contact of the Hittites with this region continued uninterruptedly, with the other political forces of the period, during the Hittite Empire era. It is known through written sources that there were regular campaigns aimed to dominate Northern Syria during the Hittite Kingdom, especially during Hattusili I and Murshili I periods. The fire layers that could reveal traces of these expeditions in the archaeological context have emerged in numerous settlements examined by excavations in the region. It is seen that the policies implemented by the Hittites towards the territory of Northern Syria have provided significant benefits directly and indirectly to the Hittite state in economic and political terms.

Keywords: Hittites, Kingdom Period, North Syria

Makale Gönderim Tarihi: 03.01.2020

Makale Kabul Tarihi: 10.01.2020

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, fulya.dedeoglu@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3032-2305

² Arş. Gör., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi, yakup.bora.temur@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1311-1194

GİRİŞ

Hitit Krallık dönemine ilişkin kralların faaliyetlerini açıklayan yazılı verilerde Kuzey Suriye'ye yönelik askeri eylemlerden söz edildiği görülmektedir. Hitit Krallığı gibi mevcudiyetini ve gücünü yürüttüğü askeri eylemlerden kazanan bir devletin, bu önemli ve zengin coğrafyada sağlayacağı hakimiyet büyük önem taşımaktaydı. Bu makalede Hitit Krallık döneminde Kuzey Suriye'ye düzenlenen askeri seferler özetlenecek ve bu seferlerin arkeolojik bağlamda izlerine değinilmesinin ardından Hititlerin Kuzey Suriye topraklarına yönelik uyguladığı politikaların Hitit devletine ekonomik ve siyasi açıdan ne gibi katkılar sağladığı tartışılacaktır.

İlk Hitit krallarının faaliyetlerini anlatan Telipinu fermanında yer alan ifadeler, I. Labarna'nın ülkesinin sınırlarını Akdeniz'e kadar genişleten bir dizi sefer gerçekleştirdiğini göstermektedir (Gurney, 1990, s. 29). Bu durumda "Kilikya Kapıları" olarak adlandırılan geçitlerin daha I. Labarna devrinde Hititlerin kontrolü altına girmiş olduğu kabul edilebilir (Gurney, 1973, s. 241). Eğer böyleyse bir genişleme politikasının aşamaları şeklinde görülen Suriye yayılımının ilk aşamasının, belki de I. Labarna döneminde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

I. Hattuşili iktidara çıktığı dönemde hanedanlık olasılıkla Anadolu'da büyük bir bölgeyi kontrolü altında bulundurmaktaydı. Kral tahta çıkmasının ardından, Labarna'nın iktidarı döneminde başlattığı seferlere devam etmiş ve ülkenin gücünü, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'ye düzenlediği seferlerle daha da arttırmıştır. I. Hattuşili, askeri seferlerinde özellikle Fırat ile Akdeniz arasında kalan bölgelere yönelmiştir. Bu seferlerinin öncelikli hedefi Alalah kentidir (Bryce, 2005, s. 76)³. Hitit kralının Alalah'ın yanısıra bölgenin diğer önemli merkezi Urşu'ya askeri bir sefer gerçekleştirdiği düşünülmektedir (Klengel, 1970, s. 168; Wilhelm, 1989, s. 16). I. Hattuşili, iktidarında eline geçen bu toprakları kaybetmesine rağmen yeniden - Alalah kentinin yakınında olduğu tahmin edilen- Zaruna kentini ele geçirir, Haşşuva ile savaşır⁴ zafer kazanır ve ardından Halep yolu üzerindeki Hahha kentine yönelir.

I. Hattuşili'den sonra tahta çıkan torunu I. Murşili, ilk seferini dedesinin gücünü zayıflattığı ancak ortadan kaldıramadığı Halep düzenlemiştir. Halep zaferinin ardından gerçekleştirilen Babil seferi, Hititlerin bölgedeki gücünü en üst düzeye çıkaran olay olmuştur. Daha sonra tahta çıkan I. Hantili dönemine ait çok az sayıda ve dağınık belgeden, dönemin oldukça uzun ve olaylı olduğu anlaşılmaktadır. Suriye üzerindeki hakimiyet sürdürülmeye çalışılmış ve bölgeye seferler düzenlemiştir. Seferlerin karşısındaki grup büyük olasılıkla Hurriler'dir. Hurriler ile Hititler arasındaki mücadele I. Hantili döneminde hız kazanmış ve olasılıkla Hititler'in aleyhine bir süreç izlemiştir. Nitekim Hantili dönemindeki başarısızlıklar "tanrıların gazabı" olarak yorumlanmıştır⁵. Yazılı kaynaklardan, I. Hantili döneminde olduğu gibi,

³ Halep'ten Hurrice bir isme sahip ("Zukrasi") bir generalle ilgili bilgiler sadece Alalah VII. tabakadan değil, aynı zamanda I. Hattuşili dönemi olaylarının anlatıldığı Boğazköy ve Alalah'tan ele geçen kaynaklarda da bilinmektedir. Hitit kralının yıllıklarında söz ettiği tahribatın izleri arkeolojik açıdan Alalah'ın VII. tabakasında görülebilir.

⁴ Bir kehanet metninde sadece Haşşuva kentinden değil Hurriler'in kentinden de söz edilir (Wilhelm, 1989, s. 16).

⁵ Telipinu Fermanı satır: 13 (van den Hout, 2003, s. 195)

Ammuna döneminde de Kuzey Suriye'deki Hitit egemenliğinin giderek yitirildiği anlaşılmaktadır. Ammuna'nın ardından I. Huzziya isimli kralın Hitit tahtına geçtiğini bilmekteyiz. Ancak I. Zidanta'nın hükümdarlığında olduğu gibi, I. Huzziya'nın iktidarlığındaki sürece ilişkin de bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye ile ilişkisi hakkındaki bilgilere ancak I. Huzziya'dan sonra tahta geçen, kral Telipinu döneminde rastlanılmaktadır.

Telipinu, atalarının gerek iç gerekse dış politikada yaptıkları hataları onarma çabasına yönelik bazı girişimleriyle dikkati çeken bir kraldır (Koroşec, 1963, s. 161). Tahta geçmesinin ardından kaybedilen toprakları yeniden elde etme amacıyla ilk önce güneydoğuya sefere çıkar⁶. Buradaki topraklar, Kizzuwatna'nın yeni oluşmakta olan ülkesinin kuzey sınırlarında yer alan topraklardı ve Telipinu'nun elde ettiği başarılar sayesinde Hitit Devleti yeniden bu bölgede etkin olmayı başarmıştı. Nihayetinde, Telipinu'nun saltanatının sonunda, Marrasantiya Vadisi yeniden Hitit kontrolüne girmiş ve böylece Hititler bir kez daha güneyde Marrasantiya vasıtasıyla "Aşağı Ülkeler"e belki Akdeniz'e ve güneydoğuya yayılmıştı. Bununla beraber güneydoğu Anadolu'da yer alan bir ülke Hitit otoritesinden bağımsız kalmayı başarabilmişti. Bu ülke Kizzuwatna Krallığı idi. Kizzuwatna Krallığı, Ammuna döneminde olasılıkla Hitit Devleti ile tüm bağlarını koparmış ve bağımsızlığını ilan etmiştir⁷. Bu dönemde Kizzuwatna Krallığı'nın başında Pariyawatri bulunmaktaydı. Telipinu ile çağdaş süreçte Kizzuwatna'nın başında bulunan İşputahşu'nun, Pariyawatri'nin oğlu olduğu Tarsus'tan ele geçen mühür baskısından öğrenilmektedir (Bryce, 2005, s. 111; Goldman, 1935, ss. 535–536)⁸. Telipinu bu yeni kurulan krallığın bağımsız statüsünü kabul etmiş ve İşputahşu ile iki ülkenin sınırlarının belirlenmesine yönelik bir anlaşma yapmıştır (Bryce, 2005, s. 111). Buraya kadar özetlenen Hitit Krallarının Kuzey Suriye bölgesine doğru yürütmüş olduğu askeri eylemlerin izlerini kısmen de olsa arkeolojik kazılar aracılığı ile de takip etmek mümkündür.

Arkeolojik Kazı Çalışmalarından Elde Edilen Veriler

Hitit ordusunun başkent Hattuşa'dan itibaren, özellikle Suriye'ye ulaşmak için hangi geçitleri kullandığı ve hangi bölgelerden geçtiği konusunda iki temel güzergâh önerisi vardır. Bunlardan ilki Hattuşa'dan ilk olarak Kaneş'e ve onun ardından Maraş ve Elbistan üzerinden Amanos Dağları'na ulaşmaktaydı (Alkım, 1959, s. 70; Beitzel, 1992, ss. 35–59). Diğer bir yol Hattuşa'dan aşağı inip Toroslar üzerindeki "Gülek Boğazı"ndan geçip Çukurova'yı aştıktan sonra Amanos Dağları'na ulaşmaktaydı (Ünal, 2002, s. 125)⁹. Antik dönemde kuzeydoğudan (Maraş yakınlarından) güneybatıya İskenderun yakınlarına, Hınzır Burnu'na kadar uzanan doğal bir bariyer şeklindeki Amanos Dağları'na ulaşıldıktan sonra, buradaki geçitlerden yararlanılarak doğuya geçildiği kuşkusuzdur. Bu dağlar üzerinde, bir ordu veya bir kervan geçişine olanak verecek iki ana geçit bulunmaktadır. Söz konusu güzergahın şekillendirdiği yollardan biri, Belen Geçidi'nden (güneybatı), diğeri ise Arslanlı Bel geçidinden geçmekteydi

⁶ Telipinu Fermanı satır: 22-25 (van den Hout, 2003, s. 196)

⁷ Bazı bilim adamları bunun Hantili'nin hükümdarlığı döneminde gerçekleştiğini önermektedir (Beal, 1986, s. 426; Bryce, 2005, s. 111; Gurney & Blegen, 1973, s. 661; Wilhelm, 1989, s. 23).

⁸ Mühürde "İşputahşu, Büyük Kral, Pariyawatri'nin oğlu" yazmaktadır.

⁹ Bu güzergahın, Çukurova'daki siyasi yapılanmadan dolayı tercih edilmediği önerilmiştir.

(kuzeydoğu). Böylece günümüzde olduğu gibi antik dönemde de Amanos Dağları'nın doğu ve batısı arasındaki bağlantı ya da ilişki bu geçitler vasıtasıyla sağlanmaktaydı.

Bu çerçevede, kazı çalışmaları ile incelenen yerleşim yerlerinde günümüze ulaşan arkeolojik veriler ele alındığında Hitit Krallık Dönemi tabakalarına sahip olan yerleşimlerin önemli bir kısmında büyük yangın ve yıkım izlerinin bulunduğu görülmektedir.

Amik ovasında yer alan Tel Açana/Alalah yerleşiminin VII. tabakasındaki yapıların şiddetli bir yangının yol açtığı bir yıkımla sona erdiği anlaşılmıştır. Kazıcısı tarafından, bu kat yerleşiminin yıkımının yerel bir isyan sonucu değil, dışarıdan gelen bir düşman saldırısı sonucunda olabileceği belirtilmektedir (Woolley, 1955, s. 386). Alalah dışında Halep'in 55 km. güneydoğusunda bulunan Tel Mardik'te, Hititlerin Kuzey Suriye'deki varlıklarına ilişkin birtakım veriler elde edilmiştir. Mardik IIIB, (Matthiae, 1981, s. 55) yapı katı gelişmiş bir sur sistemine sahiptir (Roaf, 1996, s. 87). Yapılan kazılar sonucunda, bu tabakaya ait tüm yapıların bir yangın sonucu yıkıldığı tespit edilmiştir. Kazıcısı bu yangının bir saldırı sonucu olduğunu ve bu olayın sonrasında şehrin terk edildiğini belirtmektedir (Matthiae, 1981, s. 113). Dönemin siyasi olayları göz önüne alındığında, bu saldırının belki de Hititler ile bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Islahiye ovasında bulunan Tilmen Höyük'te de Alalah'ın VII. tabakasinda bulunan saraya çağdaş, benzer bir saray açığa çıkartılmıştır. Söz konusu sarayın ve çağdaşı yapıların bir yangınla yıkıldığı tespit edilmiştir (Duru, 1989, s. 15). B. Alkım değinilen yıkım olayının Eski Hitit Devleti ile bağlantılı olduğunu iddia etmiştir (Duru, 1989, s. 14). Tilmen Höyük'ün güneydoğusunda yer alan Oylum Höyük'ün (Özgen, 1988; Özgen, Tekin, & Ensert, 1995), III. Tabakası büyük bir yangınla son bulmuştur (Özgen vd., 1995, s. 185). Bu yangına olasılıkla Hititler sebep olmuşlardır. Urfa, Bozova ilçesinde Fırat Nehri'nin geçilebildiği bir noktaya kurulmuş olan Lidar Höyük'ün, 8. tabaka yapılarının şiddetli bir yıkımla sona ermesinde Hititlerin etken olduğu düşünülmektedir (Liverani, 1988, s. 170; Mellink, 1988, s. 111).

Elazığ, Baskil ilçesinde yer alan İmikuşağı Höyük'ün 12. yapı katında, etrafı sur duvarı ile çevrelenmiş ve şiddetli bir yangınla sona ermiş bir kent tespit edilmiştir (Kozbe, 1993, s. 75; Sevin & Köroğlu, 1985, s. 170). Söz konusu yangının ardından yerleşimde Orta Anadolu etkileri görülmeye başlamıştır¹⁰. Korucutepe Orta Tunç Çağı II tabakası olasılıkla Hitit Devleti'nin Suriye seferleri sırasında yıkılmıştır. Bu yangın tabakasından alınan karbon örnekleri MÖ 1650 tarihini vermiştir (van Loon, 1971, s. 51). Bu da Korucutepe'deki bu yangının, Hitit kralı I. Hattuşili'nin Suriye seferi ile aynı dönemde olduğunu göstermektedir. Hitit Krallık Dönemi ile çağdaş olan Norşuntepe'nin IV. tabakası da büyük bir tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Bu yapı katının tahribi ile Korucutepe'de görülen yangın felaketi arasında bir bağlantı mevcut olabileceği ileri sürülmektedir (van Loon & Güterbock, 1970, s. 124).

¹⁰ 10. yapı katının seramikleri, %95 gibi bir oranda hızlı dönen bir çarkta biçimlendirilmiştir. Krem ve devetüyü arasında değişen seramiklerin çoğu, iyi pişirilmiştir. Buradaki, omuzları signe royal baskılı kaplar Hitit kültürünün izlerinin varlığı açısından oldukça önemlidir (Konyar, 2002, s. 392; Kozbe, 1993, s. 71). Genel olarak ele alındığında 10. yapı katı çanak çömleğinin biçim yönünden benzerlerine Kaniş Karum Ib-Ia, Acemhöyük III-II, Alishar 10T, Alacahhöyük 4,3 a-b ve Büyükkale IVd-c, Arslantepe Vb-a, Korucutepe H-I, Tepecik 3a-b ve Norşuntepe IV tabakalarında görülmektedir (Kozbe, 1993, s. 71).

Burada örnek olarak verilen çok sayıdaki yerleşim yerinin Hitit Krallık dönemi ile çağdaş tabakalarında karşılaşılan yangın izleri, Hitit Krallık Dönemi askeri eylemleriyle ilişkili olmalıdır.

Hitit Krallık Dönemi Kuzey Suriye Politikasının Gerekçeleri ve Sonuçları

Hitit Devleti'nin Suriye politikaları, Hititlerin Anadolu'da merkezi bir devlet oluşturmaları ile şekillenmeye başlamış ve devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Hitit Devleti'nin kurulduğu ilk yıllarda -Labarna döneminde- gerek anayurt topraklarını korumak gerekse daha büyük alanlara sahip olma isteği ile batı ve güney bölgeleriyle yakından ilgilendiği anlaşılmaktadır. Kuzey ve doğu bölgelerinin Hititlerin henüz ilgi alanına girmemiş olması, olasılıkla bu bölgelerin Hitit Devleti için ekonomik ve siyasi açıdan önem teşkil etmemeleri ile açıklanabilir. Hitit Devleti'nin Labarna döneminde özellikle güney bölgelere askeri seferler yaptığını Telipinu Fermanı'ndan bilmekteyiz. Labarna'nın Hitit gücünü güney topraklarına yoğunlaştırma şeklinde görülen yayılım politikasının, sonraki kralların da bu siyasi çizgiyi benimsemesiyle gelenekselleştiği söylenebilir. Ancak Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye üzerindeki amaçlarına yönelik asıl eylemleri, Labarna'nın ardılı I. Hattuşili döneminde gerçekleşmiştir. I. Hattuşili, bu anlamda Hititlerin Kuzey Suriye'deki siyasetini uzun bir süre şekillendiren kral olarak karşımıza çıkar.

Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye'ye ilgisinin nedenleri prestij, ekonomik kazanç ve güvenlik başlıkları altında değerlendirilebilir.

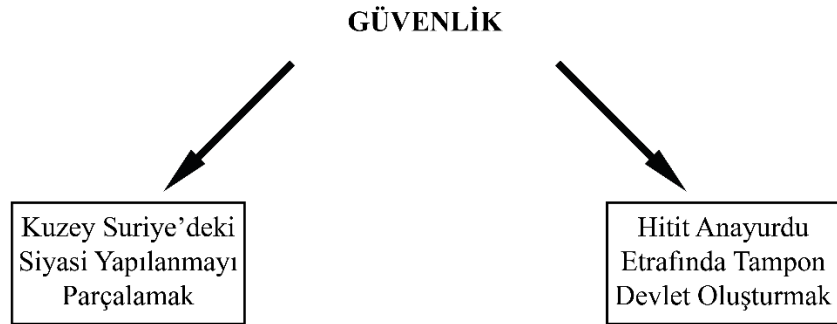
Tablo 1: Hitit Krallığı'nın Kuzey Suriye Yayılımının Nedenleri

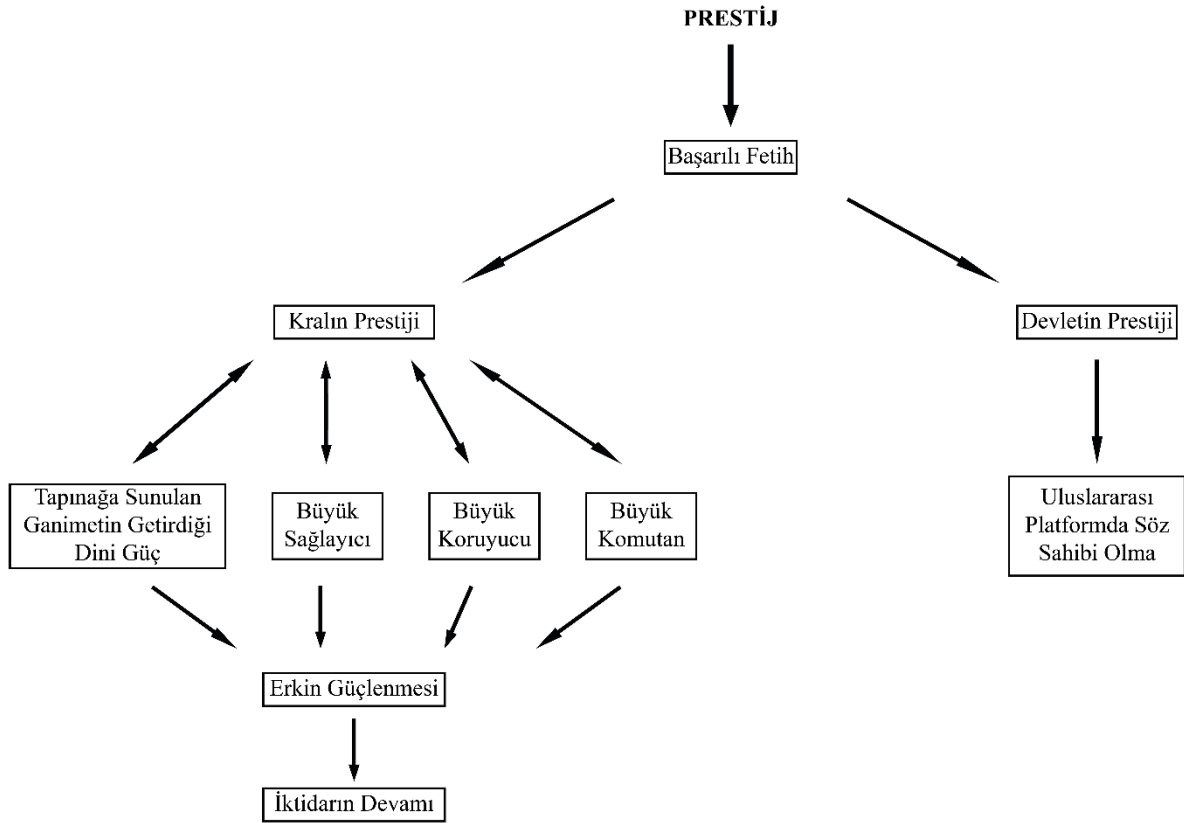
Bu unsurların her birinin açılımı, Hitit Devleti'nin hem siyasi hem de ekonomik yapısı için çok önemli kazançları içermektedir. “Ekonomik Kazanç” olarak tanımladığımız unsur, Kuzey Suriye'deki iç dinamiklerle bağlantılı olarak, buraya yapılan seferlerden doğrudan elde edilen getirileri bünyesinde barındırmaktadır. Aşağıdaki şemada, Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye seferlerinden elde ettiği ekonomik kazançlar konu başlıkları halinde verilmiştir:

Tablo 2: Hitit Krallığı'nın Kuzey Suriye Yayılımı Sonucunda Elde Ettiği Ekonomik Kazançlar

Hitit Devleti'nin anayurt topraklarının güvenliğine çok büyük önem verdiği ve bu bağlamda, "güvenlik" faktörünün Hitit Devleti'ni, yayılıma iten bir unsur olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Hurri tehlikesi bu unsurun Kuzey Suriye'deki içeriğini oluşturmaktadır.

Tablo 3: Hitit Krallığı'nın Kuzey Suriye Yayılımının Devlet Güvenliğine Yansımaları

Prestij kazanma amacı gerek henüz kuruluş aşamasını tamamlamaya çalışan, gerekse monarşi ile yönetilen Hitit Devleti'nin krallarının otoritesi için büyük önem taşımaktaydı. Kuzey Suriye coğrafi ve ekonomik özellikleriyle, bu amaca ulaşmak için ideal bir bölge durumundadır. Dolayısıyla Kuzey Suriye yayılımının amaçlarından bir tanesinin bu unsur olduğu düşünülebilir. Aşağıdaki şemada, Kuzey Suriye'ye yapılan başarılı bir seferin sonucunda kralın ve devletin kazanacağı prestij ve bunu destekleyen alt unsurlar açıklanmaktadır:

Tablo 4: Hitit Krallığı'nın Kuzey Suriye Yayılımı Sonucunda Elde Ettiği Başarıların Kralın ve Devletin Prestijine Etkisi

Yukarıda özetlenen bu unsurların, Kuzey Suriye'nin Hitit Devleti için cazip bir bölge olmasını sağladığı açıktır. Bu durum en erken dönemden itibaren Hitit Devleti ile Kuzey Suriye arasında sıkı ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. Hitit krallarının bu ilişkileri şekillendirme gayesiyle, Kuzey Suriye'ye karşı belli bir politik çizgi çerçevesinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik kazılardan elde edilen kanıtlarla Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye üzerine uyguladığı politikalar hakkında bazı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu sonuçlardan bir tanesi, Hitit Devletinin Krallık Dönemi içinde Suriye politikasının, Telipinu öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı kısımda incelenmesi gerektiğidir.

Telipinu'dan önceki süreçte, Kuzey Suriye'ye yayılımda Hititlerin oldukça aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu dönem içerisinde Kuzey Suriye'ye uygulanan başlıca siyasi stratejinin, düzenli sefer yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce bahsettiğimiz kazançları elde etme gayesiyle motive olan Hitit Devleti, düzenli seferler ile Kuzey Suriye'deki etkinliğinin sürekliliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde, buradaki kentlerin alt yapılarını yeniden oluşturmasını engellemekte ve özellikle büyük tehdit unsuru olan Hurrilerin güçlenmesini ve siyasi örgütlenmesini de parçalamaktaydı. Hitit krallarının, bu seferler sırasında oldukça otoriter bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Yazılı kaynaklardan, özellikle kendi egemenliğine karşı direnç gösteren kentlerin cezalandırıldığı ve hatta bazı isyankâr yöneticilerin halkının önünde küçük düşürülerek otoritelerinin zayıflatıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda, Hitit krallarının kendisine direnç gösteren

kentlerdeki nüfusu tahliye ettiği ve bazı durumlarda da kendi askerlerini bir süreliğine isyan eden kentte konumlandırığı anlaşılmaktadır.

Hititlerin, Suriye seferlerindeki bir diğer stratejisinin, sefer yapılması planlanan bölgedeki diğer siyasi birimlerin müttefikliğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bu müttefikliği sağlamak için, bu kentler kimi zaman tehdit edilmekteydiler, kimi zaman verilen bazı vaatlerle Hititlerin saflarına çekilmekteydiler. Bu bağlamda, Hititlerin Babil seferindeki amaçlarından birinin, bölgede bulunan Kassitlerle birlikte kendi lehlerine bir güç dengesi oluşturmak olduğu tekrar belirtilebilir. Böylece, özellikle Kuzey Suriye'deki başarıların doruğa ulaştığı I. Hattuşili ve I. Muşşili dönemlerinde de bölgede diplomatik ilişkilerle kurulan müttefikliklerin bu unsura hizmet ettiği sonucu çıkmaktadır.

Hitit krallarının oluşturduğu bu siyasi çizgi, anayurt topraklarına oldukça uzak mesafede yapılan seferlerle, devlet yönetiminde otorite boşluğunun oluşması ve buna bağlı olarak iktidar kavgaları nedeniyle, sekteye uğramıştır. Bununla beraber aynı strateji Telipinu'ya kadar sürdürölmeye çalışılmış ancak hiçbir şekilde başarıya ulaşılamamıştır.

Kral Telipinu ile birlikte, Hititlerin Kuzey Suriye politikası oldukça büyük değişikliğe uğramıştır. Bunun en önemli nedeni bölgedeki siyasi yapının Hititlerin aleyhine bir gelişim izlemesiydi. Devletin içte otoritesini yeniden kurmaya yönelik bazı yenilikçi girişimleri ile dikkati çeken Telipinu, Kuzey Suriye'deki strateji değişikliğini bu girişimlere uygun bir şekilde, savunmacı bir eğilimle gerçekleştirmiştir. Hititler, önceki dönemde, düzenli seferlerle ve yayılım yolu ile sağladıkları toprak güvenliğini, bu dönemle birlikte anlaşmalar yoluyla sağlamaya çalışmışlardır. Hurrilerin kurduğu Kizzuwatna Krallığı ile yapılan anlaşmalar, artık Hurrilerin siyasi bir güç olarak benimsendiğini ve sınırlarının kabul edildiğini göstermektedir. Böylelikle Kizzuwatna Krallığı, Hitit Devleti için anlaşmalarla oluşturulmuş bir tampon bölge olarak hizmet etmekteydi. Nitekim bu politikanın, Krallık Dönemi sonuna kadar düzenli olarak yapılan anlaşmalar ile sürekliliği sağlanmıştır.

Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye'ye yaptığı bu seferlerin neden olduğu bazı kültürel sonuçlar da bulunmaktadır. Hitit yazıtlarında, sefer yapılan bölgelerdeki birçok tanrı heykelinin alınıp, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Tapınağına konulduğu anlatılmıştır. Bu durum, belki de Hitit panteonundaki Hurri etkilerinin başlangıç noktasının oluşmasına ya da var olan etkilerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bununla beraber, Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye seferlerinin kültürel etkileri Suriye toprakları içerisinde açık olarak belirlenememiştir. Bu durum Hititlerin Suriye içindeki topraklarda, yazılı kanıtlardan da anlaşıldığı gibi, kültürlerini empoze edecek kadar uzun süreli kalmadıklarını göstermektedir. Kültürel olarak yayılım ancak daha sonraki dönemde, Hitit İmparatorluk Dönemi içerisinde gerçekleştirilebilmiştir. Bu durumda, Hitit Devleti'nin Kuzey Suriye yayılımının biri Krallık Dönemi'nde, diğeri İmparatorluk Dönemi içinde olmak üzere iki aşamada gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Krallık Dönemi'nde görölen ilk aşama, toprakların aynı tutulup siyasal olarak genişleme aşamasıdır. Bu durum Hititlerin devlet yapılanmalarını henüz tam anlamıyla oluşturamamasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle Hitit Devleti henüz topraklarını genişletme gücüne sahip değildir. Kuşkusuz bunun sebebi bu dönemde Hitit Devleti'nin ekonomik ve askerî açıdan sefer yapılan bölgelerin tümünü bünyesine almasının ve kontrol altında tutmasının oldukça güç olmasıdır.

İmparatorluk Dönemi'nde hem siyasi hem de buna bağlı olarak kültürel bir genişleme gerçekleşmiştir. Bu durumda artık, Hitit Devleti, sefer yaptığı tüm bölgeleri tamamen kendi topraklarına katabilecek ve bu bölgeleri kontrol altında bulundurmak için gerekli alt yapıyı, yani askeri ve ekonomik gücü sağlayabilecek düzeydedir.

KAYNAKÇA

- Alkım, B. U. (1959). Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi. *Belleten*, 23(89), 59–74.
- Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Beal, R. H. (1986). The History of Kizzuwatna and the Date of the Šunaššura Treaty. *Orientalia*, 55(4), 424–445. Tarihinde adresinden erişildi <https://www.jstor.org/stable/43075426>
- Beitzel, B. J. (1992). The Old Assyrian Caravan Road in the Mari Royal Archives. İçinde G. D. Young (Ed.), *Mari in Retrospect: Fifty Years of Mari and Mari Studies* (ss. 35–59). Indiana: Eisenbrauns.
- Bryce, T. R. (2005). *The Kingdom of the Hittites* (1. baskı). Oxford: Oxford University Press.
- Demir, B., Abay, E., & Sevin, V. (2016). Harput Kabartması: Anadolu Uygarlıklarına Yeni Bir Katkı. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 153, 7–16.
- Duru, R. (1989). Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın Islahiye Bölgesi Çalışmaları ve Tilmen Höyük Kazısı. İçinde N. Başgelen (Ed.), *Alkım Konferansları I* (ss. 7–16). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Goldman, H. (1935). Preliminary Expedition to Cilicia, 1934, and Excavations at Gozlu Kule, Tarsus, 1935. *American Journal of Archaeology*, 39(4), 526. <https://doi.org/10.2307/498161>
- Gurney, O. R. (1973). ANATOLIA c. 1750–1600 B.C. İçinde I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, & E. Sollberger (Ed.), *The Cambridge Ancient History* (ss. 228–255). <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521082303.009>
- Gurney, O. R. (1990). *The Hittites* (2. baskı). Penguin Books.
- Gurney, O. R., & Blegen, C. W. (1973). ANATOLIA c. 1600–1380 b.c. İçinde I. E. S. Edwards, C. J. Gadd, N. G. L. Hammond, & E. Sollberger (Ed.), *The Cambridge Ancient History* (ss. 659–685). <https://doi.org/10.1017/CHOL9780521082303.018>
- Klengel, H. (1970). *Geschichte Syriens im 2. Jahrtausend v. u. Z. Teil 3: Historische Geographie und allgemeine Darstellung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Konyar, E. (2002). İmikuşağı 10. Yapı Katı (Eski Hitit Dönemi) Çanak Çömlekleri. *Anadolu Araştırmaları*, (16), 381–424.
- Koroşec, V. (1963). The Warfare of the Hittites: From the Legal Point of View. *Iraq*, 25(2), 159. <https://doi.org/10.2307/4199746>
- Kozbe, G. (1993). *Habur Çanak Çömleği ve Bu Çanak Çömleğin Yeni Buluntular Işığında Anadolu'daki Dağılımı*. Ege Üniversitesi.

- Liverani, M. (1988). The Fire of Hahhum. *Oriens Antiquus*, 27, 165–171.
- Matthiae, P. (1981). *Ebla: An Empire Rediscovered* (s. 237; C. Holme, Çev.). s. 237. New York: Doubleday & Company Inc.
- Mellink, M. J. (1988). Archaeology in Anatolia. *American Journal of Archaeology*, 92(1), 101–131. <https://doi.org/10.2307/505873>
- Orlin, L. L. (1970). I. Introduction and geographical milieu. *İçinde Assyrian Colonies in Cappadocia* (C. 10, ss. 23–44). <https://doi.org/10.1515/9783110816327-004>
- Özgen, E. (1988). Oylum Höyük - 1987. *10. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 95–102. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özgen, E., Tekin, H., & Ensert, H. K. (1995). Oylum Höyük 1994 Yılı Çalışmaları. *17. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 183–188. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Roaf, M. (1996). *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu* (1. baskı; Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevin, V., & Köroğlu, K. (1985). İmikuşağı Kazıları, 1984. *7. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 163. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu*. İstanbul.
- van den Hout, T. P. J. (2003). The Proclamations of Telipinu. *İçinde W. W. Hallo & K. L. Younger (Ed.), The Context of Scripture, Volume 1: Canonical Compositions from the Biblical World* (ss. 194–198). Leiden: BRILL.
- van Loon, M. (1971). Korucutepe Kazısı 1969, Mimari ve Genel Buluntular. *İçinde Keban Projesi 1969 Çalışmaları* (ss. 48–53). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları.
- van Loon, M., & Güterbock, H. G. (1970). The 1969 Excavation at, Korucutepe Near Elazığ. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 16(2), 123–128.
- Wilhelm, G. (1989). *The Hurrians* (J. Barnes, Çev.). Warminster: Aris & Phillips.
- Woolley, L. (1955). *An account of the excavations at Tell Atchana in the Hatay, 1937–1949*. London: University Press for The Society of Antiquaries.

EGE STRATEJİK ARAşTIRMALAR DERGİSİ

EGE STRATEGIC
RESEARCH
JOURNAL

THE IMPACTS OF ONLINE SOCIAL NETWORKS ON ACCOMMODATION PREFERENCES: THE CASE OF TURKEY

ÇEVİRİMİÇİ SOSYAL AĞLARIN KONAKLAMA TERCİHLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Burcu TÜRKCAN¹

Abstract

Online social networks directly influence the sectors by shaping the preferences of individuals. In this respect, it is not a coincidence that social media is seen as a digital marketing tool today. In this context, this study aims to examine the impacts of online social networks on accommodation preferences of tourists with a country case analysis. By this purpose, a questionnaire has been conducted with a large sample of 497 respondents. Data has been analysed using the percentage shares, One-Way ANOVA Test, Tamhane t-test and Pearson Correlation Analysis. The main findings indicate that Turkish tourists use online social networks frequently, they intend to share their experiences and also there are differences in research and sharing attitudes as to education level. This study intends to contribute to the related literature by providing detailed evidence with a large sample from Turkey.

Key Words: Social Networks, Tourism, Accommodation, Turkey

Öz

Çevrimiçi sosyal ağlar, bireylerin tercihlerini şekillendirerek sektörleri doğrudan etkilemektedirler. Bu bağlamda, sosyal medyanın günümüzde bir pazarlama aracı olarak görülüyor olması bir tesadüf değildir. Bu çalışma, çevrimiçi sosyal ağların turistlerin konaklama tercihleri üzerine etkilerini ülke bazlı bir analiz ile araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada, 497 katılımcıdan oluşan geniş bir örnekleme dair anket uygulaması sonuçlarına yer verilmektedir. Anket sonucunda elde edilen veriler yüzdelik dağılımları, Tek Yönlü ANOVA Testi, Tamhane t-testi ve Pearson Korelasyon Analizi kullanılarak analiz edilmektedir. Temel bulgular, Türk turistlerin çevrimiçi sosyal ağları sıklıkla kullandıklarını, tecrübelerini bu ağlarda paylaşma eğiliminde olduklarını ve ayrıca araştırma ve paylaşım tutumlarında eğitime göre farklılıkların söz konusu olduğunu işaret

etmektedir. Bu çalışma, Türkiye’den geniş bir örnekleme dair veriler ile elde edilmiş detaylı bulgular sunarak ilgili literature katkı yapmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Ağlar, Turizm, Konaklama, Türkiye

1. INTRODUCTION

Social network phenomenon is one of the main topics of contemporary business and economics. Ever since the information and communication technologies have become enhancing with an exponential rate, the researches about social networks have also increased in number. When the background of social network concept is examined, it’s seen that the first version of social network definition has been introduced by Radcliffe-Brown in the literature. Radcliffe-Brown has identified the social network as a social structure formed by relationships between two actors (Radcliffe-Brown, 1940, p. 2 – 3). Soon after the end of 1970s, social anthropologists and sociologists have established their studies on this conceptualization (Scott, 2000, p. 4). However, after 1980s, economists and organizational researchers have added mathematical and empirical methods to social network analyses and hence it became easy to handle empirical observations (Wasserman & Faust, 1994, p. 219). These new research methods and recent technological developments have given rise to be well understood of social network concept. What is more is the social network concept is mainly perceived as online networks today. The main reason behind this perception is the technological advancements of recent decade. With the global expansion of internet, lots of platforms reviving epistemic communities have been established in recent years. Today there are lots of studies examining the impacts and consequences of those online social networks on individuals, firms, regional/national economies and different sectors. As one of the main export industries, tourism has also been drawing high attention from the point of social networks in recent years.

As the rise of researches examining the impacts of social networks on different sectors, lots of studies analysing the roles and consequences of social networks on tourism sector have also been conducted. Some of these recent studies can be listed as Monaco (2018), Cenamor et al. (2017), Dickinson et al. (2017), Turkcan (2017), Esitti & Isik (2015), Eryilmaz & Zengin (2014), Erol & Hassan (2014), Aymankuy et al. (2013), Fotis et al. (2012), Kwon et al. (2011), Xie et al. (2011), Lo et al. (2011), Atadil et al. (2010) and Cox et al. (2009). Tourism sector has lots of macroeconomic impacts such as foreign currency inflows, income and employment creation, GDP (Gross Domestic Product) growth and positive multiplier effects through investments (Holden, 2006, p. 90). Tourism economics –as a sub branch of economics- is a research field examining the people going out their hometowns, the industries trying to satisfy the needs of those people and the impacts of all those actors on socio-cultural, economic and physical environments (Jafari, 1977).

In contemporary world, people use online social networks in order to search travel & tourism related information and share their personal experiences (Nusair et al., 2013, p. 458). This study also attempts to examine the role and influences of social networks on Turkish tourists’

accommodation preferences. Turkey is a country in which tourism sector provides a remarkable contribution to its GDP. World Travel & Tourism Council announced that total contribution of travel and tourism activities was 11.6% of GDP (USD 98.4bn) in 2017 and it was estimated that it would rise by 4.1% in 2018. Moreover, it was announced that Turkey's tourism sector employment was 7.4% of its total employment (2.093.500 jobs) in 2017 (WTTC, 2018, p. 1). There is no doubt that tourism has two different dimensions: international tourism and domestic tourism. Turkey has been experiencing high rates of domestic tourism in recent years. In this respect, check-ins of domestic tourists in touristic facilities was 40.822.111 in 2018 (Turkish Republic Culture and Tourism Ministry, 2018). Moreover, Turkish tourists travel all around the world and they make a high rate of expenditures. As some indicators, the number of overnights of Turkish tourists in foreign countries was 78.546.189 in 2018. Also, tourism expenditures of Turkish tourists in foreign countries have been calculated as approximately 4 billion dollars in 2018 (TSI, 2018). Consequently, analysing preferences of Turkish tourists is quite important for both Turkey and other countries focusing on tourism. The empirical literature implies that the analyses conducted for Turkey are either local [such as Turkcan (2017), Erol & Hassan (2014), Aymankey et al. (2013)] or are of small samples [such as Eryilmaz & Zengin (2014) and Atadil et al. (2010)]. Moreover, the other studies conducted for other countries have similar problems [such as Fotis et al. (2012), Kwon et al. (2011), Xie et al. (2011) and Lo et al. (2011)].

In this manner, the main purpose of this study is examining the influences of social networks on accommodation preferences with a country case analysis. In this context, the study intends to contribute to the related literature by conducting a detailed and well-attended survey. In this respect, this study has three main sections. The first section is devoted to a brief introduction and then, the empirical literature is given in the second section. Third section is reserved for empirical analysis. Hence in this section firstly, data, method and empirical results are explained. Thereinafter, percentage shares of survey responses, One-way ANOVA Analysis results, Tamhane t-test results and Pearson Correlation Analysis results are given. Lastly in the conclusions, empirical findings are discussed.

2. EMPIRICAL LITERATURE

Empirical literature analysis can help to clarify the roots of studies on the impact of social networks on the tourism sector. Beyond any doubt, there are lots of studies examining this topic in the literature. However, the studies predicated on questionnaire implications have been chosen to manifest the contribution of this study. Moreover, these studies are classified in this section as the researches about Turkish tourists and the rest of the papers in the related literature.

As one of the most recent studies about Turkish tourists, Turkcan (2017) has conducted a survey of 400 Turkish tourists living in Izmir (the third metropolitan city of Turkey). The results underlined that Turkish tourists use online social networks frequently before and after their accommodation choices. Moreover, their research and sharing behaviours change as to the education level. Also, Cetinsoz & Akdag (2015) have conducted a survey on academic and administrative staffs working at Mersin University. In this local survey is of 193

respondents, the main evidence has been found that online social networks determine the accommodation preferences of tourists. Moreover, Eryilmaz & Zengin (2014) have had a sample of 410 observations with the results underlining that tourist attitudes towards social network sharings change as to the qualifications of accommodation establishments. As another study, Erol & Hassan (2014) have obtained the results of a well-attended survey is of 524 undergraduate students from 6 different cities of Turkey. According to the results, it's found that young Turkish people's accommodation choices are directly affected by social networks. Aymankuy et al. (2013) have also applied another questionnaire with 181 academicians working in two different Turkish universities. Up to the results of this local application, social networks determine accommodation choices of Turkish tourists. Atadil (2010) has also conducted a questionnaire with 225 people and found that most of the tourists search on social networks before deciding accommodation establishment.

When the related literature about other countries or foreign tourists, it's observed that the empirical results are similar. As a recent study, Monaco (2018) has conducted a survey of 200 Italian web users. The results indicated that younger generations would change the tourism demand with the rise of the information society. In this context, social networks would be decisive in Italian tourism sector soon. As another study which has been applied in Turkey on foreign tourists, Esitti & Isik (2015) have conducted a survey of 90 foreign tourists visiting Izmir and Istanbul – as two attraction centres of Turkey. As a result, they have investigated that social networks were important factors while determining the accommodation destination. Fotis et al. (2012) have conducted a survey is of 346 respondents and they have indicated that tourists used social networks to determine their vacation destinations, to stay connected with their friends and to share their experiences after vacation. Moreover, Kwon et al. (2011) have conducted a questionnaire of 200 respondents and found that positive interpretations about accommodation establishments directly affect tourists' destination choices. Also, Xie et al. (2011) have taken a poll is of 274 undergraduate students and had similar results with Kwon et al. (2011).

It's seen that most of the studies conducted surveys in the related literature are with mainly small samples. Although Erol & Hassan (2014) have conducted a survey of 524 respondents, they have only taken into account university students. Consequently, one of the main contributions of our study is on the point that we have a large sample size with people from different occupations and ages. Moreover, it's seen that until now at most 6 different cities have been taken into account while applying surveys in Turkey. However, in this study, Turkish tourists from 17 different cities of Turkey are taken into account. Those cities can be listed: Ankara, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bursa, Denizli, Erzincan, Hatay, Istanbul, Izmir, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa, Muğla, Tekirdağ and Tunceli. Hence it is expected to reflect Turkish tourists' social network utilization and accommodation preferences relationships more precisely with this study.

3. METHODOLOGY

3.1. Data and Method

Surveys are one of the most reliable data collection tools and they are widely used in social sciences due to their advantages. They are generally low-cost applications and provide ease to access the necessary information. Especially studies about social networks frequently use surveys for their analyses (Scott, 2000: 3). Survey method has also been used in this study by following the related literature. In this context, the survey in this study consists of 19 questions. Moreover, 4 questions have five-point likert scale and the others are multiple-choice questions. The questionnaire has been established by following similar surveys conducted for different studies in the literature as Turkcan (2017), Esitti & Isik (2015), Eryilmaz & Zengin (2014), Fotis et al. (2012) and Cox et al. (2009). The first 7 questions are the demographic questions that ask for gender, marital status, age, education level, occupation, income level and city. The following multiple-choice questions are: How many times do you accommodate in a touristic facility during a year? What is/are your preferred touristic facility(ies)? What are your accommodation purposes? What is your online social network usage frequency? Which of the following social network(s) do you use? Which social network sharings affect your accommodation choices? Which of the following social networks mostly determine your accommodation choices? If you are used to share your touristic experiences on social networks, what are the basic reasons? Moreover, five-point likert scale statements are: ‘I make researches on online social networks if I will choose a touristic facility for the first time.’; ‘Contacting me about a tourist accommodation facility through social networks affects my purchasing behaviour.’; ‘I prefer to participate in the campaigns organized by touristic accommodation facilities in social networks.’; ‘I share my positive and/or negative touristic experiences on online social networks.’. Likert scales starts from strongly disagree and ends up with strongly agree. After the survey formation process, it has been presented to 5 experts to have feedbacks and suggestions. Then focus group rationing with 20 people has been made.

In this study, the research population is Turkish tourists using online social networks. 384 observations are sufficient for the analyses of a population size more than 1.000.000 (as to %95 confidence interval). However, as the sample gets larger, the results approximate through the true population results. Consequently, large samples are preferred to be able to produce better results in the survey analyses. In this respect, over 500 surveys have been collected and 497 survey results have been analysed in our study.

The main research subjects of this study can be listed as; the demographic characteristics of Turkish tourists, the types of accommodations that Turkish tourists choose to attend; their social network utilization frequency; the types of social networks that they use; their researching attempts on social networks before making any accommodation choices; the types of social networks affecting their preferences, and their social network utilization behaviours about their accommodation experiences. Moreover, the main hypotheses of this study are threefold. First of all, online social networks have a high influence on the accommodation preferences of Turkish tourists. Secondly, accommodation choices are in a correlation with

the income level. Lastly, accommodation choices are in a correlation with the education level. These hypotheses can be expressed as follows:

H₁: Online social networks have a high influence on the Turkish tourists' accommodation preferences

H₂: Turkish tourists' accommodation choices are in a correlation with the income level

H₃: Turkish tourists' accommodation choices are in a correlation with the education level

3.2. Empirical Results

Random sampling used to select respondents of the survey. Although more than 500 surveys have been responded, some data has been dropped due to the inconsistent or insufficient answers. As a result, 497 surveys have been taken into account in this study. In this section, the the percentage shares, One-way ANOVA Test results and Pearson Correlation Analysis results are expressed.

3.2.1. Percentage Shares

Percentage shares give preliminary information about the sample. Hence in this section percentage shares of basic indicators are given. In this context, percentage shares as to gender seem as 41.9% of the respondents are men and 58.1% of them are women. Also, it has been observed that 23.3% of respondents are married and 76.7% are single. Moreover, 6.2% has primary and secondary education, 3.6% is upper secondary student, 4.4% upper secondary degree, 47.9% undergraduate student, 20.7% has bachelor's degree, 8.7% graduate student, 8.5% graduate degree. Lastly, 59.2% of respondents have an income with 2000₺ and under; 40.8% has income level higher than 2000₺. Undoubtedly, percentage shares as to other indicators of the survey are quite important to observe the inclinations of Turkish tourists about accommodation choices and social network utilization. In this respect, Table 1 shows the percentage shares of Turkish tourists' accommodation preferences.

Table 1: Percentage Shares of Turkish Tourists' Accommodation Preferences

Tourist facility	Shares (%)	Tourist facility	Shares (%)
B&B*	25.8	Boutique Hotel	38.2
1 Star Hotel	1.8	Camping Facility	13.7
2 Stars Hotel	2.0	Floating Touristic Establishment	1.0
3 Stars Hotel	15.3	Motel	4.6
4 Stars Hotel	27.0	Hostel	12.3
5 Stars Hotel	36.4	Boutique Holiday Villas	8.7
4 Stars Holiday Village	6.8	Rural Tourism Facility	5.2
5 Stars Holiday Village	12.9	Apart-Hotel	20.3

* **Bed and Breakfast**

Note: More than one selection is allowed.

Results indicate that the first choices of Turkish tourists are boutique hotels, 5-star hotels and 4-star hotels. Also, B&B and apart hotels are other highly preferred accommodation places. Moreover, Table 2 shows the accommodation purposes of the Turkish tourists as another important indicator. The results show that the main accommodation purpose of Turkish tourists is a vacation. Other important purposes can be listed as business trips, conference, seminar or congress participation and friends or relatives visit.

Table 2: Purposes of Accommodations

Purpose	Share (%)
Vacation	92.6
Business trip	16.7
Conference/seminar/congress participation	13.9
Friends/relatives visit	11.7
Sportive activities	5.4
Healthcare	2.2
Other	0.6

Note: More than one selection is allowed.

As another important indicator, Table 3 summarizes the opinions of respondents about social networks affecting their accommodation choices. Results express that Instagram has the highest impact on the accommodation choices of Turkish tourists and other social networks can be listed as Facebook, TripAdvisor and Trivago. These results are remarkable since Instagram and Facebook have moved ahead of the social networks formed for touristic contents.

Table 3: Social Networks Affecting Accommodation Preferences

Social Network	Share (%)
Instagram	46.3
Facebook	40.2
TripAdvisor	32.0
Trivago	24.9
Youtube	21.7
Twitter	13.5
Google Plus	13.7
Other	13.5
Swarm	12.5

Note: More than one selection is allowed.

Moreover, Table 4 includes the results for the types of social network sharings affecting accommodation choices. The results show that the evaluation of services and facility is the most influential sharing type. Furthermore, photograph or video sharings and dialogs in forums are other sharing types affecting accommodation choices.

Table 4: Types of Social Network Sharings Affecting Accommodation Preferences

Type of Sharing	Share (%)
Evaluation of services and facility	75.66
Photograph/video	70.83
Dialogs in forums and social groups	66.59
Advertisements	11.46
Other	1.20

Note: More than one selection is allowed.

Table 5 captures the results for the question about reasons of social network sharings about the tourist facility. And the results show that ‘giving information about the facility’ is the most important reason of sharings of Turkish tourists about their accommodation experiences. Other important reasons are ‘sharing (un)happiness level’ and ‘sharing a high quality photograph or video’.

Table 5: Reasons for Social Network Sharings about Tourist Facility

Reason of Sharing	Share (%)
To give information about the facility	56.9
To share the happiness/unhappiness level	39.0
To share a high quality photograph/video	33.6
To show personal prosperity	2.0
Other	0.8

Note: More than one selection is allowed.

3.2.2. One-Way ANOVA Test Results

One-Way Analysis of Variance is a widely used procedure testing the equality of population means (μ). If it's supposed that there are independent random samples of $n_1, n_2, \dots, n_k$ observations from K populations, then the One-Way ANOVA framework is designed to test the following null hypothesis against the latter alternative hypothesis.

$$H_0 = \mu_1 = \mu_2 = \dots = \mu_k \quad (1)$$

$$H_1 = \mu_i \neq \mu_j \text{ for at least one pair.} \quad (2)$$

Here, the test of the population mean values' equality is based on a comparison of two types of variability. The first one is the variability of individual sample means and it's called *within groups* variability. The second one is the variability among K-group means and it's called as *between groups* variability (Newbold et al., 1994, p. 627-628). One-way ANOVA test is the basic variance analysis method and it is based on the interpretation of F statistics. In this study, one-way ANOVA test is applied on following relationships: ‘making researches on social networks and education level’, ‘making researches on social networks and income level’, ‘participating in campaigns on social networks and education level’ and ‘participating in campaigns on social networks and income level’.

Table 6 shows One-way ANOVA Test results of making researches on social networks as to both education and income levels². Before the application of test the homogeneity of

² Normality Test has been applied before One-Way ANOVA Test and normal distribution has been observed.

variances has been analyzed by Tamhane t-test. As to the Levene Statistics, variances show heterogeneity in their distribution. Those results are given in Table A1 and Table A2 in the appendix. Moreover, Tamhane t-test results show that there are statistically significant differences between primary school graduates and other people who have higher education levels (See Table A3). Moreover, the ANOVA test results in Table 6 indicate that research behaviour on social networks changes as to education level but it does not change as to income level. These results support the third hypothesis but rejects the second hypothesis.

Table 6: One-Way ANOVA Test Results about Researching on Social Networks

Researching on Social Networks and Education Level					
	Sum of Squares	d.f.	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	47.524	7	6.789	7.841	0.000
Within Groups	423.417	489	0.866		
Total	470.942	496			
Researching on Social Networks and Income Level					
	Sum of Squares	d.f.	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	8.553	5	1.711	1.816	0.108
Within Groups	462.389	491	0.942		
Total	470.942	496			

Source: Author's own calculations.

Furthermore, Table 7 summarizes One-way ANOVA Test results about participating in campaigns on social networks and education and income levels. As to the Tamhane t-test results given in Table A4 and Table A5, homogeneity of variances is valid. One-way ANOVA Test Results indicate that there is no difference as to neither education level nor income level. Consequently, the second and the third hypotheses are rejected.

Table 7: One-Way ANOVA Test Results about Participating in Campaigns on Social Networks

Participating in Campaigns on Social Networks and Education Level					
	Sum of Squares	d.f.	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	14.234	7	2.033	1.271	0.263
Within Groups	782.321	489	1.600		
Total	796.555	496			
Participating in Campaigns on Social Networks and Income Level					
	Sum of Squares	d.f.	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	7.795	5	1.559	0.970	0.435
Within Groups	788.761	491	1.606		
Total	796.555	496			

Source: Author's own calculations.

3.2.3. Pearson Correlation Analysis Results

Pearson Correlation Coefficient is used to measure the linear relationship of two continuous variables. In other words, it is used to measure the validity of a meaningful relationship between two variables. Pearson Coefficient is always between -1 and +1. If its value is -1, then it means pure negative linear relationship. If its value is +1, then it means pure positive linear relationship. Moreover, if it takes the value of 0, then it means that there is no linear relationship between two variables (Sungur, 2010, p. 116). Table 8 shows the Pearson Correlation Analysis Results for the variables of researching on social networks and the number of accommodations per year. Results indicate that there is no correlation between researching on social networks and number of accommodations. So these results show that the first hypothesis of this research is rejected.

Table 8: Pearson Correlation Analysis Results for Researching on Social Networks and Number of Accommodations

		Researching on social networks	Number of accommodations
Researching on social networks	Pearson Correlation	1	0.054
	Sig. (2-tailed)		0.231
	N	497	497
Number of accommodations	Pearson Correlation	0.054	1
	Sig. (2-tailed)	0.231	
	N	497	497

Source: Author's own calculations.

Moreover, Table 9 summarizes the Pearson Correlation Analysis results for researching on social networks and participating in campaigns.

Table 9: Pearson Correlation Analysis Results for Researching on Social Networks and Participating in Campaigns

		Researching on social networks	Number of accommodations
Researching on social networks	Pearson Correlation	1	0.200**
	Sig. (2-tailed)		0.000
	N	497	497
Number of accommodations	Pearson Correlation	0.200**	1
	Sig. (2-tailed)	0.000	
	N	497	497

Note: **. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Source: Author's own calculations.

Table results show that there exists a positive correlation between researching on social networks and participating in campaigns at %1 significance level.

4. CONCLUSION

Social media, which is perceived as a destination marketing tool to reach the global audience, has been gaining prominence in tourism (Hays et al., 2013, p. 211). In this context, the impacts of online social networks on accommodation preferences of Turkish tourists have

been analyzed in this study. A survey application has been implemented and a large sample of 497 Turkish tourists from 17 different cities have been analysed. Consequently, this study intends to make some contributions by the help of the results drawn from a large sample size constructed by data from different geographical locations of Turkey. Empirical results indicate that Turkish tourists prefer mainly boutique hotels, 5-star and 4-star hotels. Also, it's seen that their main purpose of accommodation is a vacation. Moreover, it seems that Facebook and Instagram have higher impacts on their accommodation choices than tourism-oriented social networks like TripAdvisor. This result is especially important for tourism companies trying to attract Turkish tourists since they may use Facebook and Instagram denser than tourism-oriented social networks in order to reach a larger mass.

As another important indicator, the results underline that Turkish tourists are impressed by experiences of other social network users, photographs and videos, and dialogs in social networks. Also, while sharing about the tourist facility, their main purpose is to provide information to their network. These results underline that Turkish tourists densely use web-based social networks while deciding their accommodation locations. These evidences are in the same line with Turkcan (2017), Cetinsoz & Akdag (2015), Isik (2015), Aymankuy et al. (2013), Fotis et al. (2012), Kwon et al. (2011), Xie et al. (2011) and Atadil et al. (2010).

Moreover, One-way ANOVA Test results show that online researching behavior shows differences as to education level but it seems there is no relationship with income level. Moreover, participation in campaigns on social networks shows no differences as to neither education nor income levels. Consequently, it seems that the second and the third hypotheses of this study are partially accepted. Education has an impact only on online researching behaviour. Also, Pearson Correlation Analysis results show that there is no correlation between researching on social networks and the number of accommodations. However, it seems that there is a positive correlation between researching on social networks and participating in campaigns. These correlation results are in the same line with Cetinsoz & Akdag (2015) and Aymankuy et al. (2013) and these results show that Turkish tourists' accommodation preferences are affected by cost-aware social network applications. This result is particularly important for tourist facilities because it is seen that they can reach Turkish tourists with well-designed campaigns. Furthermore, tourist facilities should take into account the education level of their target audience since there exist statistically significant differences between primary education and higher education levels. Touristic facilities may design different types of advertisements and marketing strategies appealing to people with different education levels. However, further research can be conducted by reaching a larger sample size and by covering a large number of Turkish cities.

REFERENCES

- Atadil, H. A., Berezina, K. & Yılmaz, B. S. (2010). An analysis of the usage of Facebook and Twitter as a marketing tool in hotels. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 11(2), 119 – 125.
- Aymankuy, Y., Soydaş, M. E. & Saçlı, Ç. (2013). Sosyal medya kullanımının turistlerin tatil kararlarına etkisi: akademik personel üzerine bir uygulama. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 377 – 397.
- Cenamor, I., de la Rosa, T., Nunez, S. & Borrajo, D. (2017). Planning for tourism routes using social networks. *Expert Systems with Applications*, 69, 1 – 9.
- Cetinsoz, B. C. & Akdag, G. (2015). Yerli turistlerin tatil sürecinde sosyal medya kullanımı ve tatil kararlarına etkisi. 1. Euroasia International Tourism Congress: Current Issues, Trends and Indicators, 649 – 662.
- Cox, C., Burgess, S., Sellitto, C. & Buultjens, J. (2009). The role of user-generated content in tourists' travel planning behavior. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18, 743 – 764.
- Dickinson, J. E., Filimonau, V., Hibbert, J. F., Cherrett, T., Davies, N., Norgate, S., Speed, C. & Winstanley, C. (2017). Tourism communities and social ties: the role of online and offline tourist social networks in building social capital and sustainable practice. *Journal of Sustainable Tourism*, 25(2), 163 – 180.
- Erol, G. & Hassan, A. (2014). Gençlerin sosyal medya kullanımı ve sosyal medya kullanımının tatil tercihlerine etkisi. *Journal of International Social Research*, 7(31), 804 – 812.
- Esitti, S. & Isik, M. (2015). Sosyal medyanın yabancı turistlerin Türkiye'yi tatil destinasyonu olarak tercih etmelerine etkisi. *Dergi Karadeniz*, 27, 11 – 30.
- Fotis, J., Buhalis, D. & Rossides, N. (2012). Social media use and impact during the holiday travel planning process, M. Fuchs, F. Ricci & L. Can (Ed.), in *Information and Communication Technologies in Tourism 2012* (p. 13-24). Vienna: Springer.
- Hays, S., Page, S. J. & Buhalis, D. (2013). Social media as a destination marketing tool: its use by national tourism organisations. *Current Issues in Tourism*, 16(3), 211 – 239.
- Holden, A. (2006). *Tourism studies and the social sciences*. Routledge, London & New York.
- Jafari, J. (1977). Editor's page. *Annals of Tourism Research*, 1(1).
- Kwon, J. M., Bae, J.I. & Phelan, K. (2011). Online consumer herding behaviors in the hotel industry. *16th Graduate Students Research Conference*, Houston, Texas.
- Lo, I. S., McKercher, B., Lo, A., Cheung, C. & Law, R. (2011). Tourism and online photography. *Tourism Management*, 32, 725 – 731.

Monaco, S. (2018). Tourism and the new generations: emerging trends and social implications in Italy. *Journal of Tourism Futures*, 4(1), 7 – 15.

Newbold, P., Carlson, W. L. & Thorne, B. M. (2013). *Statistics for Business and Economics*. 8th Edition, USA: Pearson.

Nusair, K. K., Bilgihan, A. & Okumus, F. (2013). The role of online social network travel websites in creating social interaction for gen y travelers. *International Journal of Tourism Research*, 15, 458 – 472.

Radcliffe-Brown, A.R. (1940). On social structure. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 70(1), 1-12.

Scott, J. (2000). *Social network analysis: a handbook*. Retrieved from <http://books.google.com>

Sungur, O. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. S. Kalayci (Ed.). 5th Edition, Ankara: Asil Publication, 116 – 125.

Turkcan, B. (2017). Yerli turistlerin turistik konaklama tesisi tercihlerinde internet temelli sosyal ağların rolü: İzmir örneği. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 39 – 59.

Turkish Republic Culture and Tourism Ministry. (2018). *Tourism statistics – overall assessment*. Retrieved from <http://yigm.kultur.gov.tr>

TSI. (2018). *Tourism statistics*. Retrieved from <http://www.tsi.gov.tr>

Wasserman, S. & Faust, K. (1994). *Social network analysis: methods and applications*. Cambridge University Press, New York.

WTTC. (2018). *Travel & tourism economic impact 2018 Turkey*. Retrieved from <https://www.wttc.org/economic-impact/country-analysis/country-reports>

Xie, H., Miao, L., Kuo, P. & Lee, B. (2011). Consumers' responses to ambivalent online hotel reviews: the role of perceived source credibility and pre-decisional disposition. *International Journal of Hospitality Management*, 30, 178–183.

APPENDIX

Table A1: Making Researches on Social Networks and Education Level Tamhane t-test Results (Test of Homogeneity of Variances)

Making Researches		Levene Statistic	df1	df2	Sig.
	Based on Mean	3.889	7	489	0.000
	Based on Median	2.116	7	489	0.041
	Based on Median and with adjusted df.	2.116	7	430.637	0.041
	Based on trimmed mean	3.862	7	489	0.000

Source: Author's own calculations.

Table A2: Making Researches on Social Networks and Income Level Tamhane t-test Results (Test of Homogeneity of Variances)

Making Researches		Levene Statistic	df1	df2	Sig.
	Based on Mean	3.816	5	491	0.002
	Based on Median	1.816	5	491	0.108
	Based on Median and with adjusted df.	1.816	5	459.935	0.108
	Based on trimmed mean	3.758	5	491	0.002

Source: Author's own calculations.

Table A3: Multiple Comparisons as to Tamhane t-test

Dependent Variable: making researches						
(I) educ	(J) educ	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1.00	2.00	-1.25714	0.39371	0.090	-2.6077	0.0934
	3.00	-1.78889*	0.33935	0.000	-2.9700	-0.6078
	4.00	-2.12727*	0.29036	0.000	-3.1567	-1.0979
	5.00	-1.85378*	0.22918	0.000	-2.8046	-0.9030
	6.00	-1.91456*	0.23725	0.000	-2.8605	-0.9686
	7.00	-2.07442*	0.25315	0.000	-3.0284	-1.1204
	8.00	-2.04286*	0.25484	0.000	-2.9987	-1.0871
2.00	1.00	1.25714	0.39371	0.090	-0.0934	2.6077
	3.00	-0.53175	0.41520	0.999	-1.9283	0.8648
	4.00	-0.87013	0.37622	0.539	-2.1481	0.4079
	5.00	-0.59664	0.33130	0.919	-1.7746	0.5813
	6.00	-0.65742	0.33693	0.840	-1.8448	0.5299
	7.00	-0.81728	0.34831	0.534	-2.0265	0.3920
	8.00	-0.78571	0.34954	0.612	-1.9975	0.4261
3.00	1.00	1.78889*	0.33935	0.000	0.6078	2.9700
	2.00	0.53175	0.41520	0.999	-0.8648	1.9283
	4.00	-0.33838	0.31888	1.000	-1.4206	0.7438
	5.00	-0.06489	0.26439	1.000	-1.0223	0.8925
	6.00	-0.12567	0.27141	1.000	-1.0934	0.8421
	7.00	-0.28553	0.28542	1.000	-1.2797	0.7086
	8.00	-0.25397	0.28691	1.000	-1.2513	0.7433
4.00	1.00	2.12727*	0.29036	0.000	1.0979	3.1567
	2.00	0.87013	0.37622	0.539	-0.4079	2.1481
	3.00	0.33838	0.31888	1.000	-0.7438	1.4206
	5.00	0.27349	0.19762	0.996	-0.4137	0.9607
	6.00	0.21271	0.20692	1.000	-0.4938	0.9192
	7.00	0.05285	0.22498	1.000	-0.6992	0.8049
	8.00	0.08442	0.22687	1.000	-0.6728	0.8417
5.00	1.00	1.85378*	0.22918	0.000	0.9030	2.8046
	2.00	0.59664	0.33130	0.919	-0.5813	1.7746
	3.00	0.06489	0.26439	1.000	-0.8925	1.0223
	4.00	-0.27349	0.19762	0.996	-0.9607	0.4137
	6.00	-0.06078	0.10504	1.000	-0.3924	0.2709
	7.00	-0.22064	0.13722	0.965	-0.6669	0.2257
	8.00	-0.18908	0.14031	0.996	-0.6463	0.2682

Notes: *. The mean difference is significant at the 0.05 level.

1: Primary education 2: Secondary school 3: Upper secondary student 4: Upper secondary degree 5: Undergraduate student 6: Bachelor's degree 7: postgraduate student 8: postgraduate degree

Source: Author's own calculations.

Table A3 – continued: Multiple Comparisons as to Tamhane t-test

Dependent Variable: making researches						
(I) educ	(J) educ	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
6.00	1.00	1.91456*	0.23725	0.000	0.9686	2.8605
	2.00	0.65742	0.33693	0.840	-0.5299	1.8448
	3.00	0.12567	0.27141	1.000	-0.8421	1.0934
	4.00	-0.21271	0.20692	1.000	-0.9192	0.4938
	5.00	0.06078	0.10504	1.000	-0.2709	0.3924
	7.00	-0.15986	0.15031	1.000	-0.6436	0.3239
	8.00	-0.12829	0.15314	1.000	-0.6219	0.3653
7.00	1.00	2.07442*	0.25315	0.000	1.1204	3.0284
	2.00	0.81728	0.34831	0.534	-0.3920	2.0265
	3.00	0.28553	0.28542	1.000	-0.7086	1.2797
	4.00	-0.05285	0.22498	1.000	-0.8049	0.6992
	5.00	0.22064	0.13722	0.965	-0.2257	0.6669
	6.00	0.15986	0.15031	1.000	-0.3239	0.6436
	8.00	0.03156	0.17677	1.000	-0.5377	0.6008
8.00	1.00	2.04286*	0.25484	0.000	1.0871	2.9987
	2.00	0.78571	0.34954	0.612	-0.4261	1.9975
	3.00	0.25397	0.28691	1.000	-0.7433	1.2513
	4.00	-0.08442	0.22687	1.000	-0.8417	0.6728
	5.00	0.18908	0.14031	0.996	-0.2682	0.6463
	6.00	0.12829	0.15314	1.000	-0.3653	0.6219
	7.00	-0.03156	0.17677	1.000	-0.6008	0.5377

Notes: *. The mean difference is significant at the 0.05 level.

1: Primary education 2: Secondary school 3: Upper secondary student 4: Upper secondary degree 5: Undergraduate student 6: Bachelor's degree 7: postgraduate student 8: postgraduate degree

Source: Author's own calculations.

Table A4: Participating in Campaigns on Social Networks and Education Level Tamhane t-test Results (Test of Homogeneity of Variances)

Making Researches		Levene Statistic	df1	df2	Sig.
	Based on Mean	0.986	7	489	0.441
	Based on Median	0.856	7	489	0.541
	Based on Median and with adjusted df.	0.856	7	465.493	0.541
	Based on trimmed mean	0.977	7	489	0.447

Source: Author's own calculations.

Table A5: Participating in Campaigns on Social Networks and Income Level Tamhane t-test Results (Test of Homogeneity of Variances)

Making Researches		Levene Statistic	df1	df2	Sig.
	Based on Mean	0.823	5	491	0.534
	Based on Median	0.513	5	491	0.767
	Based on Median and with adjusted df.	0.513	5	460.410	0.767
	Based on trimmed mean	0.765	5	491	0.575

Source: Author's own calculations.